T.C.
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim

İTTİHAT VE TERAKKİ: ZİHNİYET VE SİYASET

Yüksek Lisans Tezi

Tamer USTA

Sivas
Şubat 2018

T.C.
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim

İTTİHAT VE TERAKKİ: ZİHNİYET VE SİYASET

Yüksek Lisans Tezi

Tamer USTA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Halis ÇETİN

Sivas
Şubat 2018

KABUL VE ONAY

Üniversite:	**: Cumhuriyet Üniversitesi**
Enstitü	**: Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Ana Bilim Dalı	**: Kamu Yönetimi**
Bilim Dalı	**: -**
Tezin Başlığı	**: İttihat ve Terakki: Zihniyet ve Siyaset**
Savunma Tarihi	**: 22.01.2018**
Danışmanı	**: Prof. Dr. Halis ÇETİN**

	Unvanı - Adı Soyadı	**İmza**
Jüri Başkanı	**: Prof. Dr. Halis ÇETİN**	
Üye	**: Prof. Dr. Gülay ERCİNS**	
Üye	**: Doç. Dr. Fatih ERTUGAY**	

Oy Birliği ☑

Oy Çokluğu ☐

Tamer USTA tarafından hazırlanan İttihat ve Terakki: Zihniyet ve Siyaset başlıklı tez kabul edilmiştir 22/01/2018

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

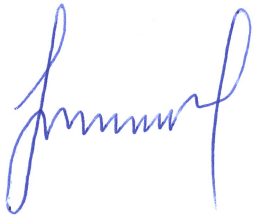
Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Tamer USTA

ÖNSÖZ

İttihat ve Terakki Partisi ülkemiz siyaset geleneğinde ve güncel politik konularda son yıllarda üzerine en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde meydana çıkan Jön Türklerin büyüyerek bir İttihat ve Terakki geleneği oluşturma süreçleri, bu bağlamda İttihatçı geleneğin bir miras olarak Cumhuriyet ve kurucu lider Atatürk'ün ideolojisine kazanımları ve bu kazanımlar aracılığıyla yapılan bütün değişim ve dönüşümlerin topluma, devlete yansıma şeklinin nasıl ve niçin olduğu sorusu önemlilik arz etmektedir. İttihat ve Terakki geleneğinin ne olduğunun iyi ve sağlıklı bir şekilde anlaşılması Cumhuriyetimizin bugünkü zihni temellerini çözmede önemli bir etken olacaktır.

Danışman hocam ile bu konu üzerine çalışmaya karar vermek ile İttihat ve Terakki geleneği bağlamında Cumhuriyet ideolojisini değerlendirmeyi, günümüz siyaset anlayışını bu perspektiften okumayı ve günümüzde yaşadığımız ve yaşayacağımız politik kriz, açmaz ya da problemlerin temel sebeplerinin nereden kaynaklandığını anlamam kolaylaşmıştır.

Bu çalışmanın bana sağladığı en büyük katkılardan biri Osmanlı son dönemlerinden itibaren hakim olan İttihat ve Terakki zihniyetinin hangi kaynaklardan beslendiğini ve nerelerde gelişme göstererek yayıldığını daha iyi görmek olmuştur. Bu çalışmanın benim için bir diğer önemli katkısı ise İttihat ve Terakki'nin sadece bir Osmanlı son dönem partisi olarak kalıp kalmadığının anlaşılması ile İttihat ve Terakki geleneğinin Cumhuriyet ve sonrasında bir zihni kopuş ya da bir süreklilik mi yaşadığı sorusuna önemli bir laboratuvar olarak cevap vermesi olmuştur.

Bu tez çalışmasının başlangıcından sonuna dek gösterdiği ilgi, teşvik ve destek için danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Halis Çetin'e ve tez aşamasında hem kaynak sağlama bağlamında hem de çalışma sürecinde fikirleri ile yardımcı olan değerli dostum Fatih Yıldız'a şükranlarımı sunarım. Eğitim yaşantım boyunca beni her zaman destekleyen bugüne dek bana güç veren canım annem ve ablama minnet; ayrıca tez yazım sürecinde manevi desteğiyle yanımda olan biricik Pınar'ıma teşekkürlerimi sunarım. Merhum babama rahmetle.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER V
ÖZET VII
ABSTRACT IX
GİRİŞ ix
1. İTTİHAT VE TERAKKİ GELENEĞİ: ZİHNİYET 5
1.1. İTTİHAT VE TERAKKİ GELENEĞİ: ZİHNİYETİN DOĞUŞU 7
1.1.1. Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İnşa Tasavvuru: Nizam-ı Alem 7
1.1.2. Tanzimat Dönemi ve Doğu- Batı Medeniyet Algısında Dönüşüm 13
1.1.3. Tanzimat Dönemi Sonrası: Yeni Bir Aydın Geleneği 17
1.1.3.1. Siyasi ve İdeolojik Fikir Merkezleri: Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye. 19
1.1.3.2. Siyasi Bir Fikir Hareketi: Yeni (Genç) Osmanlılar 22
1.1.3.3. İmparatorluk Düşün Tarihinde Aydın Hareketi: Jön Türkler 24
1.2. İTTİHAT VE TERAKKİ GELENEĞİ: CEMİYETİN ZİHNİ/İDEOLOJİK VE POLİTİK KAYNAKLARI 26
1.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Medeniyet Tasavvuru 27
1.2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Modernite Anlayışı 29
1.2.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Modernleşme Yöntemi 37
1.2.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İdeolojik İnşa Zihniyeti 43
2. İTTİHAT VE TERAKKİ GELENEĞİ: SİYASET 51
2.1 İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SİYASAL ÖRGÜTLENME YAPISI VE İKTİDAR SÜRECİ 52
2.1.1. Birinci Kongre Öncesi: Cemiyet'in Kuruluşu 52
2.1.2. Birinci İttihat ve Terakki Kongresi: Yeni Organizasyon ve Yeni Propaganda 59
2.2. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İKTİDAR DÖNEMİ: POLİTİKA VE UYGULAMA 64
2.2.1. Cemiyet'in Yönetim Mottosu ve Yönetim Yöntemi 64
2.2.2. İttihat ve Terakki'nin İdeolojik Devlet İnşası: Yeni Düzen ve Yeni Düzenleme 68
3. İTTİHAT VE TERAKKİ GELENEĞİ: MİRAS 79
3.1. İTTİHATÇILIĞIN İDEOLOJİK MİRASI: AMAÇLAR 79
3.1.1. Laiklik ve Milliyetçilik: Sivil Din ve Ulusal Kimlik 83
3.1.2. Elitist ve Pozitivist Anlayış: Popülizm ve Jakobenizm 91
3.2. İTTİHATÇILIĞIN POLİTİK MİRASI: ARAÇLAR 95
3.2.1. Muasır Medeniyet Yolunda Halkın Vazife ve Görevleri: Türk Ocakları Yerine Halk Evleri 96
3.2.2. Tek Parti ve Resmi İdeoloji: Basın/Bürokrasi 100
SONUÇ 107
KAYNAKLAR 113
ÖZGEÇMİŞ 129

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nin yarattığı değişim/dönüşüm sonrasında yeni bir zihniyet, farkına varılan ve farkındalık yaratan bir olgu haline gelmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı'daki bu yeni zihniyetin, İttihatçı gelenek perspektifinde, felsefi, düşünsel aktörlerini, geleneğin yararlandığı ideolojik referanslar ve düzenlemek istedikleri alanları ortaya çıkarmak ve İttihatçı geleneğin Cumhuriyet sonrası Atatürk dönemi politikalarına, zihniyetine yansımalarına dair çıkarımlarda bulunmaktır.

Bu bağlamda İttihat ve Terakki Partisi bir düstura, şiara karşılık olarak İttihatçılık manasıyla ele alınmıştır. Bu düstur ilk olarak, İttihat ve Terakki geleneğinin oluşumunu hazırlayan büyük bir zihniyetin doğuşuyla ifade edilmiştir. Ardından İttihatçıların siyasi yapılanmasıyla, Osmanlı toplumunda anlamsal olarak yeni bir dönüşümün başladığını ve dönemin kendine özgü geleneksel düşünüş ve yaşayış biçiminden, dil, töre ve geleneklere varan toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütününe yeni bir medeniyet, yeni bir modernite ve yeni bir yöntem aracılığıyla nasıl politik uygulamalar izledikleri irdelenecektir.

Ayrıca İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyet döneminde siyaset sahasında yönetim mottosu olarak yeni düzen ve düzenlemelerle gölge iktidar yöntemini benimserken kullandığı ortak dil, din, tarih, soy gibi yeni unsurlar çalışmamızda ayrı ayrı vurgulanmaktadır.

Son söz olarak Tanzimat sonrası İttihat ve Terakki ile başlayan devlet ve toplum algısının Cumhuriyet ve Atatürk döneminde de hem ideolojik hem de politik miras olarak nasıl ve ne şekilde izlenildiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İttihatçılık, Zihniyet, İdeoloji, Siyaset, Medeniyet, Cumhuriyet

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, a new mindset became a phenomenon, which created awareness and was realized, following the change/transition caused by the Tanzimat reform era. The main aim of this work is to determine, in the Unionist tradition aspect, the intellectual and philosophical actors of this new mindset in the Ottoman Empire, reveal the ideological references the Unionist used and areas they wanted to reform and make inferences on the reflections of the Unionist movement to mindsets and policies of post-republican Atatürk period.

In this context, the Committee of Union and Progress is discussed in the Unionist way as a consideration of principle or maxim. This principle is firstly expressed with the birth of a great mindset which constituted the tradition of the Committee of Union and Progress. Then it is analyzed that a deep transition started in the Ottoman society, by means of the political structure of the Unionist, how they carried out policy implementations to the whole features which consisted of from the distinctive traditional mentality and life-style of era to the common standards of judgement and rules such as language, morals and traditions.

In addition, the factors such as common language, history, religion and ancestry which were used by the Committee of Union and Progress to internalize a shadowing power way in new regulations as polity motto in the political sphere during the second constitutionalist period, are emphasized one by one.

Lastly, it is dwelt on that how the state and society perception beginning with the Committee of Union and Progress after the Tanzimat reform era was pursued both ideologically and as a political heritage in the republic and Atatürk period.

Key words: Unionism, Mindset, Ideology, Politics, Civilization, Republic.

GİRİŞ

18. yüzyıldan itibaren ve bu yüzyılı izleyen tarihlerde Osmanlı Devleti modernleşmesini, İmparatorluğun Batılı devletler karşısında teknik ve askeri anlamda geri kalması üzerine inşa etmeye başlamıştır. Batı'da yaşanan teknik ve askeri ilerlemeler, reformist hareketler Osmanlı Devleti'nin hem yönetici hem de aydın kesimi tarafından bütün boyutlarıyla incelenmeye tabi tutulmuş, Batı'nın başardığı ilerleme ve gücü elde etme alanları günümüz Cumhuriyeti'ne değin yakın takip altına alınmıştır.

Osmanlı Devleti, Tanzimat dönemi olarak adlandırılan süreç içinde, Batı'ya olan yakın ilgisini daha da arttırmış ve en nihayetinde bu dönemde ortaya çıkan yeni bir aydın grubu aracılığıyla ilerde bir geleneğe dönüşecek zihniyetin ilk temasları kurulmaya başlanmıştır. Devlet içinde yaşanan bu yeni dönemde, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyu sürdürdüğü siyasal, ekonomik, hukuksal, kültürel ve toplumsal dinamiklerini kapsayan, Batı fikirleri üzerine kurulu yeni gruplar ve bu grupların etrafında oluşan fikirsel çalışmalar küçükte olsa ilk adımlarını atmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi içerisinde kendilerine Tanzimat ile düşünsel alt yapı oluşturan bu küçük gruplar ilerleyen süreçte önce büyüyüp daha sonra kitle grubu haline gelebilecek bir geleneğin öncüsü olacaklardır. Tanzimat döneminde başlayan bu hareketin öncüleri yıl yıl hareketlerine verdikleri isimleri değiştirecekler ancak değişmeyen tek şeyleri Batı'dan aldıkları zihni okumaları ve batıcı değerleri savunmak olacaktır.

Tanzimat Dönemi'nin genç aydınları, 'İmparatorluğu nasıl kurtarabiliriz?' sorusuna cevap aramışlar ve Osmanlı Devlet geleneğinin sahip olduğu 'eski usullerden vazgeçmek' üzerine mutabık kalmışlardır. Tanzimat Dönemi'nden sonra devlet içinde bireye, topluma, devlete, evrene yeni usuller ile bakmaya başlayan düşüncelerin ön plana çıkması 18. Yüzyıldan itibaren yaşanılan değişim sürecini hızlandırmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde daha çok küçük gruplar tarafından sohbet, okuma şeklinde gelişen değişim ve yenileşme konuşmaları, ilerleyen süreçte adını İttihat ve Terakki olarak koyacak kişiler tarafından daha örgütlü, sistemli ve İmparatorluğun

hemen hemen her tarafına yayılacak fikirleri ile yenileşme hareketini daha da hızlandıracaktır.

19. yüzyıl bu yüzden Osmanlı Devleti'nin değişim sürecindeki yönünün belirlendiği bir yüzyılı işaret etmiştir ancak bu yüzyılda gelişip büyüyen bir örgüt olan İttihat ve Terakki'nin sahip olduğu zihniyetiyle yüzyıl içinde yaşanan değişikliklerin nasıl bir paralellik gösterdiği önemli bir husus olacaktır.

İttihat ve Terakki örgütlenmesini tamamladıktan sonra oluşturacağı İttihatçı geleneğinin temellerini Tanzimat döneminden itibaren adım adım kurarken çalışmamız boyunca yapılan tüm uygulamaların tarihsel kronolojisini dikkate alarak ve İttihat Terakki hareketine yön vermiş, geleneğin felsefi ve düşünsel ideoloğu olmuş başat aktörleri, iktidar ilişkilerini, politik uygulamalarında başvurdukları meşruiyet kaynaklarını, arayışlarını, İttihatçıların yararlandıkları ideolojik referansları üzerinde durarak nasıl bir düzen yaratmak istediklerinin zihni okumalarını yapıp sonrasında iktidar dönemlerinde tüm bu düşledikleri yeni hayat düzeninin uygulamaları ifade edilecektir.

Ayrıca İttihatçıların toplum ve devlet üzerinde sahip olmak istediği modernleştirici, dönüştürücü veya değiştirici rolleri üzerinde durulduktan sonra Cumhuriyet'e kalan İttihat ve Terakki geleneğinin mirasları anlatılacaktır.

İttihat ve Terakki geleneğinin benimsediği modernleştirici Batılılaşma yolculuğu, Cumhuriyet rejimi üzerinde toplum öncelikli devlet anlayışı yerine devletin ön plana çıkarıldığı anlayışın mirası halini almıştır. Bu çalışmamızda, bir asırdır devam İttihatçı görüşün özellikle siyasal ve toplumsal değiştirici projede yaşanan geleneksel ve kültürel unsurları ve halen sürmekte olan modernleşme sorunlarının temelini ya da ipuçlarını vermeye çalışacağız.

Belirttiğimiz bu modernleştirme/dönüştürme/değiştirme süreci ışığında gelişen çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır; Birinci Bölüm İttihat ve Terakki hareketinin zihni anlamda nasıl bir temel noktadan çıkış yaptığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. İttihatçıların geliştirdikleri zihniyetleri özellikle modernleştirme, dönüştürme anlayışına dayalı bir düşünce çerçevesinde açıklanmaya çalışılmış ve İttihat ve Terakki ideolojisi yeni bir aydın geleneği çerçevesinde ele alınmıştır.

İttihatçıların zihniyetlerini temellendirdikleri Mülkiye, Harbiye, Tıbbiye gibi eğitim kurumlarının mahiyeti, bu kurumlarda hocalarından aldıkları derslerin içeriklerinin zihniyetlerinde nasıl etkiler bıraktığı anlatılmaya çalışılacaktır. Yine aynı Bölümde İttihat ve Terakki zihniyetini yaratan; hangi kaynaklardan beslendikleri, etkilendikleri yazarlar, aldıkları yabancı dil eğitimi ve yurt dışı ziyaretleri sayesinde edindikleri bilgileri örgütün zihin kodlarına nasıl ikame ettikleri üzerinde durulacaktır.

Birinci Bölümün diğer başlığında ise İttihat ve Terakki hareketinin zihni, ideolojik ve politik kaynakları ve Tanzimat sonrası geliştirilen yeni bir medeniyet tasavvuru/anlayışının yöntem ve usullerini vurgulayıp ayrıca İttihat ve Terakki'nin topluma bu yeni düşünceleri verecek kurumları, araçları nasıl kullandığı aktarılmaya çalışılmıştır.

Ortaya çıkan yeni söylemler ve yeni kavramlar ilerleyen zamanda (20. yüzyılın başı) İttihatçıların politik eylemlerine ve uygulamalarına alt yapı oluştururken İttihat ve Terakki partisinin iktidarı eline alıp siyasetini yapmaya başladığında ise nasıl bir yön alacağının sebebini vermiştir.

Çalışmamızın süreç odağı olan İttihat ve Terakki geleneğine İkinci Bölümümüzde ilk olarak iktidara gelene kadar hareketin nasıl bir yol haritası çizdiği resmedilerek başlanılacaktır. İttihat ve Terakki'nin oldukça kompleks ve dağınık bir örgütlenme yapısına sahip olduğu, geniş İmparatorluk sınırları içerisinde örgüte üye toplama şekillerini ve dönemin idaresine muhalif olan kişileri kendi bünyesine katması üzerinde durulacaktır. Yine bir diğer alt başlık olarak 1908 yılına kadar İttihat ve Terakki'nin yaptığı kongreleri, kongrelerinde ortaya çıkan anlaşmazlıkların getirdiği bölünmeleri, İttihat ve Terakki geleneğinin örgütlenmesini ve II. Meşrutiyet'e gelene kadar hareketin aldığı mesafenin kısaca anlatılmasında fayda görüldü.

İttihat ve Terakki'nin siyaset bahsi 1908 yılından itibaren yeni bir yönetim mottosu ile 1913 yılından sonra ise yönetimi tek başına almasıyla başlayan süreçte yeni düzene ve düzenlemelere dair politikaları örneklerle anlatılmaya çalışılacaktır. Bu başlığımızda İttihat ve Terakki geleneğinin kendini fesih ettiği son kongresine kadar iktidar dönemi uygulamalarının argümanlarını değerlendirilecektir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, İttihat ve Terakki geleneğinin teorik aşamasından geçip pratik uygulamalarından sonra Cumhuriyete miras kalan Kemalist reformlar üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Miras adını koyduğumuz bu bölümümüzde, Atatürk'ün modernleştirme sürecinde yeni vatandaş ve yurttaş yaratma amacına nasıl bir düzen ve yaşam istediğine değinilerek İttihat ve Terakki geleneğiyle paralellik gösteren unsurlar ifade edinilecektir. Atatürk'ün sıkça vurgu yaptığı 'muasır medeniyet seviyesi', 'Türklük', 'laiklik' gibi kavramlara nasıl anlamlar yüklediği ve geleneksel yaşamla Batılı hayat tarzına geçişte yapılan radikal reformlar arasındaki sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, ideolojik reformların kökenlerini incelenilecektir. Yine aynı bölümde İttihat ve Terakki'nin başlattığı toplumu ve devleti değiştirme sürecinin hangi meşruiyet kaynaklarıyla daha da ileri gidilerek gerçekleştirildiği vurgulanılacaktır.

1. İTTİHAT VE TERAKKİ GELENEĞİ: ZİHNİYET

İttihat ve Terakki geleneği içerisinde zihniyet kavramı bir anlayışı ve bir değeri temsil eder. Zihniyet kavramının içinde var olan değer ve anlayış, bazen geçmişin izlerini taşırken bazense geçmişten kopup yeni bir gelecek inşasının kurulmasının yolunu açabilmektedir. İttihat ve Terakki'nin tercih edeceği zihniyet biçimi, anlayışı ve tasavvuru bu yüzden Osmanlı Devleti'nin yönetim ve yöntemine büyük etki edecektir.

Osmanlı, İttihat ve Terakki dönemi öncesi, kendi yönetim ve yönteminde toplumsal, siyasal, ekonomik sorunlarına kendi özsel değerleri ve medeniyet olgularıyla cevaplar bulmaya çalışmıştır. Ancak 16. yüzyıldan itibaren özellikle Avrupa'da Reform ve Rönesans atılımları gerçekleşmiş; Aydınlanma Çağı ve ardından Sanayi Devrimi'nin gerçekleştirilmesiyle Batılı ve Doğulu olmak üzere dünya üzerinde iki algı oluşmuştur. Dünya üzerinde yaratılan bu algı nedeniyle, bu devrimlerin yarattığı büyük depremle, hem devrimi meydana getirip yaşayan ülkelerde, hem de bu ülkelerin dışında kalan çok geniş coğrafyada daha önce tahmin edilmesi imkânsız yenilikler, yeni ilişkiler ve olaylarla karşılaşılmıştır (Bilgin 2002: 66). İttihat ve Terakki zihniyetinin yönünü belirleyen ve bu zihniyete ruh veren, özellikle 17. ve 18. yüzyılın ardından ortaya çıkan aydınlanma çağının ve felsefesinin etki ve gücü olmuştur. Aydınlanma çağı, insanlık tarihinde akıl ve düşüncenin bireyin en güçlü hususiyetleri olarak birleşmiş bir biçimde, dünyanın ve toplumun metafiziğe ve dine dayalı idrakine bağlı geleneksel toplum ve bilgi yapılarının ortadan kalkmasını ifade eder (Çiğdem 1997: 27). Aydınlanma, insanlığı, eleştirel aklın kullanılmasıyla mitten, batıl inançtan, gizemlere, güçlere ve doğa güçlerine tabi olmaktan kurtarmayı amaçlar (Dochherty 1995: 14). İnsanın dünyadaki konumu, harici bir otoriteye değil, kendi özgür akli etkinliğine dayalı bir hale gelmiştir (Çiğdem 1997: 27). Aydınlanma ruhu, bireyin eğitimini, onu hem ailesinin hem de bizzat kendi tutkularının dayattığı, akılcı olmayan görüşten kurtarıp, akılcı bilgiye ve aklın eylemini örgütleyen bir topluma katılmaya açılmasını sağlayan bir disiplinin adı olmuştur (Touraine 1995: 25–26). Aydınlanma ruhunu yansıtan bu aklın önemi, bilimin üstünlüğü, terakki gibi kavramlar, birer değer olarak, 19. yüzyıldan itibaren İttihat ve Terakki zihniyetinin amaçları halini alacaktır.

16. yüzyıl ve sonrasında dünya üzerinde gelişen reformlar, yenilikler ve akımlar Osmanlı Devleti'ni, yaklaşık üç yüzyıl boyunca kısıtlı konularda etkilerken, 19. yüzyılın ortalarından itibaren İttihat ve Terakki mensubu aydınlarının zihniyetleri aracılığıyla yakından etkileyecektir. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, İttihat ve Terakkici aydınlar, Osmanlı'nın sahip olduğu geleneksel zihni ilişkilerin ve bağlılıkların dönem içerisinde oluşan krizlere çözüm olma ya da krizleri çözme yönteminde başarılı olmadığını aydınlanma düşüncesinin getirdiği akılcı disiplin ile dile getirmişlerdir. Bu aklın kullanılması ile doğru bilgiye ulaşılacağı inancı ile İttihat ve Terakki zihniyeti yönünü ve yöntemini Batı düşüncesiyle ilişkilendirmiş ve Batıcı bir sistemi temel alan Batılı olma yolundaki görüşler üzerine gitmeye başlamıştır. Batıcı zihniyetin gelişimi ve İttihat ve Terakki bünyesinde bulunan düşünürler tarafından benimsenen yenilik çabaları, ilerleyen süreçte, Osmanlı devlet anlayışına hâkim kılınacak, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geleneksel zihni yapılardan uzaklaşma ve doğulu-batılı algılarında farklılaşma sürecinin hızlanmasını da beraberinde getirecektir.

Osmanlı Devlet anlayışında İttihat ve Terakki ile başlayan zihniyet değişiminde, Bacon, Hobbes, Locke, Montesquieu, Voltaire ve Rousseau gibi aydınlanmacı düşünürlerin bilim ve felsefe üzerine geliştirdikleri sistemler ve yazdıkları metinler büyük öneme sahipken, şunu da belirtmek gerekir ki İttihat ve Terakki zihniyeti konusunda net bir tanımlamada bulunmak da imkânsızdır. Çünkü bir gençlik örgütü olarak (Yeni Osmanlılar- Jön Türkler) ilk kuruluşundan (1890), Osmanlı Devleti'nde iktidarı resmen bir cemiyet olarak (İttihat ve Terakki Cemiyeti-İTC) ele alışına (1908) ve Cemiyetin ilk kez siyasi bir parti olarak (İttihat ve Terakki Partisi) Devleti tek başına yönetmesine; ayrıca Partinin son toplantısı olan 1918 kongresine kadar geçen süreç içerisinde İttihat ve Terakki geleneği birçok siyasal düşünceyi de içinde barındırmış, kendi karşıtı olan fikirleri kendi içerisinden çıkarmış, aynı zamanda karmaşık ve tek bir tanımlama içerisine girmeyecek birden fazla görüş İttihat ve Terakkici zihniyetin içinde yer almıştır. Dolayısıyla İttihat ve Terakki zihniyetinde yer alan ve İttihatçı bir gelenek olarak varlığını sürdürmesinde ön plana çıkacak düşünürlerden bazıları; Adem-i Merkeziyetçiliği, bazısı modernist-muhafazakar eğilimi; kimisi ise liberal, İslamcı, sosyalist görüşleri savunmuşlardır (Kaçmazoğlu 2009: 233). Osmanlı Devleti'nin son dönemine hâkim olan İttihat ve

Terakki zihniyetinden çıkan bu farklı görüşlerin sebebini; Devletin kurtulması için başvurulan kısa vadeli, pratik, devlet için geçerli çözüm yolları aramak noktasında olduğunu belirtmiştir (Mardin 1983: 14). Doğal olarak da İttihat ve Terakkiciler için karşı karşıya kalınan durum; 600 yıl sürdürülen medeniyetin kriz olarak görülen alanlarını fırsata çevirecek yeni zihniyet değişimleridir.

1.1. İTTİHAT VE TERAKKİ GELENEĞİ: ZİHNİYETİN DOĞUŞU

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, 13. asrın son seneleri, (Gökbilgin 1977: 4) İttihat ve Terakki'nin doğuşuna kadar geçen sürede,19. asrın son seneleri, (Örmeci 2010: 97) İmparatorluk kurucu ve taşıyıcı olmak üzere kendine özgü, egemen bir zihinsel yapıya sahip olmuştur. Osmanlı padişahları, taşıyıcı ve kurucu zihinsel yapıyı, tarihin akışı içinde, İmparatorluğun ekonomik, siyasi, sosyal yapılanmasında ve doğu medeniyet anlayışında temsil ve tescil etmiştir. Kökleri Orta Asya steplerine dayanan göçebe bir kavmin, orijinal bir medeniyet oluşturma çabaları, süreç içinde zirveye ulaşmıştır da denilebilir (Yurtseven 2007: 1256). Ancak bu şaşalı medeniyet oluşturma süreci, 15–17. yüzyıllara kadar devam edebilmiştir. Bu yüzyıllardan sonra ortaya çıkan dünya üzerindeki hareketler, Osmanlı'yı da büyük ölçüde etkilemiş ve bu hareketler Osmanlı Devlet idaresindeki değişimi de beraberinde getirmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'a (1839) kadar sahip olduğu toprak ve nüfus yapısı; siyasi rejimi; hukuk anlayışı ve eğitim ve kültür politikaları Türk- İslam yönetim geleneğinin bir parçası iken, 17. yüzyıldan itibaren devlete egemen olan geleneksel medeniyet inşası ya da zihniyeti, dönüşmeye, değişmeye başlamıştır. Bu noktada, dönüşümü ve İttihat ve Terakkici zihniyeti daha belirgin kılabilmek için Tanzimat öncesi Osmanlı'da sosyal yapıyı, eğitim anlayışını ve yönetim biçimini irdelemek gerekmektedir.

1.1.1. Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İnşa Tasavvuru: Nizam-ı Âlem

Osmanlı Devleti, kuruluş olarak belirtilen 1299 tarihinden, orijinal kimliğine kavuşmasına kadar geçen sürede (klasik dönem); yönetim anlayışı, ideolojik söylemi ve siyasi iktidara meşruiyet sağlayan kavramlar aracılığıyla kendine özgü bir nizam

oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, kurduğu nizam-ı âlem söyleminin içeriğini ise, din ve geleneksel olgular ile tamamlamaya çalışmıştır. Söz konusu bu olgular bir taraftan devletin dünya görüşünü yansıtırken diğer taraftan ise Osmanlı'nın siyasal zihniyet haritasının değer yargıları haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin resmî ideolojisini veya nizam-ı âlem değerlerini tespit ederken; tarihin belirli bir döneminde oldukça geniş bir coğrafyada, birbirinden farklı dil, din ve ırktan toplulukları bir çatı altında toplayabilmenin temel bir itici güç olduğu da ayrıca vurgulanmalıdır (Yurtseven 2007: 1257).

Osmanlı Devleti sahip olduğu farklılıkları bir arada tutabilme gücünü, Anadolu, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'yu içine alan; nüfus bakımından, Rum, Ermeni, Yahudi, Arnavut, Bulgar, Macar, Hırvat, Arap vs. gibi değişik ırk, din ve dillere mensup milletlerin bir arada yaşadığı bir ülke de kullanmıştır (Acun 1999: 157). Osmanlı Devlet'i, örgütlenmesini ve medeniyet inşasını bu farklı dinsel ve etnik toplulukların örüntüsel birliktelikleriyle sağlamıştır. Bu birliktelik ile Osmanlı toplumsal yapısı aynı zamanda Osmanlı yönetim şeklini ve anlayışını da belirlemiştir (Akça 2007: 57).

Osmanlı imparatorluğu devlet anlayışını ve yönetim şeklini bir sultanın elinde toplanmıştır. Sultan otoritesini, asker ağırlıklı kamu görevlileri, yönetici sınıf ve saray mensuplarından oluşan bir elit zümre ile kullanmıştır (Sesli- Demir 2010: 2). Osmanlı'nın devletten büyük bir imparatorluğa geçmesiyle, imparatorluğun yönetiminde sultanın etkinliği ve hâkimiyeti daha da artmıştır. Bu anlamda Neşri Cihannüma'sında, "Enbiyanın şanı tebliğ ü risaletdür ve ulemanın şanı ilm ü ibadetdür ve selatinün şanı adl ü siyasetdür. Enbiya ve mürselin meratib-i selase -i suhuf-i ilahiyeyi cami'lerdir. Amma ulema-i fiham ve fuzala-i ızameğerçi cümlesine vakıflardur. Lakin tenfiz-i ahkamda selatine muhtaçlardur" (akt. Şirin 2000: 557) fikrini dile getirerek din adamlarının selatine muhtaç olduğunu vurgulamıştır. Sultanın sahip olduğu bu güç, Osmanlı Devleti'nde sultan merkezli bir yönetim biçimini kavramsallaştırmış ve sultan, yönetici (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) olarak kutsallaştırılmıştır.

Osmanlıda söz konusu olan bu yönetim biçiminin adı monarşidir ve devlet 19. yüzyılın sonlarına kadar mutlak monarşi ile yönetilmiştir (Türe 2005: 29).

Osmanlı devleti, mutlak monarşi anlayışında, tek bir kişi tarafından yönetilmiş ve siyasal egemenlik tek bir kişinin etrafında toplanmıştır. Bu yüzden devlet, sultan merkezli bir yönetim biçiminde görünmektedir. En yüksek gücün sultanda olduğu bu devlet modelini yaklaşık 600 yıl boyunca devam ettiren Osmanlı, 1839 yılına değin (Tanzimat dönemi), böyle bir yönetim biçimini benimserken, toplumsal ve siyasal yapılanmasını ise geliştirdiği millet sistemiyle sağlamıştır. Osmanlı yönetim şekli millet sistemine dayanır. Osmanlı medeniyeti, tüm halkın Osmanlı sayılması esasını benimseyen bir anlayıştır. Ancak bu anlayışta millet kavramı, modern millet (ulus) kavramından farklı, dinsel içerikli bir rejimi ifade etmektedir (Küçük 2006: 375). 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı literatüründe millet, aynı dine veya mezhebe inanan insan topluluğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı medeniyetinde bir yönetim biçimi olarak ise millet, bir sosyal örgütlenmeyi, bir ruh halini ve tebaanın birbirine bakışını ifade etmektedir (Gürkaynak 2003: 276). Yüzyıllar boyu Osmanlı nizam-ı âlemi, bünyesinde barındırdığı ve yönettiği birbirinden farklı birçok kesimi ortak bir payda aracılığıyla bu ruh birlikteliğini canlı tutması sayesinde gücünü koruyabilmiştir.

Bu anlayış çerçevesinde gelişen Osmanlı millet sistemi, çok farklı etnik ve dinsel gruplardan oluşan insanların imparatorluk yapısına uydurulmasıyla meydana gelen özgün bir toplumsal yapılanmayı teşkil etmiştir. Bu sistemde din ve mezhep temelinde ayrışan toplumsal bütünlüklere devlet egemenliğini tanımaları ve belirli bir vergi yükümlülüğü karşısında iç toplumsal örgütlenişleri ile din, dil, eğitim ve özel hukuk alanlarında özerklikler de tanınmıştır (Kurtaran 2011: 57). Ancak, millet sistemi aracılığıyla sağlanan bu özerklikler ve genişlikler, Tanzimat dönemi ve sonrasında yeni çözülmelerin, kopuşların da birer faktörü halini alacaktır. Osmanlı'nın klasik döneminden başlayıp birçok ırk, din, dil ve milletten oluşan geniş ve farklılıklarla bir arada yaşama olanak sağlayan millet sistemi, medeniyet anlayışı, yerini dünya üzerinde gelişen hareketlerinde etkisiyle (özellikle 1879 Fransız devrimi) Tanzimat döneminden sonra tek bir ulus üzerine (Türkçülük anlayışı) politikalar kurmaya kadar gidecek büyük değişimler yaşayacaktır.

Osmanlı devlet idaresinde ve medeniyet inşasında kullanılan önemli argümanlardan bir diğerini eğitim ve ilim sahası oluşturur. Osmanlı mirasında eğitim hayatı ve ilim; şüphesiz İslam'ın ilim anlayışından doğmuş (Korlaelçi 2014: 121) ve

süreklilik kazanmıştır. Bu bakımdan geleneksel kıyafetten, takvim, saat ve alfabeye kadar birçok alanda eğitim aracılığıyla İslam medeniyeti yönlendirici bir referans olmuştur.

Osmanlı'da toplumsal hayatın anlaşılması için kökleri eskilere uzanan, devletin sahip olduğu medeniyet algısının temelini oluşturan medreseler üzerine yoğunlaşmak gerekir. Arapça "de-re-se" kökünden türetilen medrese kelimesi, ders gösterilen yer anlamına gelir. İslam dininin doğuşuyla beraber cami ve mescitlerin yanında dini bilgilerin öğretildiği birer merkez olarak tesis edilen medrese, İslam âleminde olduğu kadar, dünya medeniyetinde de bir merhaleyi ifade etmekte ve medeniyet tarihinde sistematik şekil ve metotla öğretim yapan ilk kuruluş olarak kabul edilmektedir. Ayrıca medreseler, gerek ilmiye mensuplarının yetiştirilmesi ve gerekse devletin değişik kadrolarına kalifiye elemanlar hazırlanması görevini üstlenmişlerdir (Doğan 1998: 408).

Osmanlı eğitim sisteminde medreselerin yanı sıra yaygın birçok eğitim kurumları da bulunmaktadır. Bu kurumlardan ilki camilerdir. Camilerin ibadet yeri olmasının yanında, eğitim ve öğretim yeri olarak kullanılması geleneği Osmanlılarda başlangıçtan beri benimsenen ve devam ettirilen bir uygulama olmuştur (Unal 2008: 359). Bunun yanı sıra tekkeler de bir diğer eğitim kurumudur. Tekkeler, tarikat âdab ve erkânının tedris ve icra edildiği yerler olmakla beraber, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Siyer-i Nebi, Türkçe, Arapça ve Farsça gibi birçok ilmin öretildiği yer olarak göze çarpar. Ayrıca Osmanlıda camilerin birçoğunda, tekkelerde ve medreselerde kütüphaneler bulunduğu gibi müstakil kurulmuş kütüphaneler de vardı. Kütüphaneler bir yandan halkın okuma ihtiyacını karşılarlarken diğer yandan da buralara tayin edilen hafız-ı kütüpler vasıtasıyla eğitim öğretim faaliyetlerini yürütüyorlardı.

Osmanlı eğitim sistemini oluşturan medreselerde 14. ve 16. asırlarda farklı medreselerde okutulan dersleri Dr. Cahit Baltacı şu şekilde sıralamıştır:

"A) Haşiye-i Tecrid Medreseleri:

1- Belagat: Mutavvel

2- Kelam: Haşiye-i Tecrid

3- Fıkıh: Şerh-i Feraiz

B) Miftah Medreseleri:

1- Fıkıh: Tenkih ve Tavzih

2- Belagat: Şerh-i Miftah

3-Kelam: Haşiye-i Tecrid

4-Hadis: Mesabih

C) Kırklı Medreseler:

1- Belagat: Mitftahu'l-Ulum

2- Usul-i Fıkıh: Tavzih

3- Fıkıh: Sadru'ş- Şeria, Meşarik

4- Hadis: Mesabih

D) Hariç Medreseleri:

1- Fıkıh: Hidaye

2- Kelam: Şerh-i Mevakif

3-Hadis: Mesabih

E) Dahil Medreseler:

1- Fıkıh: Hidaye

2- Usul-i Fıkıh: Telvi

3- Hadis: Buhari

4- Tefsir: Keşşaf ve Beyzavi

F) Sahn-ı Seman Medreseleri:

1- Fıkıh: Hidaye

2- Usul-i Fıkıh: Telvih ve Şerh-i Adud

3- Hadis: Buhari

4- Tefsir: Keşşaf ve Beyzavi" (akt. Korlaelçi 2014: 130).

Osmanlı Devleti, medreselerde vermiş olduğu bu dersler aracılığıyla, hem devlete bağlı insan yetiştirmek hem de devlet kadrolarında görev yapabilecek donanımda devlet adamları hazırlamak gayesi taşımıştır. Ayrıca her bir bireyin iyi bir insan ve iyi bir meslek sahibi olması, mesleğini icra ederken de geleneklere bağlı ve itaatkâr olmasını hedeflemiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti eğitime büyük önem ve değer vermiştir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim ve kültür bu minval üzerinden sürdürülürken, 16. yüzyılın sonuna doğru medreselerde bozulmalar başlamıştır. Rüşvet ile kadılık ve müderrislik elde edilir duruma gelmiş, bilenle bilmeyen eşit kabul edilmeye başlanmıştır (Uzunçarşılı 1965: 74). Ayrıca, eski ilim anlayışının tatbik edildiği medreselerde çok fazla dini bilgilere yer verilmiş, dolayısıyla medreselerdeki bu zihniyet rasyonel düşünceleri ikinci plana ittiği için müspet ilimler sahasında herhangi bir ilmi buluş olmadığı gibi, bu ilimlerdeki çağdaş gelişmeler dahi takip edilmemiştir (Korlaelçi 2014: 132). İlerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere, Osmanlı'da özellikle Tanzimat dönemi ve sonrası, Batılılaşma hareketleri ile yeni okullar açılacak ve bu açılacak okulların eğitim sistemine koyacağı yeni müfredatlar sayesinde (rasyonel, maddeci, pozitivist) hem medrese-mektep ikiliklerinin yaşanacağı yeni bir zemin hem de bu yeni düzende yetişen yeni bir gençlik hareketi oluşacaktır.

Osmanlı Devlet'i, monarşi yönetim biçiminden, millet sistemine ve medrese ağırlıklı yürütülen eğitim modeline kadar kendine özgü bir medeniyet algısının içeriğini doldurmuştur. Bu medeniyet algısının bir başka halkasını, devletin sahip olduğu hukuk sistemini, genel şekliyle vurgulayarak konunun bütünlüğü tamamlamak niyetindeyiz.

Osmanlı'da tatbik edilen hukuk sistemi: İslam hukukudur. Yeryüzünde tarih boyu tatbik edilmiş ve edilmekte olan pek çok hukuk sistemi vardır. Bunlardan kimisi ilahî emir ve yasaklardan, kimisi örf ve âdetlerden, kimisi ise yasama meclisinin çıkardığı kanunlardan teşekkül etmiştir. Osmanlı Devleti'nin benimsediği hukuk olan İslâm hukuku, bunlar arasında menşei ilahî olan hukuk sistemleri kategorisine girmiştir (Ekinci 2006: 11). Osmanlı Devletin'de uygulanan İslam hukukunun ilk kaynağı Kur'an'dır; ikinci kaynağı Sünnet; üçüncüsü İcma, dördüncü

kaynağı ise Kıyastır (Korlaelçi 2014: 132–133). Saydığımız bu kaynaklar ile uygulanan İslam hukuku, şer'i mahkemelerde vuku bulan mahkemelerce tatbik edilmiştir (Korlaelçi 2014: 134). Şer'i hukuk sadece Müslüman halka uygulanmış, Müslüman olmayan halka ise kendi hukuk kurallarıyla yargılanma fırsatı tanınmıştır. Ayrıca Osmanlı'da padişah tarafından koyulan şer'i hukuka ters düşmeyecek örfi hukukta devlet ve sosyal hayatı düzenlemiştir.

Osmanlı hukuk sistemi 19. yüzyıla gelindiğinde azınlıklara tanınan yeni haklar ve ayrıcalıklar sebebiyle bozuldu. Ayrıca dünya üzerinde yeni koşulların ve ihtiyaçların gereksinimine cevap olarak ortaya çıkan borçlar, ticaret, ceza alanlarında da devletin geri kalması 19. yüzyılda hukuk alanında değişimler, reformlar yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu dönemde, hukuk alanında Avrupa hukuk kurallarına göre işleyen Nizamiye mahkemeleri kuruldu. Şer'i hukuk Mecelle adı altında medeni hukuk doğrultusunda yeniden düzenlendi. Tanzimat dönemi, hukuk anlayışı ile hukuk devleti kavramı gelişti. 1876'da kabul edilen Kanun-i Esasi ile devletin içinde bulunduğu durumdan kurtaracak yeni hukuk sistemlerinden yararlanma yoluna gidildi. 1876 anayasasının ilanı ile de devletin temel kuruluşları, medeniyet algısı, görev ve yetkileri dönüşmeye başlamıştır.

1.1.2. Tanzimat Dönemi ve Doğu- Batı Medeniyet Algısında Dönüşüm

Osmanlı Tanzimat dönemine kadar doğulu bir medeniyet algısı ile yönetiminden, toplumsal, ekonomik, hukuksal sevk ve idaresine kadar devleti İslami kural, esas ve gelenekler çerçevesinde yönetmiştir. Bu başlığımızda, Osmanlı'nın klasik döneminden Tanzimat'a miras kalan özellikle nizam-ı âlem algısında yaşadığı değişime ve dönüşüme zemin hazırlayan batılılaşma üzerinde durulacaktır.

Tanzimat dönemi 1839 yılında başlayan ve İmparatorluğun en uzun yüzyılı (Ortaylı 2008: 11) olarak ifade edilen; düzenlemelerin, reformların yapıldığı bir dönemin adı olmuştur. Bu yüzyılın uzun olarak nitelenmesi, yeni ve modern bir devlet inşasında atılan adımın ilk izlerini barındırmış olmasıdır. Bu yüzden 19. yüzyılın, Osmanlı yönetimi ve halkı için bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemden itibaren, siyasi rejim, hukuk, eğitim ve kültür sahaları gibi geniş bir alanda yeni medeniyet algısının ilk adımları atılmış olacaktır.

Osmanlı'da Tanzimat Dönemi'nin başlamasına vesile olan nedenler aynı zamanda zihniyet değişikliğinin yarattığı sonuçları da bizlere gösterecektir. Öncelikle 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform Hareketleri gibi küresel olayların Osmanlı devleti üzerindeki olumsuz etkilerine karşı Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelere, o dönemde gücünün de zirvesinde olmasından dolayı bir tepki vermemiş, fakat 18. yüzyılda ortaya çıkan Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimine tepkisiz kalamamıştır. Bu tepki Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketini de tetikleyen bir unsur olmuştur (Özdemir, Çiydem, Aktaş 2014: 322). 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve bütün Avrupa'da bir devrime dönüşen sanayinin yükselişinin yarattığı etki hem devrimi yaratan ülkelerde hem de bu ülkelerin dışında kalan çok geniş coğrafyalarda yenilikler, yeni ilişkiler ve olaylar meydana getirmiştir. Bu anlamda sanayi devrimi hem Batı'nın yükselişini hem de batı dışı toplumların, mutlak ya da göreli olarak gerileme sürecine girdiği bir dönemi başlatmıştır (Bilgin 2002: 65).

Batı'nın yükselişi karşısında yaşanılan gerileme dönemi, Batı dışı yönetim yapılarında yeni zihni akımların oluşması sonucuna yol açmıştır. Bu anlamda Batı'da var olan bu etkiye Batı dışı toplumlardan gelen tepkiler, Batı'nın genişlemesini veya kendi çöküşlerini durduracak yol, yöntem ve tasavvurları aramak şeklinde olmuştur. Bu arayışların en belirgini, Batı'nın görünen yüzünü, yani askeri/ siyasi kurumlarını taklit ederek, Batı ile benzer yapılara gitmek ve sahip oldukları geleneksel yapıların yerine yeni kurumlar ikame etmek şeklindedir. Bu tavır genel olarak, batılılaşma hareketlerini oluşturmaktadır. Batılılaşma hareketleri, batı dışı toplumların batı karşısında, içine düştükleri durumdan çıkış olarak başvurdukları, çok çeşitli siyasal/fikir ve uygulamanın genel isimlendirmesi olarak da ifade edilebilir. Batılılaşma tavrında izlenilen ikinci yol ise, Batı'yı bütün siyasal/kültürel ve ekonomik özellikleri ile taklit etmek yerine sadece askeri teknolojilerini ve ekonomik bilgilerini alarak Batı gibi olma düşüncesidir (Bilgin 2002: 67–68).

Osmanlı yöneticilerinin bir kısmı Batı'nın yükselişi ve İmparatorluğun gerilemesi ile devlet idaresinde karşılaşılan güçlükleri, Klasik Osmanlı medeniyet algısından uzaklaşıp, devlet idaresinde batı medeniyet merkezli zihniyete geçilmesiyle aşılabileceğini vurgulamıştır. İdarecilerin, aydınların benimseyeceği bu zihniyet, yapılacak yeniliklerin, reformların yönünü, biçimini ve yöntemini

belirlemiş olacaktır. Diğer bir kısım münevver ve idareciler de "Biz neden toprak kaybediyoruz?" ve "Biz neden geriliyoruz?" sorusunun cevaplarını bu medeniyet algısı üzerinden aramışlardır (Çetinkaya 2008: 77). Aydınların zihinlerinde yer eden bu sorulara buldukları cevaplar ve getirdikleri çözümler Tanzimat'la başlayacak yine sonrasında devam edecek dönemde ekonomik, toplumsal, siyasal dönüşümlerin yol ve yöntemini bize gösterecektir.

Tanzimat dönemine gelinen süreçte yaşanan değişimlerde temel gaye, siyasi bünyeyi kuvvetlendirme, birlik şuurunu uyandırma veya canlandırma maksadı ile içtimai nizamın dayandığı prensipleri yeniden gözden geçirme olmuştur (Abadan 1957: 3). 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da yayılan inkılap hareketleri ile körüklenen milliyetçilik akımları, İmparatorluğun milli ve dini tecanüsten mahrum halk kütleleri arasında çeşitli şekillerle beliren kaynaşma ve mayalanmalara vesile olmuş, netice itibariyle kavmi hususiyetlerle milli şuurlarını idrak ederek gittikçe olgunlaşan Hıristiyan topluluklar için, Müslümanlık dini ve akideleri, toplayıcı bir bağ olmak yerine ayırıcı bir sebep ve vesile haline gelmiştir (Abadan 1957: 5–6). Bu yüzden birlik ve beraberliğin tekrar sağlanması adına yöneticiler Tanzimat dönemini başlatmışlardır.

3 Kasım 1839 yılında, Sultan Abdülmecit adına Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Kasrında okunan ferman ile resmen Tanzimat dönemini başlamıştır. Bu ferman aynı zamanda geleneksel devlet yönetiminde yeni bir sürecin açık simgesi olmuştur. Türk yenileşme tarihinin miladı olarak kabul edilen Tanzimat Dönemi, imparatorluk sürecinde 1839–1876 yılları arasındaki yeniden yapılanma olarak adlandırdığımız zaman dilimine verilen addır. Söz konusu süreç "Tanzimat Fermanı" ya da "Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu" adlarına sahip bir fermanla başlamıştır (Özdemir, Çiydem, Aktaş 2014: 321).

Tanzimat Fermanı, sıraladığımız sanayi devrimi, milliyetçilik akımı ve Batı'da yürütmenin yani kralın mutlak egemenliğini kıran ve devlet iktidarındaki asıl gücün yasama yani halkı/ulusu temsil eden parlamento inancının gelişmesi gibi benzer pek çok etkenin İmparatorluk üzerindeki olumsuz neticelerini ortadan kaldırmak ve böylelikle sarsılan devlet bünyesini tekrar sağlama alma tedbiri olarak düşünülmüştür. Bu dönemde girişilen reform ve iyileştirmelerin ana yönü,

batılılaşma doğrultusunda olmuş ve bu çabalar Osmanlı aydınında genel bir zihniyet değişimini beraberinde getirmiştir (Demirtaş 2007: 389). Özellikle 1789 Fransız İhtilali ve sonrası ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi, eşitlik, özgürlük gibi bireyin temel haklarından bahsedip etkisini hızla yaymıştır. Bu fikirler Osmanlı devlet adamları ve aydın bürokratları tarafından dikkate alınmış ve bu yönde bir zihniyet değişiminin gerekliliğini anlamışlardır. Tanzimat Fermanı'nda içinde barındırdığı prensipler vasıtasıyla bu zihniyet değişiminin izlerini görmekteyiz. Fermanda hiç kimsenin yargılanmadan cezalandırılmayacağı ve herkesin kanun önünde eşit olduğu açıkça vurgulanmıştır (Özdemir, Çiydem, Aktaş 2014: 328–329). Bunun yanında İnsan Hakları Beyannamesi'nin ikinci maddesinde, insanın tâbii hakları olarak belirtilmiş olan hürriyet, mülkiyet ve medeniyet Tanzimat Fermanı'nda; "can emniyeti, ırz masumiyeti ve mal mahfuziyeti" prensipleri ile karşılanmıştır. Ayrıca İnsan Hakları Beyannamesi'ndeki; "bir kimsenin ancak kanun teyid ettirildiği hususlarda suçlu bulunacağı (madde 7); devlet masrafları için vatandaşların kudretlerine göre, eşit olarak vergi vermeye tabi olacakları (madde 12); mülkiyetin kutsal olduğu (madde 16); yolundaki hükümler de, Hatt-ı Hümâyûn' da; kanun gereğince olmadıkça, hiç kimsenin cezaya çarptırılmayacağı; her ferdin emlak ve kudretine göre bir vergi tayin olunarak kimseden ziyade şey alınmayacağı; verginin sarf şeklinin Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından kontrol ve murakabe edileceği, hükümleriyle karşılanmıştır (Karal 2006: 79). Tanzimat fermanında İnsan Hakları Beyannamesinden birçok düşüncenin karşılığını görebiliriz. Bireyin ön plana çıkmasını amaçlayan zihniyet değişimi böylelikle daha açık vurgulanabilir. Ancak bu zihniyet değişimi Batı'nın takip ettiği modernleşme yollarını; rasyonelleşme, idari yapıda bürokratikleşme, üretimde iş bölümü, endüstrileşme, inanç alanında sekülarizasyonu takip etmezken, onun yerine Batı'nın yükselişi karşısında çareyi Batı'nın başta siyasal kurumlarını benimsemeyi esas alan unsurların Türk toplum içinde ihdas edilmesi gerektiğine olan inanç ile artık Batı'nın üstünlüğünün mutlak bir üstünlük olduğunu, bu üstünlüğün Batı'nın genetik özelliklerine kadar uzanan temellerinin olduğunu düşünen, kökten batılılaşmayı savunan kişileri ve fikirleri ön plana almıştır (Bilgin 2002: 69).

Tanzimat döneminde yaşanan medeniyet algısındaki dönüşümün yönünü ve bu sürecin yol açtığı geçmiş dönem devlet yönetim anlayışından kopuşları bu süreçte

yetişme ortamları farklı, aldıkları eğitim de keza farklı olan birçok devlet adamında görebiliriz: Mustafa Reşit Paşa (1800–1858), Sadık Rıfat Paşa (1807–1858), Mustafa Sami Efendi (ö. 1858), Ali Paşa (1815–1871), Fuat Paşa (1815–1869), Münif Paşa (1828- 1910), Saffet Paşa (1814-1883). Bu isim listesinde 1800'lerin başıyla 1830'lar arasında doğmuş yaklaşık üç kuşaktan oluşan kişiler vardır. Bu kişilerin bizzat kaleme aldıkları metinlerden Tanzimat döneminde yaşanan devlet adamı zihniyeti ipuçlarına ulaşabiliriz. O yüzden bu isimlerin bıraktıkları metinlere baktığımızda hepsinin ortak fikirde buluştukları söylenebilir: Eski usulden vazgeçmek. Dönemin idarecilerinden Fuat Paşa'ya göre geçmiş ile ilgiyi keserek yeni gelişme ufuklarına yönelmek zorunludur. Fuat Paşa devlette bu potansiyelin mevcut olduğunu ama bunun için bütün siyasi ve idari kurumların değiştirmesinin mutlak olduğunu söylemiştir (Çetinsaya 2009a: 55). Bu dönem içerisinde belirleyici konumda olan aydın ve idarecilerin ortak sözü, devlet politikası olarak önerdikleri yöntem ve usuller bütünüyle bir zihniyet değişimi önerisi üzerine kurulmuştur.

Tanzimat döneminde girişilen yenilik önerisinde eşitlik, özgürlük ve mülkiyet gibi haklar ile etnik, dini ayrımlardan uzak yeni bir yapı ortaya konmaya çalışılmıştır. Batı merkezli yaşanan değişimlerin ana yönü bu yapısıyla eskiden tümüyle kopuş olmamış, ikili bir dönem yaşanmıştır. Ancak Tanzimat sonrası yeni dönemde, yeni yetişen devlet adamlarının benimseyeceği fikir akımlarının aracılığıyla ikili yapının ortadan kalkması adına birçok düzenlemeler etkisini arttırarak devam edecektir.

1.1.3. Tanzimat Dönemi Sonrası: Yeni Bir Aydın Geleneği

Tanzimat dönemi genel eğilimleri ve özellikleri ile İttihat ve Terakki zihniyetini yaratan koşulların zemini olmuştur. Bu zeminde yetişen aydın kitlesi ise toplum ile arasında yeni bir bağ kurmuştur. Bu başlığımızda Tanzimat sonrası dönemde aydınların temellerini atmak istediği bu bağın topluma modern siyasal ideolojilerini nasıl "taşıdıklarını" ve ne şekilde "ürettiklerini" (Çiğdem 2009: 112) oluşum ve yayılma süreçleri ile birlikte gerçekleştirmek istedikleri dönüşümü nasıl ele aldıklarını ifade etmeye çalışacağız.

İlk olarak Tanzimat dönemi ve sonrasında Osmanlı geleneksel toplumunda meydana gelen yapısal dönüşümü ve dönemin aydınlarının beslendiği referansları

özellikle iç dinamiklerin harekete geçirip kendiliğinden ortaya çıkan bir süreç olmaktan ziyade, Avrupa karşısındaki gerilemenin zorunlu kıldığı, devlet içinde bir grup aydının başlatıp yönlendirdiği reform dönemine denk gelen bir hareket olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla dönemin aydınlarının beslendikleri ideolojik referanslar batı kökenlidir. Batı düşüncesinin devlet içinde, aydınlar arasında gelişip yayılmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri Batı tarzında eğitim veren kurumlardır. Fransız düşüncesinin esas tutulduğu bu kurumlarda batıcı eğitim başlarda zihinsel değişim anlamında derinlemesine bir felsefî gelenek oluşturmuş gibi görünmemiş ama özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "hürriyet, adalet, eşitlik, toplumsal dayanışma, parlamento" gibi kavramları fikir kategorileri arasına yerleştirmeye başlamıştır (Çetinkaya 2008a: 72). Osmanlı siyasal hayatında İttihat ve Terakki zihniyeti olarak yaşam bulacak hareketin sıkça dile getirmek isteyeceği kavramların temeli burada atılmıştır. Bu kavramları dile getiren aydınlar, başlangıç itibariyle, minimal duyarlılıklara seslenen, tepkisel fakat etkili bir tonda olmuşlardır (Çiğdem 2009: 112). Bu yüzden Tanzimat dönemi sonrası aydın zihniyetinin başlangıcını büyük bir münevver tanımlaması olarak bahsedemezken yine de aydınların siyasal ideolojilerini bu eğitim kurumları aracılığıyla geliştirip, yaydıklarını söyleyebiliriz.

Küçük bir grup olarak yetişen yeni aydın geleneğinin topluma modern siyasal ideolojilerini nasıl taşıdıklarının cevabını ise toplumun terakkisi için belirleyici olan idealizasyonlarında gözlemleyebiliriz. Aydınların sahip olduğu idealizasyonları Tanzimat'tan sonra gelişerek devam eden misyonlarını otoriter ve bürokrat kılmıştır. Bu tavır, Tanzimat dönemi sonrası modernleşmenin bir anlamda inşacısı olan yeni aydın geleneğini, toplum için en iyi ve doğru olanın bilgisinin kendinde olduğunu düşünmesine ve bu misyonun verdiği yükümlülükle hareket etmesine yol açmıştır (Çetinkaya 2008a: 72). Yeni aydın geleneğinin sahip olduğu bu anlayış, girişilen yenileşme hareketinde topluma müdahale etme hakkını da beraberinde getirmiştir. 19. yüzyıla kadar devletin batı karşısında aldığı konum ve İmparatorluğun yıkılma tehlikesi taşıması dönemin aydınlarının giriştikleri reformlarda toplum üzerinde geniş çaplı uygulamaların, düzenlemelerin meşru bir zemine dayanmasına yol açarken, bu zemin yeni dönemde halk ve aydınların arasında mesafeyi açıp, düzenlemelerin mutlak hüküm haline gelmesine de sebep olacaktır.

19. yüzyıl batı referanslı ideolojilerin, Fransız eğitim kurumları aracılığıyla otoriter ve bürokrat tavır sergilenerek yeni aydın geleneğin yayılıp, geliştiği dönem olmuştur. Aydınlar modern siyasal ideolojilerinin temellerini atmak istediği bu dönemde toplum ile arasında gerilimler yaşamıştır. Bu gerilimin sebebini toplumdan ziyade devlet öncelikli yeni aydın politikaları belirlemiştir. Gelişen bu aydın geleneğinde toplum bir nesne gibi görülmüş ve toplum yani nesne, aklın esasları doğrultusunda biçimlendirilmiştir. Yeni aydın geleneğinde devlet ile toplum arasındaki birliktelikte devlet ön planda tutulmuş ve Tanzimat reformlarındaki idari, askeri ve mali alanlar dâhil geleneksel Osmanlı toplum yapısında, özellikle kentlerdeki yaşam biçiminde kamusal yaşama devletin giderek daha fazla nüfuz etmeye çalıştığını belirtebiliriz. 19. yüzyılda devlet aklı, medeniyet, terakki ile akıl arasında güçlü bir bağ kurmuş, Avrupa medeniyetinin sebebi olarak, iklimi, toprağı, ya da din ve mezhepleri değil, ilim ve fen esaslı anlayışı esas almış ve yine bu dönem içerisinde Avrupalı cehaleti en büyük kötülük bilmiştir (Avcı 2007: 3). Bu yüzden Tanzimatçı devlet aklında veya yeni aydın geleneğinde düşlenen dönüşüm yöntemi tüm toplum kesimlerini kapsayıcı ve insanı saadete götüren her şeyde görülmüştür: otel, lokanta, kâğıt para, müze, antika, kaldırım, tren, telgraf, baloya gitmek, rokfor peyniri yemek, taharetsiz gezmek ya da eşini kıskanmamaktır (Çetinsaya 2009a: 57). Bu batıcı ilerleme isteği yeni dönemde devlet aklının hangi alanları, ne kadar düzenleyebileceğiyle ilgili düzeyi ve dereceyi bizlere gösterilebilir. 19. yüzyılda yeni düzeni oluşturacak olan aydınlar veya münevverler siyasetin otoriter belirleyiciliğinde ve Batı'nın referansında yol almaktadırlar. Bu referanslara yol açan ve ilerleyen safhada İttihat ve Terakki geleneğinde önemli bir yer teşkil edecek olan eğitim merkezlerin nasıl bir yapıya sahip olduğu yeni aydın geleneğinin anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır.

1.1.3.1. Siyasi ve İdeolojik Fikir Merkezleri: Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye

19. yüzyılda yaşanan reformcu politikalar ve beraberinde gelen sosyo-kültürel değişimler yeni aydın neslinin bu değişimleri yakalayıp, yeni nesle aktaracak siyasi fikir merkezleri etrafında toplanacak insanlara ihtiyaç duyulmuştur. Amaç, yeni neslin devletin içinde bulunduğu dağınık, çözülmüş ve devam eden yapısal sorunlarına fikir merkezlerinden alınacak güçle siyaset alanında çözüm sağlamaktır.

Bu nedenle 19. yüzyıl ve sonrasında devleti yönetecek kişiler ilk kez ideolojik referanslarını bu eğitim kurumları aracılığıyla temellendirmişlerdir.

1827 yılında Tıbbiye, 1834'te Harbiye ve 1859'da Mülkiye bu minval üzerine açılmıştır. Bu okullarda ilk kez çok sayıda ve düzenli olarak yeni öğrenciler yetiştirilmeye başlanmıştır. Yeni öğrenci vurgusu çağcıl (modern) öğrenci manasında kullanılır (Akşin 2001: 13). Bu okullar Tanzimat yıllarında yaşanan zihinsel dönüşümlerden hem etkilenmiş hem de dönüşümü etkilemiştir.

Devlet içinde Batı'nın değerlerini esas alarak yetişen nesil, açılan bu modern okullar ile yaşadıkları eski düzenle değer çatışmasına girmiş ve içinden çıktıkları sosyal gerçekliğin tamamıyla dışında bir gerçekliği hayal eden fertler haline gelmeye başlamıştır. Bu noktadan itibaren Batılılaşma ve yaşanılanın dışında bir düzen kurma fikri eğitimle seçkinlik kazanan kitlenin temel arzusu olmuştur (Hanioğlu 1992: 150). Bu arzu nedeniyle hem devlet ve toplum arasında dönüşümden kaynaklı yabancılaşma hem de eski ile yeni düzen savunucuları arasında devlet içinde ikilikler yaşanmıştır. Bu süreç, yeni nesil genç mektepliler ile İmparatorluğun devam eden düzen savunucuları arasında, Batı kültürünün üstünlüğü ve buna mukabil içyapının geriliği yönünde bir kanaatin oluşmasına yol açmıştır (Hanioğlu 1985: 39). Bu sayede gençlerin fikir merkezlerinden aldıkları ideolojik referanslarla yakın durdukları alanlar, Batı'nın ilerlemesinin öncüsü olan akıl ve bilim olmuştur. Aklın gücüne olan inanç bu fikir merkezlerinde inşa edilmeye başlanmıştır. Eski düzenin temeli olan din ile mesafeli duruş sergilenmiş, gelişme ve terakki alanında akıl ön planda tutulmuştur.

Askeri Tıbbiye ya da Harbiye'de okuyan mektepli yeni nesil, eski düzene karşı sık sık eleştiri getirmiştir. Sarayın geleneksel pederşahi, usta-çırak, pir-mürid, yaşlı-genç, padişah-kul eksenlerini bir dünya görüşü olarak bu okullardan mezun olan genç doktorlar çağdışı bulmuşlardır (Mardin 2009b: 97). Akla ve bilime dayalı bakış açısı devletin içinde bulunduğu şartlardan kurtarmaya yeterli olacağına duyulan inanç, gençleri yani mekteplileri örgütlenmeye, harekete geçirmeye yeterli olmuştur.

Tam bir gizlilik içerisinde hareket eden mekteplilerin faaliyetleri ilk zamanlar, ders aralarında ayaküstü konuşmalar şeklinde olmuş, daha sonraları ise Hatab Kıraathanesi İçtimaları ve Edirnekapı dışındaki bir kahvehanede yaptıkları

toplantılar (İnciraltı İçtimaı) ile sürmüştür (Gökbayır 2012: 63). Harbiye, mülkiye ve tıbbiyedeki öğrencilerin ortak özelliğinin devletin çöküşünü ve istibdadını durdurmak niyeti taşıdığı söylenilebilir.

Kurtarıcı fikri etrafında örgütlenen gençler, duygusal yönü ağır basan bir öğrenci kuruluşu ve felsefe tartışmalarının oluşturduğu bir ortamın ürünü olmaktan öteye gidememiştir (Tunaya 1988: 20). Ancak ilk dönemlerinde ayaküstü konuşmalardan öte gidemeyen hareket ilerleyen zamanda büyüyüp, genişleyip II. Meşrutiyet'i ilanında büyük bir etki sahibi olabilecektir. Meşrutiyet'in ilanına öncülük eden Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbekirli İshak Sukuti, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyinzade Ali Harbiye'den mezun beş genç isimdir (Kutlay 2010: 68). Dolayısıyla 19. yüzyıl sonlarında İmparatorluk içerisinde ve kendi aralarında muhalif hareketlere girişen genç kuşak siyasal planda ilk başkaldırmaların ve ilk hareketlenmelerin yükseköğretim gençliği arasında olduğunu belirtebiliriz.

Berkes, İmparatorluk içerisinde yönetimine karşı başlıca üç çevrede siyasal nüveleşmelerin geliştiğini söylemiştir. Birincisi Yükseköğretim okullarında (özellikle Tıp ve Harp okulunda) gençler arasında başlayan gizli cemiyet kurma akımı. İkincisi, üyelerinin çoğu subay olmakla birlikte ordu dışındakileri de içine alan gizli komiteler (cuntalar). Üçüncüsü de, Paris, Cenevre, Kahire gibi merkezlerde bir araya gelen aydın gruplaşmaları (Berkes 2011: 389). Bu örgütlenmelerin ve muhalif hareketlerin hepsi Jön Türk geleneğinin öncülleri olacaktır.

Mardin, mektep sıralarından kıraathane toplantılarına ve buradan daha geniş alanlara yayılan muhalif hareketlenmelerin sonucunda gençlerin kendilerine yeni bir isim koyarak etkinliklerini biraz daha artırdıklarını vurgular. Bu anlamda Mülkiyelilerin seleflerinin adı Yeni Osmanlılar olmuştur. Yeni Osmanlıların, içinde büyüdükleri bir devlet söylemi yerine, yetişmelerinde bir okul söyleminin etkili olduğunu ve Yeni Osmanlıların toplumsal tabanını Tanzimat devlet hiyerarşisi ve geliştiği derecede İstanbul'un Batı'dan haberdar sosyetesi belirlediğini söylemiştir. 1890'larin toplumsal orijininin ana çerçevesinin devlet değil, yüksekokul olduğunu vurgulamıştır (Mardin 2009a: 52).

1860–1890 arası yetişen nesil gerek okuldan aldıkları eğitim gerekse de batıdan gelen kaynaklardan edindikleri bilgiler sayesinde Tanzimat döneminde yeni bir dinamiğin oluşmasını sağlamışlardır. Bu dönüşüm içinde yer alan yeni aktörler Yeni Osmanlılar olmuştur.

1.1.3.2. Siyasi Bir Fikir Hareketi: Yeni (Genç) Osmanlılar

Tanzimat dönemi ve sonrasında Osmanlı Devleti siyasal kültürünü oluşturan eski kurumları ve kültürel yapıyı dönüştürücü hareketler seyrini fikir merkezlerinden fikir hareketlerine doğru çevirmiştir. Bu anlamda devletin dönüştürücü aktörleri toplumsal ve siyasal alanda yeni düzlemler yaratmanın fikirsel arka planını oluşturacak gizli adımlar atacaklardır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası başlayan yeni fikir hareketleri, devlet politikalarına karşı eleştirel muhalefet izleyen aydınlar arasında ortaya çıkmıştır (Oğuz 2013: 120). Aydınların bir fikir etrafında toplanmasının başlangıcında dönemin liberal fikirlerden etkilenmeleri ve Tanzimat siyasetlerinin yüzeyselliğinin yanı sıra otoriter karakterini eleştirmeye başlamış olmaları vardır (Zürcher 2008: 20–21).

Gürpınar, fikir merkezleri etrafında gelişen ve batı uygarlığından beslenen fikir hareketlerinin genel karakteristik özelliğinde: "Batı uygarlığı bizim uyanışımızda bir ışıldak olmuştur… Abdülhamit'in sıkıyönetimi… Bir ulusun manevi besini olacak her çeşit yayını baskı altına almıştı… Böyle olduğu halde bir şey önlenememişti: bütün gümrük ve eğitim teftişlerine karşın, yabancı kitapları aydınların raflarına kadar geliyordu… Bir şey daima dikkatimi çekerdi: sansürden geçen, hükümetçe onaylanan kitapları satan dükkânlar müşterisiz kaldığı halde yabancı kitapları satan dükkanlar iş yapıyordu. Geleneksel kültürün iflasının boşalttığı dimağları yabancı kültür dolduruyordu. Avrupa düşünürleri, tarihçileri, şairleri, yazarları sanki bizim kendi düşünürlerimiz, yazarlarımız olmuşlardı. Yabancı edebiyatın iyi etkileri ancak gençlik kuşakları arasında duyuluyordu… Kafalarımızda bütün ışıkların tümden söndürülmesinin eşiğine geldiğimiz için Avrupa kültüründen sıçrayan kıvılcımlar o ışıkları tutuşturuyordu. Eğer bugün içimizde düşünebilen, yazan, özgürlüğü savunan varsa, onlar bu kıvılcımların tutuşturduğu kafalardır. O karanlık ve gamlı günlerde bizim dostlarımız, yol

göstericilerimiz batının bu fikir hazineleri oldu. Bizler düşünce sevgisini, özgürlük aşkını bu hazinelerden öğrendik. Düşün biçimlerimizin hepsinde, düzyazı ve şiirde görülen son gelişmeler Batıdan esen rüzgârların ürünü olduğunu vurgulamıştır" (akt. Berkes 2011: 377).

Batı'dan gelen yazı, düşün eseri birer ideolojik ışık olarak görülürken özellikle mülkiyelilerin oluşturduğu öğrenci ve diğer muhalif grupların zihinlerinde yeni bir düzlemin hazırlayıcısı olmuştur. Dönemin fikir hareketlerinde özellikle mülkiye ve tıbbiye de eğitim alan öğrencilerin yabancı dil olarak Fransızca eğitimi alması sayesinde yurtdışında faaliyet gösteren diğer aydınların yazılarını ve posta yolu ile elde ettikleri gazeteleri okuyabilmiştir.

1868 yılında İstanbul Demirkapı'da Askeri Tıp Okulu'nun (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) öğrencileri tarafından "İttihad-i Osmani" adında (ilerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek olan) gizli bir örgüt kurulmuştur (Çavdar 1999: 51–52). 1865'te İstanbul'da gizlice örgütlenip 1868'te kurulan bu muhalefet hareketinin ilk kurucularının isimleri ise: İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Çerkez Mehmet Reşit'tir (Uzun 2005: 149).

Mekteplilerden devraldıkları fikrî gelenek ile merkezî iktidara karşı geliştirdikleri muhalefet şeklinde (Ceylan 2008: 38) batının fikir akımlarının etkisi görülmüştür (Kasalak 2009: 71). 1865 yılında bu etkiler ile fikri temelleri atılan Yeni Osmanlılar Cemiyeti Türk siyasi hayatında örgütlü muhalefetin ilk örneğini oluşturmuştur (Şahin 2000/2: 69, Karal 1977: 313). Yine Türkiye'de aydın geleneğinin başlangıcında Yeni Osmanlılar'a kadar giden uzun bir yol vardır (Uzun 2005: 151).

Yeni Osmanlıların 1865 yılında toplantılarına katılan gazeteci Ebüzziya Tevfik örgüt üyelerinin aralarında geçen konuşmalarda; mutlak padişahlık idaresinin ortadan kaldırılması, bunun yerine Meşrutiyet idaresini koymak için gerekli tedbirler alınması ve bu tedbirleri gerçekleştirmek için gizli bir örgüt kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Örgüt üyeleri kendilerine örnek olarak, Toskana ve Napali gibi hüküm süren iki müstebit idareyi devirip de sosyal adaleti öngören bir İtalya devletine dönüştüren 'Kömürcüler' [Carbonari] adlı fedakâr gençleri almıştır (akt. Mardin 2009a: 46).

Osmanlı İmparatorluğunda idareye karşı gizlice bir araya gelen bu muhalif seslere ek olarak İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Süavi gibi önemli devlet adamları ve aydınları sıralanabilir. Muhalifler fikir hareketi bu isimler ile bir yandan eskinin ve geleneğin bağrında yaşamak zorunda kalmış bir yandan da, kendilerince ve el yordamı ile yeni olanı, moderni yakalama çabası içine girmiştir (Koçak 2009: 74). Yeni Osmanlılar bu ikilik içinde II. Mahmut devrinden beri tedricen ortaya çıkan merkezileşme temayüllerini devam ettirmiş ve Kadı'nın eski sistemdeki öneminin yerine yeni bir idare mekanizmasını ve müderrisin yerine yeni bir eğitim yapısını yaygınlaştırmışlardır. Ayrıca Tanzimat ikinci kuşak devlet adamlarının Batı'ya fazla tavizkar politikası ve Osmanlıların Batı karşısında manen küçülmeleri gibi konularda Tanzimat bürokratlarına karşı hareketler sergilemişlerdir (Mardin 2009a: 46). Geleneğe sahip çıkan anlayış ile eskinin terk edilmesi gerektiğine olan inanış dönemin en temel sorunu olmuştur.

Siyasi bir fikir hareketi olarak Yeni Osmanlılar gelenek ile modernlik arasında tavrını yeniden yana koyan, kendini Batılılaşmaya mecbur sayan, Osmanlı toplumunun sosyal ve siyasi etiğine dini değerleri yanında laik bir ideali düşünen, aydınlık felsefesinden gelen bir tesirle, insan aklının araştırma konusu olabileceğini varsayan, Saray karşısında fikir, basın, dernek kurma hürriyetlerine öne sürerek Batılı bir muhalefet olmuşlardır (Tunaya 2004: 60).

Bir muhalefet hareketi olarak Yeni Osmanlılar 1877 yılından sonra Abdülhamit idaresi tarafından dağıtılmıştır (Argin 2009: 100). Fakat bu dağıtılma evresi, Yeni Osmanlı mensuplarının çeşitli yerlere sürgüne gönderildiklerinde dahi faaliyette bulunmalarına engel olmamıştır. Bu dönemden itibaren Yeni Osmanlılar tarih sahnesinde bir başka isim altında ve İmparatorluğun birçok yanında her geçen gün destekçisi artacak şekilde yeni bir zihin atmosferi içinde var olmuşlardır.

1.1.3.3. İmparatorluk Düşün Tarihinde Aydın Hareketi: Jön Türkler

19. yüzyıl İmparatorluk düşün tarihinde devletin yöneticileri ve yönetilenleri açısından içinde bulunulan siyasal, toplumsal, ekonomik krizlere kısa vadeli ve pratik çözüm yollarının arandığı uzun bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılı uzun kılan en büyük etmeni, 1840'lardan 1870'lere kadar yapılan siyasi fikir tartışmaları ve siyasi elitler arasındaki mücadele, yaşanan krizlere getirilen çözüm önerileri ve devletin

nasıl kurtulması gerektiği konusunda ileri sürülen farklı ve çoğu zaman karşıt çözümler oluşturur. Yeni Osmanlılıktan Jön Türk'e geçişin arka planında da bir program değil, devleti kurtarmayı amaçlayan siyasi eylemcilik yer almıştır. Bu eylemci fikri altyapıda, Osmanlı devletinin bağımsızlığını sağlamak ve böylece devleti kurtararak geleneksel düzeni, bürokrasinin ayrıcalıklı konumunu değiştirmeden korumanın sembolik formülünü yakalamak vardır (Keyder 2007: 73).

Tanzimat döneminde sıkça konu edilen hürriyet, eşitlik, özgürlük gibi kavramlar devletin bekası için başvurulan birer formül ve bürokrasinin ayrıcalıklı konumun devamını sağlayıcı önlemler olmuştur. Bu kavramlar vasıtasıyla devlet gücünü koruyacak, idareciler arzuladıkları düzeni kurmuş olacaklardır. Sembolik olarak bu kavramlardan yararlanan aydınların bir kısmı devlet sınırları içinde diğer bir kısmı ise faaliyetlerini Fransa'da sürdürmüştür. Etkinliklerini ve muhalefetlerini hem Osmanlı Devleti teb'ası gençler arasında hem de Avrupa'da yürüten eğitimli kişiler Avrupalılar tarafından Fransızca genç anlamına gelen "Jeunes Tures" (Jön Türkler) adını almışlardır (Çabuk 2004: 224). Mülkiye içinde ayaküstü arkadaş sohbeti şeklinde başlayan birleşme, devamında siyasi bir fikir hareketi olarak Yeni Osmanlılara, daha sonrasında idealize ettikleri görüşleriyle Avrupa'ya kadar uzanan yeni ve güçlü bir Jön Türk örgütlenmesine kadar gitmiştir.

Mülkiye mektebinde bilhassa Fransızca eğitimi almaları sebebiyle Jön Türkler, çalışmalarında Paris'i merkez tutmuşlardır. Jön Türkler ile ilgili bir Fransız gemi kaptanının konuşmasında şahit olduğumuz devrim yapmak fikri: "Fransa, Jön Türklerle doludur, merkezi komiteleri Paris'tedir. Ben birçoklarını şahsen tanırım. Zira bu vapurla beş yıldan beri Fransa'ya en az 500 tane Jön Türk taşıdık. Hepsi Fransızca bilir, hepsi Fransız kültürü almıştır, bizim mekteplerde okumuştur. Geçen yıl bir delikanlı vardı. Bütün Fransız İhtilali'ne, doğrusu benden ziyade vakıftı. Bana demişti ki; Bizde böyle bir ihtilal yapacağız." (Karaosmanoğlu 2007: 34). Bu ihtilal arzusu duyan nesil 19. yüzyılın ikinci yarısında meşruti bir temele dayalı bir sistem kurma idealleriyle Osmanlı devletine taşınmıştır (Durdu 2003: 291).

II. Abdülhamit'in 1878'de Meclis'i Mebusan'ı kapattığı günden itibaren teşkilatlanmaya başlayan Jön Türkler Kemal'in ifadesiyle: "Berlin Muahedesi'nin yaralarını kapattıktan sonra, kendine göre bir siyaset tutan ve bir idare usulü kuran

Sultan Abdülhamit-i Sani'ye karşı İstanbul'un yüksek mekteplerinde ve sonra Paris'te bir zümre tarafından girişilmiş muhalefettir" (Kemal 1973: 202). Yüzyılın sonlarına doğru meşrutiyeti yeniden yürürlüğe koymak uğruna Sultan II. Abdülhamit'le mücadelede Yeni Osmanlıların yerini, onların uzantıları olan Jön Türkler almışlardır. Temelde Jön Türkler, 1860–1870 yıllarında Genç Osmanlıların getirdikleri çözüm yoluna benzer meşruti bir hükümet kurarak Padişah'ın yetkisini kısıtlamak ve azınlıklara kanun önünde eşitlik tanıyarak, onların isteklerini yerine getirmeyi amaçlamışlardır (Ahmad 1986: 38).

Jön Tük hareketi Tanzimat dönemi içerisinde oluşmuş ve yurtdışına kadar genişlemiş bir aydın hareketidir. Jön Türklerin fiili olarak en büyük başarısı Kanun-i Esasi'nin kabul ve Meşrutiyet'in ilan ettirilmesi olmuştur. İdeolojik başarısı ise hürriyet, parlamento, meşrutiyet, halka karşı sorumlu yönetim gibi kavramların Türk siyasal literatürüne kazandırmış olmalarıdır (Gökbayır 2012: 62).

Bu aydın hareketinin devletin bekası için kullanmak istedikleri medeniyet anlayışları, yöntemleri ve ideolojik inşa zihniyetleri konu bütünlüğü açısından büyük önem taşımaktadır.

1.2. İTTİHAT VE TERAKKİ GELENEĞİ: CEMİYETİN ZİHNİ/İDEOLOJİK VE POLİTİK KAYNAKLARI

Osmanlı yönetimi 19. yüzyıla gelinen noktada belirli alanlarda sürekli değişmeye çalışan, Batı'yı teknolojik üstünlükleri bakımından yakalamayı deneyen bir yöntem izlerken bu yüzyıl itibariyle devlet içinde bir kısım idareciler Batı'yı sadece uygarlık boyutu ile değil aynı zamanda zihinsel, kültürel olarak da izlerini sürmüşlerdir. Bu bağlamda Jön Türkler Batı'nın düşün dünyasında meydana gelen cumhuriyet, anayasa, meclis, meşveret gibi Osmanlı devleti için yeni kavramları dile getirmiş (Kasalak 2009: 70) ve 1889 yılında batıdan kazanılan aktarımlar ile yurt dışı seyahatlerinden edindikleri tecrübeler sayesinde Yeni Osmanlı ve Jön Türkler'den sonra ilk muhalefet grubu olarak da adlandırılan Gülhane'de dört Tıbbiyeyi Askeriye öğrencisinin kurduğu İttihad-ı Osmanî Cemiyetiyle de Batının düşün alanındaki izi sürülmüştür (Akşin 2008: 171). İttihat ve Terakki geleneğinin temellerinde tam da bu Mülkiye'de anayasal fikirler etrafında yetişen yeni nesil öğrenciler olmuştur.

19. yüzyılın sonlarında liberal ve anayasal fikirlerden etkilenip İttihat ve Terakki'nin çekirdeğini oluşturan kişiler 1889 yılında Jön Türklerin bir başka ismi olan Ahmet Rıza tarafından, İstanbul Askeri Tıbbiye Mektebi'nde İbrahim Temo'nun kurduğu gizli bir derneği örnek alarak, Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuştur (Karpat 2010: 100). İttihat ve Terakki tarihsel varlığını bu dönemde oluştururken, Cemiyet'in politik ve ideolojik fikir kaynakları ilk rotasını belirlemeye başlamıştır.

1.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Medeniyet Tasavvuru

Osmanlı-Türk toplumunda 18. yüzyıldan itibaren devlet idaresinde olan yöneticiler uyguladıkları politikalar ile dönemin kültürel, siyasal ve geleneksel alanlarını dönüştürmeye başlarken, İmparatorluk içinde yaşanan değişimlere 19. yüzyılın sonlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarih sahnesinde yerini almaya başlamasıyla dönüşümün yönü ve hedefi daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. Geçmiş yüzyıllardan devir alınan değişim mirası, İttihat ve Terakki mensubu kişilerin edindikleri tecrübeler ve okumalar ile hem toplumsal, ekonomik hem de hukuksal alanlarda yapılacak birçok reformun fikri altyapısında yeni kaynaklardan beslenerek hareket ettiklerini söyleyebiliriz.

18. yüzyılda Osmanlı Devlet'i içinde örgütlenen ve geniş kesimlere ulaşma hedefi taşıyan yeni aydın kuşağı, bu kuşak ilerde İttihat ve Terakki geleneğinin öncüsü sayılacaktır, zihni/ideolojik kaynaklarını oluşturmaya başlamıştır. Siyasi ve ideolojik fikir merkezi olan Mülkiye yeni aydın kuşağının ilk fikir tohumlarını geliştirdiği kurum olmuştur. Devlet'in ekonomik, sosyal ve siyasi kriz alanlarını yeni nesil zihninde yeni tasarımlar ile çözme niyeti taşımıştır. Mülkiye içinden aldıkları Batı kaynaklı dersler, hayalini kurdukları yeni düzenin/medeniyetin ilk tohumlarını taşımıştır. Yeni yetişen bu genç kuşak fikirlerini yayıp destek gördükçe, İmparatorluk içinde taraftar kazandıkça ve kitlesel bir birliktelik halini aldıkça Osmanlı Devleti'nin asırlar boyu süren medeniyet tecrübelerinin ve geleneğinin eksenini de kendiliğinden değiştirecek güce sahip olacaktır.

19. yüzyıl gerek ordu için gerekse de bürokrasi içinden yeni isteklerin ve beklentilerin arttığı bir dönem olurken, aynı zamanda bu istekler en çok Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye gibi okullarda yetişen Osmanlı'nın yeni aydın kuşağı arasında da

yükselmiştir. İttihat ve Terakki geleneğine öncülük eden bu yeni kuşak Batı'yı, Batı'da var olan bilim ile güçlenen bir uygarlık olarak görmüştür. İmparatorluk içinde önceleri Yeni Osmanlılar, ardından Jön Türkler ve en nihayetinde İttihatçı olarak isim alan aydın kişiler yeni medeniyet tasavvurlarında Batılılaşmayı kültürel olmaktan çok bilimsel ve teknik bir mesele olarak ele almışlardır (Mardin 1983: 75–76). Bu yüzden yeni kuşak, yüzlerce yıldır Osmanlı Devleti'nin Doğu/İslam medeniyeti ekseni üzerine yönettiği İmparatorluğu, 19. yüzyıldan sonra Batı'nın akıl esaslı medeniyeti üzerine okumalar yaparak yön bulmak istemişlerdir. İttihat ve Terakki mensubu Ahmet Rıza, Doğu ve Batı medeniyetini birbirine zıt, iki farklı bilgi kaynağı olarak değerlendirmiş ve bu nedenle iki medeniyetin bağdaştırılmasına imkân olmadığını söylemiştir (Söğütlü 2010: 13). İttihatçı düşünce geleneğinde ilk medeniyet tasavvuru akıl, bilim ve rasyonalite üzerine temellenerek geliştirilmeye başlamıştır.

Ahmet Rıza gibi radikal Batıcı kanadın düşlediği medeniyet tasavvurunda bilim hayatın bütün alanlarında geçerli tek referans kaynağı olurken, İttihatçıların bilime olan bu aşırı güvenlerinin sonucunda toplum üzerinde yeni kontrol mekanizmaları oluşturulmuş ve bu rasyonel dönüşüm konusunda devlet etkin bir rol üstlenmiştir. İttihatçı geleneğin tasavvurunda, halkı eğiterek, halka her şeyin üstünde olan kanunları öğretmek, gerçek gelişme çizgisinin seyrini göstererek, onu bir müttefik haline getirmek esası vardır (Berkes 2011: 457). İttihatçıların geliştirdiği medeniyet tasavvurunda halk edilgen, yönlendirilen pasif bir aktör konumundadır. İttihat ve Terakki mensupları bilime dayalı medeniyet tasavvurlarını inşa ederken, toplumun iç dinamiklerinin yarattığı, sivil çevresel aktörlerce yönlendirilen ve çok boyutlu bir medeniyet süreci yaratma olarak değil, yöntem olarak elit ve dar bir kadronun Batı ile Osmanlı arasındaki güç dengesini yeniden kurma amacıyla yürürlüğe koyduğu reform programlarını benimsemiştir (Söğütlü 2010: 3). İttihat ve Terakki mensuplarının benimsediği bu medeniyet tasavvurunda değişimler tabana yayılmadan, halk dâhil edilmeden yapılmıştır. İttihatçı geleneğin toplumsal taban bulmadan uygulamayı düşlediği medeniyet tasavvuru seçkinci bir özellik göstermiştir.

İttihatçıların yönlendirici, tayin edici, karar verici medeniyet tasavvurlarını Le Bon'un seçkinci görüşlerinden ilham almış olmalarından kaynaklandığını

vurgulamıştır. Le Bon'un seçkincilik üzerine temel tezinde, toplumun ilerlemesinin temel koşulunun "eşit vatandaşlar" yaratılması değil, entelektüel seçkinlere kulak verilmesi olduğunu varsaymıştır (Hanioğlu 2009a: 52). İttihat ve Terakki mensuplarının medeniyet tasavvurunda bu seçkinci teorilerin etkisi büyük olmuştur.

İttihatçıların medeniyet tasavvurunu oluşturan bir diğer özellik determinizm ilkesi olmuştur. Determinizm anlayışı, dünyanın belirli bir andaki durumunun, önceki halinin sonucu ve gelecekteki durumunun sebebi olduğunu kabul etmiştir. Bu yüzden geleneğin mensupları, Batı toplumunu ileri taşıyan koşulları Osmanlı toplumuna getirdiği takdirde Osmanlı toplumu da Batı toplumları gibi olur düşüncesine sahip olmuşlardır. Bu bakış açısı dönemin sosyolojik düşüncesinin, doğa bilimlerindeki determinizm ilkesinden ne kadar etkilendiğini göstermiştir (Aytekin 2013: 313). Toplumsal sebeplerin sonuçlara bağlandığı bu anlayış, insanın irade ve isteklerini toplumsal şartlara bağlamıştır. Böylelikle Cemiyetin medeniyet tasavvuru içinde otokratik ve merkeziyetçi unsur taşıyan ideolojisi ve devletin reformcu etkin gücü olan bürokrasi, yapmayı tasarladığı reformların tüm topluma ulaşması gereken iyiyi yansıttığını düşünmüştür (Köker 2004: 234). Nesnel bir gerçeklikten yola çıkan bu anlayış, medeniyet tasavvurunda İttihatçıların hem kendi varlığını derinleştirmiş hem de bilimsel gelişmelerin temelini oluşturmuştur.

1.2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Modernite Anlayışı

İttihat Terakki'nin sahip olduğu medeniyet tasavvuru hem toplumdaki bireylerde var olan görüşler ve tasavvurların değişmesini hem de topluluğun düşünme yolunu, düşünüş biçimini, zihniyetini de etkilemiştir. Bu zihniyet değişiminin ana hatlarını İttihat ve Terakki geleneğinin modernite anlayışında görebiliriz. İttihat ve Terakki'nin modernite anlayışında karşımıza çıkan ilk özellik, katı, doğrusal bir düşünce sisteminden ziyade; esnek, eylemci ve pragmatik bir siyaset anlayışı benimsemiş olmasıdır (Hanioğlu 2009a: 253). İttihat ve Terakki mensupları devletin yönetimi üzerinde söz sahibi olmaya başlamalarından itibaren izledikleri politikalarında pragmatik düşünen ve kararlarını bu doğrultuda oluşturan bir örgüt olmuştur. İTC hareketinin temel amacı olarak belirlenen İmparatorluk kurtarıcılığı rolünü gerçekleştirmek için farklı siyasetleri uygulamak noktasında herhangi bir sakınca görülmemiş ve tüm bunların İttihatçılık nezdinde birer siyaset

olma ötesinde bir değer taşımadığı ifade edilmiştir (Hanioğlu 2009a: 254). Vatanın, devletin kurtarılması görevini üstlenen İttihat ve Terakki mensupları vatanın menfaatleri söz konusu olduğunda modernleşme anlayışlarında esneklikler gösterebileceklerini dile getirebiliriz. Bu anlamda Cemiyet, 1909'da Kanun-i Esasi'yi İslamileştirecek değişiklikler yapılmasına onay verirken, aynı yıl Nizami mahkemelerde ilama rabt edilen şahsi hukuk davalarının Şer'i mahkemelerde ru'yetini yasaklayan bir kanun çıkarmış; bir yandan gayrimüslimlere hakaret edenleri şiddetle cezalandırırken öte yandan Zeyd-i İmam Yahya Hamidedin'e gizlice Yemen'in dağlık kısmındaki Yahudileri Medine Paktı çerçevesinde idare yetkisi bahşetmiş, her şeyin ötesinde Türkçü, İttihad-ı İslamcı ve Osmanlıcı siyasetlerin hepsine aynı zamanda destek verilebilmiştir (Hanioğlu 2009b: 258). Cemiyetin bu uygulamaları, pragmatik politikalar amacıyla asıl hedefe ulaşmayı amaçladıklarını veya farklı zamanlarda farklı mekanlarda değişikler gösterebilen düşünüş biçimlerine sahip olduklarını söyleyebiliriz.

İttihatçıların modernleşme anlayışlarına da etki eden esnek ve dönüşebilen bir dava görüşüne sahip olması, modernleşme anlayışlarını oluştururken de karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda ilk olarak İmparatorluk içinde yaşayan milletin istek ve arzularına hitap edebilecek yeni yönetim argümanları oluşturulurken hâkimiyet-i siyasiye bağlarıyla bir araya getirilmiş etnik unsurları ortak bir politika içinde birlikte yaşatabilmek için bir arayış içine girilmiş (Tunaya 2011: 372) ve böylelikle yeni bir söylem oluşturulmuştur. Bu söylemin adı olan Osmanlıcılık, çok ulusçuluğu kapsayan ideolojik bir formül olarak İmparatorluğun unsurlarına sunulmuştur. Ana hedef Osmanlılığı zamanın en çok sözü edilen deyimi ile "İttihad-ı Anasır"ı korumak olmuştur (Tunaya 1988: 369). Farklı etnik unsurları bir arada tutmayı ve birliği korumayı amaçlayan Osmanlıcılık, Tanzimat sonrası modernleşme anlayışının ilk görüşü olmuştur.

İttihatçıların benimsediği İttihad-ı Anasır görüşü bir nevi İmparatorluk dâhilinde yaşayan farklı dinsel ve etnik grupları tek bir "Osmanlı milleti" olarak kabul etmiş ve bu unsurları ortak İmparatorluk ideali çerçevesinde birleştirme yaklaşımı olmuştur. Ancak geliştirilen bu formülün, 1839–1913 devresinde dört farklı aşama halinde seyir izlediğini görürüz: "1) 1830'lardan 1875'e süren dönemde ağırlık olarak Bab-ı Ali'nin otoriter merkeziyetçi siyaseti 2) 1868–1878 devresinde

Yeni Osmanlı muhalefeti ve meşrutiyetçi pragmatizm çerçevesinde Osmanlıcılık yaklaşımı 3) II. Abdülhamit mutlakıyetine karşı Jön Türk muhalefetinde görülen Osmanlıcılık 4) II. Meşrutiyet döneminde Osmanlıcılık düşüncesi" (Somel 2009: 91).

İttihatçıların Osmanlıcılık siyaseti, modernleşme anlayışı içerisinde özellikle Tanzimat döneminde otoriter, merkeziyetçi yapısıyla birlikte İmparatorluğun içinde bulunduğu dağılma sürecine karşı pragmatik bir önlem niteliği taşımıştır. Bahsettiğimiz dört dönem içerisinde farklılık gösteren Osmanlıcılık politikası ve İTC mensuplarının hesaplarını yaptığı bu birliktelik siyasetinin karşılığını bulması pekte kolay olmamıştır. Ancak bu politikaya olan inançları yüzünden birçok alanda sorun teşkil edebilecek yeni konular da oluşmuştur. Örneğin, Avrupa'ya çok tavizkar davranıldığı ve bunun neticesinde Avrupa'nın baskısı nedeniyle bütün önceliğin gayrimüslimlere verildiği; gayrimüslimlerin memnun edilmesi için Osmanlı Müslümanlarına ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapıldığı; dışarıdaki Müslümanlara karşı sorumsuz ve ilgisiz davranıldığı; bütün tebaanın keyfi/kanunsuz yönetim altında ezildiği gibi birçok unsur sıralanmıştır (Çetinsaya 2009a: 266). Sıralanan bütün bu olumsuzlukların önüne geçmek için meşruti bir rejime geçilmesi, parlamentonun açılması kısacası anayasal bir düzenin çözüm olması için gayret sarf edilmiştir.

İttihat ve Terakki mensuplarının modernleşme anlayışı olarak Osmanlıcılık fikrini tercih nedenlerinin bir diğerini ise 19. yüzyılın ilk yarısında otoriter ve yarı dinsel bir anlayışın mevcut olması da gösterilebilir. Çünkü Allah'ın kullarının Allah indinde eşit olmasına benzer bir yaklaşımla Müslim ve gayrimüslim bütün tebaa padişahın ve bürokrasinin mutlak ve adaletli otoritesi karşısında eşit görülecektir (Aydın 2009: 118). Bu eşitlik devletin tüm farklı unsurlarını ortak vatan duygusunda bir araya getirmeyi sağlamış, böylelikle dağılmanın önüne geçilmek istenmiştir.

Osmanlıcılık siyasal düşüncesi Osmanlı İmparatorluğunda cemaat ve milliyet farklılıklarını aşan ve tüm Osmanlı topluluklarına aynı anda hitap eden bir üst kimlik olarak İttihatçılığın modernleşme görüşünün bir özelliğini göstermiştir (Tunaya 2011: 377). Osmanlıcılık fikri 1860'ların sonlarına ve 1870'lerin başlarına gelindiğinde özellikle Balkanlarda var olan ayrılıkçı ayaklanmalar tekrar baş

göstermeye başlamasıyla İTC mensupları için yetersiz kalırken, izlenen modernleşme anlayışının veya politikasının seyri Türkçülüğe doğru kaymıştır.

İttihat ve Terakki'nin modernleşme anlayışında İttihad-ı Anasır/Osmanlıcılık politikalarında istediği ve umduğu birliği yakalayamayınca, 19. yüzyılın bir gerçeği olan milliyetçi akımı esas alarak bir millet yaratma hedefi gütmüştür. Bu bağlam içinde İttihat ve Terakki'nin modernleşme anlayışı ile milliyetçi çizgi birbirine hep yakın olmuştur. İttihat ve Terakki ideologları tarafından 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Türk milliyetçiliğinin kültürel arka planı oluşturulmuş, yeni kurtarıcı ideoloji olarak Türkçülük tezinin temelleri atılmıştır. En belirgin örneği, 1870 yılında Tıp Mektebinin öğretim dili Fransızcadan Türkçeye çevrilmiştir. Başka bir uygulamada yine, 1876 anayasasında, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu belirtilmiştir (Haşlak 2000: 57). İmparatorluk içinde yaşayan çeşitli etnik unsurların bağımsızlık mücadeleleri İttihat ve Terakki'nin Türkçülük akımına bu denli önem vermesini ve devlet yönetim politikasında milliyetçi modernleşmenin yapıtaşı konuma gelmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlıcılıktan Türkçülük anlayışına geçişte özellikle Ömer Seyfettin, Osmanlılık ideolojisinin Türk'e Türklüğünü unutturan bir ideoloji olduğunu, azınlıkların Meşrutiyet sonrasında Osmanlılık perdesi altında kendi mefkûreleri için çalışırken, bu akımın Türkleri uzun süre meşgul ettiğini ve geri bıraktığını savunmuştur (akt. Koç 2008: 124). Ayrıca Ö. Seyfettin Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarabilmek için halkın anlayabileceği yeni bir dili gerekli görmüş ve yeni lisanı yalnızca edebi bir konu değil, aynı zamanda Türklerin hayatlarıyla ilgili genel bir konu olarak sayarken, Jön Türk devrimini kılıçla yapılan inkılâp olarak nitelemiş ve bu devrimden sonra, kalemle yeni bir devrim yapılması gerektiğini ileri sürmüştür (Arai 2009: 181). Bu görüşleri ile Ö. Seyfettin'in meşrutiyet döneminde yapılacak politikaların arka planını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

İttihat ve Terakki içinde yer alan Fuat Köprülü de benzer olarak "Türklük, İslamlık, Osmanlılık" makalesinde, Osmanlılık ile Türk ulusal kimliği arasındaki ilişkiyi ele almış ve Osmanlılığın birçok unsurdan oluştuğunu belirttikten sonra bu unsurların birleşimini bir daireye benzetmiştir. Dairenin merkezinde Türklük, merkezin etrafında İslamlık, dışa yakın yerlerinde ise Hıristiyan unsurları koymuştur.

Ulusal kimlikten yoksun olan merkezdeki unsurun, kendi kimliklerinin bilincine sahip diğer unsurların ayrılıkçı hareketlerini önleyemeyeceğini ileri sürmüştür (Arai 2009: 181–182). Osmanlılığı bir arada tutmanın ya da parçalanmasının önüne geçmenin ancak Türklerin merkezde olduğu ve milli bir düşünceyle gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa bilinçli ve etnik temele dayanan Türkçülüğün başlangıcı ise, 1904 yılında yayınladığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı kitabıyla Yusuf Akçura olmuştur. Akçura, şimdiye kadar birbiriyle kavga etmiş farklı din ve ırka mensup unsurların bundan sonra kaynaşmalarının artık mümkün olamayacağını, ayrıca Osmanlıcık siyasetin başarıya ulaşmasında önemli dış engellerin var olduğunu da belirtmiştir (Akçura 1987: 31). Osmanlıcılıkla uğraşmak yararsızdır; böyle bir uğraşıyla iştigal etmek 'beyhude bir yorgunluktur' (Akçura 1987: 35). Akçura İmparatorluğun kurtuluşu için geliştirilmiş olan üç siyasal akımı; Osmanlıcılığı, İslamcılığı ve nihai olarak Türkçülüğü irdelemiştir.

Akçura 1908 yılından sonra milliyetçi harekete yeni bir güç arayışıyla, Türk Derneği adıyla bir örgüt kurmuş ve bu örgüt kuşkusuz hem Jön Türk hem de daha sonra Cumhuriyet devrindeki en etkili milliyetçi örgüt halini alacaktır. Tük Ocağının kuruluşunda yer alan dönemin Askeri Tıbbiye öğrencileri 24 Mayıs 1911 tarihli bir bildiri yayınlamışlardır. Bildirilerinde kendilerinden bir önceki kuşak gibi, Türklerin yaşadığı yıkıma seyirci kalınamayacağı, bu süreci ancak eğitimin yaygınlaşmasının durdurabileceği, böyle bir işlevi üstlenecek ulusal ve toplumsal bir örgütün Anadolu'da Rumeli'de, hatta Türklerin yaşadığı yabancı memleketlerde şubeler açması gerektiğini belirtmişlerdir (Arai 2009: 181). Devamında bu bildiriye cevap olarak somut karşılık veren aydınlardan Ahmet Ferir, Mehmet Emin, Yusuf Akçura ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) şöyle bir çerçeve çizmişlerdir: "Bir kulüp kurulacak, Türk gençleri bu kulüpte toplanacak, onlara Türklük duygusu kazandırılacak, daha sonrada halk uyandırılacaktır. Yeni nesle bu duyguyu kazandırabilmek için bütün imkânlar kullanılacaktır. Bu anlamda yapılacakları: Konferanslar düzenlemek, kitap ve broşürler yayımlamak, Türk öğrencilerinin okuduğu okullara maddi ve manevi yardım sağlamak ve mümkün olursa bir takım yeni okullar açmak şeklinde sıralamışlardır" (Arai 2009: 182).

Kurulan Ocağın nizamnamesinin ilk maddesi derneği bütünüyle bilimsel bir kuruluş olarak tanımlamıştır. İkinci madde olarak, derneğin amacını, Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmiş ve bugünkü eserlerini, yaptıklarını ve durumlarını araştırmak ve ortaya çıkan sonuçları bütün dünyaya yayıp tanıtmak diye ifade etmiş; ayrıca maddeye göre, dernek Türk dilindeki bir reform gerçekleştirmeye çalışacaktır diye de belirtmiştir (Arai 2009: 181–182). Böylelikle dernek, Osmanlı Türkleri arasında uzun süredir unutulmuş olan Türk kimliğini uyandırmaya çalışmaktadır. Akçura, bu vurgusuyla devletin dağılmaya dönük yapısının önüne geçmeyi Türklerin, Türklüğü öğrenmeli tezini sıkça dile getirmiştir.

İttihat ve Terakki geleneğinde Türkçülük akımının yayılması ve taraftarının arttırılmasında Akçura gibi önemli bir diğer isim Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp'in milliyetçiliği, sınırları sürekli küçülen devletin düştüğü duruma olan duygusunun ifadesi olmuştur. Bu duygu "Vatan ne Türkiye'dir Türk için ne Türkistan, Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan" mısraları ile anlatılmıştır (Gökalp 2017: 21).

Gökalp'in ortak bir dil, din, kültür, geçmiş (tarih) ve gelecek ekseninde Anadolu halklarını birleştirmeyi hedefleyen bir toplum modeli sunması, Türklük ve vatanseverlik olarak tanımlanabilecek yeni toplum modeli ile milliyetçilik temaları üzerinden işlemiştir (Tokluoğlu 2013: 114). Modernleşme anlayışında Gökalp, ulus inşası süreciyle önemli katkı sağlamıştır.

Türkçülüğün Esasları adlı çalışmasında bir taraftan "düşmanın ülkesi viran olacak/Türkiye büyüyüp Turan olacak" (Gökalp 1973: 23–28) vurgulanırken, diğer yandan milliyetçilik anlayışına "görülüyor ki, Türkçülük bütün aşkıyla yalnız kendi orijinal harsına meftun olmakla beraber, şoven ve mutaassıp da değildir. Avrupa medeniyetini tam ve sistematik bir surette almaya azmettiği gibi hiçbir milletin harsına karşı istiğna ve istihfafı da yoktur. Bilakis, bütün harslara kıymet veririz ve hürmet ederiz. Hatta birçok istisaflarına hedef olduğumuz milletlerin bile, siyasi teşkilatlarını sevmemekle beraber, medeni ve harsi eserlerine meftun, mütefekkiriyle sanatkârlarına hürmetkâr kalacağız" (Gökalp 1973: 102) görüşünü eklenmiştir. Gökalp'in milliyetçiliği, halkın manevi gücünü artırmayı, birlik ve dayanışmasını güçlendirmeyi amaçlayan, milli kültürü idealleştiren bir milliyetçilik anlayışı

olmuştur. Gökalp, Türk kültür ve değerlerini yücelten milliyetçilik anlayışını savunanlara güzel bir çıkış noktası sağlamıştır (Haşlak 2000: 60).

İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde, İttihatçıların oluşturduğu tarihsel koşul ve şartların içinde Türkçülüğün önemli savunucusu olan Gökalp genişleyen Türkçülük akımını Balkan Harbi'nin koşulları içinde daha da yükseltmiştir. Balkan savaşları sonucunda hız kazanan milliyetçilik akımı böylece artık bir iç dinamik niteliği kazanmıştır (Tunaya 2011: 383). Balkan Harbi Gökalp'in sözlerinde bir milli mefkûrenin somutlaşma koşullarını hazırlamıştır. İmparatorluk için koyulan bu mefkûre "Osmanlı ülkesinde şuursuz bir hayat geçiren Türkleri" kurtarmak yolunda bir hareket noktası belirlemiştir (Tunaya 2011: 386). İttihatçı yönetim ve Gökalp milli bir şuura sahip ve Türklerin millet halinde birleşmelerini ve yaşamalarını gerçekleştirmek adına yeni fikirler yazılması gerektiğini vurgulamış ve bu bağlamda Türk yurdu, Yeni Mecmua ve İslam Mecmuası gibi yayınlar yapılırken ayrıca Türk ocakları da arayış içerisindeki olan insanlarla yakın diyalog kurmuşlardır. Yine bu dönemde milli ideal, milli şuur, milli vicdan kavramları birer kutsal ilke haline getirilmiştir (Tunaya 2011: 387).

Bu ilkeler yeni bir hayatın, yeni bir anlayışın ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Bu yeni milli şuurda, Yeni Türkiye'ye gelecek gayr-i Türkler ancak Türkleşmek ve Türklüğe temessül etmek arzusu ile gelebilirler. Milliyet de, din gibi kalben tasdik ve lisanen ikrar şartlarına bağlıdır. Lisaniyle Türküm diyen ve samimi olarak kalbinde bu kanaati taşıyan her fert Türk'tür. Türk olmak için Türk doğmak kâfi değildir. Türk gibi duymak, Türk gibi düşünmek, bilhassa Türk gibi irade edip Türk gibi çalışmak ta lâzımdır. Kimin ve ne dereceye kadar Türk olduğunu ancak içtimaî sireti gösterecektir. O halde hakikî Türk, Türkçülük için büyük fedakârlıklarda bulunandır şeklinde özetlemiştir (Gökalp 1980: 35–37). Eski hayatı değiştirmek, iktisadi, ailevi, bedii, felsefi, ahlaki, hukuki ve siyasi özellikleri ile yeni bir yaşayış yaratmakla mümkün olabilir. Yeni iktisat, yeni aile, yeni sanat, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni hukuk, yeni siyaset, yeni bir hayat ve yeni değerler demektir (Ülken 1966: 493). Eski hayatı beğenmemek ise bu değerlere geçerlik vermemek demektir. "Bizde Osmanlı Medeniyeti dediğimiz bir mecmua vardır ki, bütün unsurları cansız ananelerden ibarettir. Yine bizde Türk harsı adını verdiğimiz başka bir manzûme vardır ki bu da baştanbaşa canlı ananelerden mürekkeptir. Bugün

inkılâpçı Türkiye inkılâp yaparken yalnız Osmanlı medeniyetini değiştiriyor. Osmanlı medeniyeti Şark medeniyetidir. Şark medeniyeti de İslâm medeniyeti değil, Şarkî Roma medeniyetinin devamıdır. Türklüğümüze ve İslâmlığımıza gelince bunların mecmuuna hars nâmı verilir. Ergenekon hayatı yaşayan bir Türk halkı vardı. Osmanlı medeniyeti bunun üzerine çökmüş, şimdiye kadar görünmesine mâni olmuştu. Şimdi o, yeni bir Bozkurt'un rehberliği ile bu Ergenekon'dan, sağlam, dâhi bir millet olarak meydana çıkıyor" (Gökalp 1980: 39–40). Eski hayat ve eski değerler Gökalp'in açıklandığı haliyle yeni bir modern toplum oluşturmayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakki ideologu konumunda bulunan kişilerin modernleşme ve milliyetçi çizgilerin yakınlığı vurgusunu yaparken bir diğer nokta o dönem içerisinde Cemiyetin sözcülüğünü yapan birçok Türkçü dergilerin çıkarılması olmuştur. Örneğin, Türk Derneği, Genç Kalemler, Türk Yurdu, İslam Mecmuası dergileri gibi. Yine aynı zamanda Türkçü düşünce hazırlığının yapıldığı bir başka alan olarak edebiyat da gösterilebilir. Bu edebi Türkçülük hareketinin merkezi ise Selanik olarak belirlenmiştir. Türkçü-milliyetçi düşüncenin ilk tutarlı yayın organının Genç Kalemler ve benzer olarak Selanik'in bu derginin ana yurdu ve bu düşünce tarzının doğum yeri olmuştur (Belge 2009a: 40).

Genç Kalemler, Türk milliyetçi ve halkçı hareketinin önemli sözcülerinden biri olmuştur. Bu dergi, Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçişte önemli bir merhale olarak görünür. Bu akımın etkin bir sözcüsü olarak Türk milliyetçiliğinin gelişiminde belirleyici denebilecek bir rol oynamıştır (Odabaşı 2006: 219). Genç Kalemler, yeni bir hayat yaratmayı hedeflemiş bir grubun kitle iletişim aracı gibi bir rol üstlenmiştir. Bu yeni hayat, çağdaş bir toplumun ulusal hayatı ve Genç Kalemler'in soyunduğu iş ulus inşasıdır. Bu noktada aydınlara ve halka ulusal bilincin/kimliğin kazandırılması temel misyon olmuştur (Odabaşı 2006: 219–220). Özellikle Genç kalemlerin bu devreleri için, kadro ve hedef-kitle itibariyle gençlik; nitelik itibariyle fikir (veya kanaat); alan/içerik itibariyle dil/edebiyat, kültür ve bilim/felsefe; siyasî duruş itibariyle İttihatçı (Jön Türk); felsefe itibariyle doğada pozitivist/materyalist, toplumda idealist; ideoloji itibariyle ise milliyetçi (Türkçü), çağdaşlaşmacı ve Osmanlıcı bir dergi denebilir (Odabaşı 2006: 239). Genç Kalemler'in Türk fikir ve basın tarihi açısından önemli ve dikkate değer olduğunu söylemek yanlış

olmayacaktır. Özellikle Osmanlıcanın sadeleştirilmesi ve araştırılmasını savunması, dilde milliyetçiliğin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Genç Kalemler, II. Meşrutiyet dönemi basın ve fikir dünyası ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden başka, sonraki dönemleri; özellikle yeni Türk devletinin kuruluşunu ve Cumhuriyet dönemindeki gelişmeleri anlamak açısından da üzerinde dikkatle durulması gereken bir tarihsel kaynak olmuştur.

1.2.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Modernleşme Yöntemi

Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin kalıcı izlerini oluşturma gayreti ve amacında olan İttihat ve Terakki mensuplarının ilk önce nasıl bir Batı medeniyeti ve nasıl bir medeniyet tasavvurunu zihinlerinde canlandırdığı ifade edildikten sonra, ikinci olarak İttihatçıların sahip olduğu modernleşme anlayışının Türkçü esaslarla nasıl temellendirildiği vurgulandı. Şimdi ise İttihat ve Terakki idarecilerinin modernleşme alanında istedikleri amaca erişmek için izlenen, tutulan yolu ve modernleşme alanında kullandıkları usul, sistem veya prosedürlerini aktarmaya deneyeceğiz.

İttihat ve Terakki yöneticilerinin devlet yönetim politikalarında belirleyici olarak benimsedikleri özellikler, ordu ve bürokrasi alanlarında temsil merciinde olan kişilerin Avrupa geleneği üzerine eğitim görmeleri, hem seçkinci hem de pozitivist/bilimci teorilerle tanışmış olmaları ve bu teoriler ile kendi toplumlarının sorunları üzerine yeni bir anlayış getirmek istemeleri olduğu söylenilebilir. İttihatçıların sahip olduğu bu ortak özelliklerden yola çıkarak edindikleri modernite anlayışını ilerlemek ve muasır medeniyet seviyesi olarak görmüşlerdir. Muasır medeniyet seviyesi ve ilkelerine ulaşmak içinse, İttihat ve Terakki mensubu yöneticiler halkı modern Avrupa'ya dâhil etmek gerektiğini düşünmüştür. Cemiyetin istediği modernlik algısını yaratma ve geliştirme durumunda olan idareciler veya aydın kesimler siyasal alanda seçkin kimselerden oluşmuştur. Bu alanda İttihatçı önder ve liderler modernleşme yöntemlerinde, Batı'nın belli kaynak ve teorilerinden yararlanarak sahip olduğu zihniyet zemini güçlendirmek istemiştir. Bu konuda İttihat ve Terakki cemiyetinin örgüt zihnini oluşturan ilk algıyı yöneten-yönetilen ilişkisine dair bakış açılarında gözlemleyebiliriz.

İttihat ve Terakki geleneğinde modernleşme yöntemi olarak kullanılan teori elitizm olmuştur. Bütün toplumlarda elit teorisinin başlangıç noktasını oluşturan unsur, "bazıları diğerlerine göre daha çoğuldur" sözünün hâkim kanaat olması ve bu görüşün İttihat ve Terakki geleneğinde de kabul edilmesi elit teorinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Elit teori, toplumların iktidar yapısı ve o toplumlarda güç ilişkilerini anlayıp açıklamayı kendisine görev edinmiş, toplumdaki elit-halk (kitle, yığın) farklılaşmasını veya farkını analiz ederken "iktidar" ve "etki" olgularından hareket eden bir yapıyı ifade etmektedir (Arslan 2003: 116). Buna göre, bütün toplumlarda siyasi süreç üzerinde, iktidar araçlarını kullanma konusunda bazıları diğerlerine göre çok daha etkili veya güçlü olacaktır. Elit teoride, yöneten azınlık iktidarı elinde bulunduran bir gruba işaret eder. Yönetilen çoğunluk ise bu azınlığın hâkimiyeti altında, örgütsüz bir kitleyi işaret etmektedir (Sesli, Demir 2010: 5). İttihatçılar, iktidar araçlarını ve modernleşme yöntemlerinde yığın olarak gördükleri geniş halk üzerinde elitist bir görüşü referans almışlardır. İttihat mensubu bir kişinin halk, birey üzerine sözlerinde vurguladığı: "Her nev' maarifin kaffe ahaliye neşr ü ta'mimini arzu ve taleb etmek mevhum bir şeyle uğraşmak demektir. Çünkü evvela, her nav' ulüm ve fununu tahsile ömr-i beşer kifayet etmez. Saniyen bu mümkün olsa bile ale-l-umum efrad-ı ahalinin mütefennin ve ulema olması faide yerine belki zararı mucip olur. Biz demek istiyoruz ki herkes mütefennin ve ulema olduktan yani bir büyük Dar-ül-fünunda müderris olabilecek bir hale geldikten sonra, çiftçi, demirci, çoban kim olacak ve o ulumaları kim besleyecektir? Bundan maksadımız nev'i beşerin böyle hidematında bulunan sınıf-u ahalinin zülam-ı cehl içinde bırakılması değil, belki bunların işlerine yarayabilecek maarifle tenvir-i ezhan ve tezyin-i istifade ettirilmesidir. Elhasıl, maarif ahalinin kaffesınufunaneşr ü ta'mim olunmalı, fakat her sınıfın ihtiyacına göre maarif verilip, mesela demirci veya çiftçinin oğluna; katib, memur yahut softa olmasını icap edecek maarif verilmeyip, pederi gibi demirci yahud çiftçi olacak ve pederinin sanatını ilerletebilecek surette tahsil-i ilim ettirilmelidir" (Hanioğlu 1985: 614) anlayışını elit teori perspektifinden okumak mümkündür. İttihat ve Terakki mensubu kişilerin önderliğinde benimsenen elitizmde, kitlenin kendisi için iyi olanı bilemeyebileceğini, bu durumda onların yerine seçkinlerin karar verecekleri imkânı mevcuttur (Söğütlü 2010: 16). Böylelikle halkın, nerde ve nasıl yönlendirileceği yöneticilere bırakılmıştır.

Toplumsal gelişmelere karar verme süreçlerini etkileyen en büyük unsuru Gustave Le Bon'un ve onun kitle psikolojisi üzerine tezlerinde görebiliriz. Bu bağlamda İttihatçıların Le Bon'un görüşlerinden etkilenmesini; teorinin halka rağmen halkçı olma gerekliliği ve vurgusu yapması gösterilebilir. İttihat ve Terakkicilerin söylemlerinde sıkça vurguladıkları meşruti düzen istekleri bir nevi İttihat ve Terakki'ye halk adına konuşma imkânını vermiştir. Bu imkân aynı zamanda elit teorinin bir argümanı olan toplumsal mühendislik için de genişlik sağlamıştır. Çünkü İttihatçılığa göre halk, Cemiyet'in yol göstericiliğini benimsedikleri takdirde değer kazanabilmiş, aksi takdirde "türdeş olmayan, karmaşık kitle" olarak görülmüştür. Bu noktada Le Bon'un "ahali yıkmasını bilir, yapmasını bilmez" şeklindeki seçkinci görüşü İttihatçı gelenek içinde hissedilip, benimsenmiştir (Hanioğlu 2009a: 253).

İttihat ve Terakki zihniyetinin modernleşme yönteminde batıda gelişen seçkinci teorileri tercihlerinde Le Bon'un Paris'teki ünlü bir şapkacının müşterileri üzerinde yaptığı anket çalışmasının büyük ilgi görmesi yer almıştır. Le bon kitabında; "köylülerinin mesaha-i re'slerini Parisli hizmetçileri üzerinde bulunan miktarı mesahadan aşağı bulmuştur. Bu tetkikatı hülasandıran cetvel gösterir ki en ziyade büyük başlı olanlar dimağları en ziyade istihdam edilenlerdir. Alimler, erbab-ı kalem, ulum-i akliye ehli baş büyüklüğünce birinci mertebeyi işgal ederler. Parisli hizmetçiler ile köylülerin başları mesahaca fark-ı sabıkanına nispeten pek dundur. Bu hizmetçiler ve köylülerin işleri malumdur ki dimağdan ziyade el ile görülecek meşguliyetlerdendir. Şu meşrudatdan açık bir suretde anlaşılır ki dimağ dahi aza-yı saire gibi taht-ı te'sirine vaz' olunduğu egzersiz ve terbiye ile kesb-i kuvvet ve nümüvv eyler" (Hanioğlu 1985: 614). Le Bon, şapka müşterisinin beyinlerinin büyüklüklerini giydikleri şapka numaralarına göre tespit ettiğini ve daha sonra yaptığı tasnife göre, Parisli hizmetçilerin beyin büyüklüğü bakımından en ufak ortalamaya sahip olduğunu; âlimler ve ediplerin ise beyin büyüklüklerinin bunların çok üzerinde olduğunu anlatmıştır. Toplumda seçkinlerin biyolojik üstünlük ölçütüne göre belirlendiği bu seçkinci elitizm anlayışı İTC geleneğinde kitlenin yani halkın karar alma sürecine doğrudan katılmasını olumsuz etkileyen bir faktör halini almıştır.

Osmanlı'da Tanzimat dönemi sonrası yeni bir düzen ve dönemin adı olan reformcu kadrolarının modernleşme yönteminde benimsediği ikinci doyurucu cevap

pozitivizmin öne sürdüğü önermeler olmuştur. Bu yüzden İttihat ve Terakki düşünce hayatında sistematik Batı okumasının pozitivizm üzerinden gerçekleştirilmesinin önemli bir yeri mevcuttur. Hiç şüphesiz bu okuma bir tesadüf sonucunda olmamıştır. Çünkü Osmanlı bireylerindeki görüş ve düşünüş şekillerinin değişmesi sonucu artık pozitivizmin toplumsal olayların da adeta tabiat yasaları gibi değişmez yasalara tabi olarak geliştiğini söylemesi ve yine pozitivizmin bu nedenle toplumsal sorunların bir fizik problemi gibi kesin kurallara bağlı biçimde çözülebileceği iddiası taşıması dönemin aydınları için toplumsal gelişmeyi sağlamanın tek yolu olarak belirlenmiş (Söğütlü 2010: 15) ve pozitivizmin bilimi esas kılan bu yanıyla yeni kuşaklar modernite yönteminde pozitivist anlayışı benimsemiştir. Pozitivizmin gerek devlet, gerek toplum, gerekse bireye bakış açısı İttihatçı liderleri oldukça etkilemiştir. Ahmet Rıza pozitivist düşünüş biçimini, organizmacı görüşle birleştirerek: "Cemiyet kavanin-i tabiyeye tabi bir vücud-u mürekkepdir. Bu vücudun bir takım devri hastalıkları vardır. Teşhis-i maraz için hastayı söyletmeli, ahalinin hal ü mizacı derd-ü ihtiyacı etibba-yı millete malüm olmalıdır. Zehir bilinmedikçe panzehir bulunamaz." ifade etmiştir (Hanioğlu 1985: 604).

A. Comte'un ortaya koyduğu pozitivist görüş bir yönüyle bilim felsefesi içerirken, diğer yönüyle de bir siyaset ve din gibi özellik göstermiştir. Comte, insanlık tarihinin gelişimini "Üç Hal Kanunu" olarak bilinen kuramında açıklamış ve bu kuramında insanlığın teolojik, metafizik ve pozitivist felsefe olarak üç evreden geçtiğini belirtmiştir. Pozitivist felsefe evresinde 19. yüzyıl Avrupa'sının geldiği safha temsil edilmiştir. Avrupa'nın ve özellikle de Fransa'nın tüm doğa ve toplum olaylarının doğaüstü ve toplum üstü güçlerden bağımsız şekilde açıklanabileceğini iddia etmiştir (Bulut 2009: 156). Korlaelçi de pozitivizm felsefeyi bilimselleştirmek ve Avrupa'nın içinde bulunduğu anarşik ortama bir yön verecek toplumbilimi kurmak amacıyla ortaya atıldığını belirtmiştir. Pozitivizm kavramı, duyularla hissedilebilir dış dünyanın olaylarıyla yetinmek isteyen ve başka kökenli her bilgiyi değersiz olarak kabule yönelen her düşünce sistemine verilen ad şeklinde tanımlanmıştır (Engin 1992: 181). Bu açıdan pozitivizm, algılanabilir olayları ve onların kanunlarını deney ile incelemeyi konu edinmiştir.

İttihatçıların modernleşme yöntemlerini oluşturan kaynaklar, Tanzimat devrinde okullara konan pozitif bilim dersleri ve doğrudan Fransızca tedrisat yapan

okullar ve yine Avrupa'ya gönderilen bazı öğrenciler, eğitim kurumlarımıza gelen uzmanlar ve bazı dernekler aracılığıyla olmuştur (Korlaelçi 2009: 214). Özellikle Avrupai bir irfan ocağı olarak 1859 yılından bu yana faaliyette olan Mülkiye'den eğitim görmüş kişiler aldıkları eğitimle ilgili eskiye dönük bilgilere hatıralarında yer verirken nasıl bir zihinsel alt yapıya sahip olduklarını bize göstermişlerdir. Mülkiye mektebi öğrencisi Ahmet İhsan'ın hatıralarında bu etkileri açıkça görebiliriz: "Merhum Murat Bey, Umumi Tarih dersinde hepimize çok büyük ibret levhaları verir ve bizi dünya inkılaplarının azametine alıştırırdı ve bu münevver muallimin takrirlerinde, o zamana kadar gittiğimiz mekteplerde veya evlerimizde dinlemeye alıştığımız batıl itikatlardan, çor'ak ananelerden eser bulunmazdı. Murat Bey Mülkiye Mektebi'nden yetişecek efendileri Türkiye'de uyandığını dilediği yenilik medeniyet aşkı ile doldurmak isterdi." Bir başka ifade de yine "Salih Efendi'nin Kanlıca'daki yalısının bahçesi Türkiye'nin ilk nebatat bahçesi idi. O, derse geldiği günler bahçesinden getirdiği çiçeklerin, yaprakların ilmi yaşayışlarını anlatırken bizim batıl itikatlarla doldurulmuş olan zihinlerimizi sanki süpürür temizlerdi" (Mardin 1983: 43). Mülkiyeden eğitim alan kişilerin yazılarında ve konuşmalarında kolayca görüleceği gibi, pozitivist düşünürlerin ortak paydası olan ilerlemeci aklı ön plana çıkarma, bilim önderliğinde yeni bir uygarlık yaratma modernleşme yönteminde önemli bir rol oynamıştır.

Terakki, bilim, akıl gibi ilerlemeci düşüncelerin özellikle Ahmet Rıza gibi İttihat ve Terakki cemiyeti mensubu kişilerin pozitivizmin başı olan P. Lafitte'nin derslerine devam etmesi ve aldığı dersler sonucu oluşturduğu pozitivist felsefesinde pozitivizm, metafiziği reddederek yeniden bilimin, gerçekçiliğin üstünlüğünü ilan etmesi ve bilimin toplum-toplumbilim ve birey-ruhbilim olaylarını da açıklayacağını ileri sürmesi (Akşin 2001: 43) pozitivizm politik aklına niçin yöneldiklerini bizlere göstermiştir.

Pozitivist görüşün toplumda nasıl bir karşılık bulacağı ve bu karşılık sonucu kendilerine nasıl bir meşruiyet sağlayacağı hem teorik hem de pratik olarak önemlidir. Pozitivizmden etkilenen bir başka Jön Türk'ün mektubundaki sözlerini şöyle nakledebiliriz: "Pozitivizm filhakika insaniyet (humanite) üzerine müesses bir meslek ise de bizim memleket ahalisi bundan bir şey anlamazlar. Dinsizlerden cemiyet-i beşeriyeye hidmet beklenmez derler. Türkiye'ye gitmeğe ne hacet Cenevre

gibi maarifi terakki etmiş medeni bir memleket bile en mütedeyyin İslamların yüzünü kızartacak taassub asarı göstermektedirler. Geçen sene Cenevre Dar-ül-Fununun müessisi makamında olan meşhur Profesor (Carl Vogt) ölmüştü. Natüralist olduğu içün cenazesinde- bilmecburiye- profesörler ile ecnebi talebelerden başka kimse yok idi. Adi bir ibtidai mektebi hocasının cenazesi bile daha kalabalık olur. Biz çok vakit zayi etmeksizin bir inkılap yapmağa mecbur olduğumuzdan ekseriyetin fikrine muhalif hareketler bulunmağa itina etmeliyiz. Memleket bir def'a tehlikeden kurtulduktan sonra, hürriyet-i şahsiyelerine malik olduktan sonra Cemiyetimiz serbestçe ve daha kolay bir suretle ahaliden taassub-i diniyeyi kaldırmağa muvaffak olur" (Hanioğlu 1985: 626).

İttihatçılıkta yer alan pozitivist değerler ekseninde bir devlet yönetme yöntemi özellikle Ahmet Rıza öncülüğünde çıkarılan Meşveret dergisinde daha belirgin bir görünüm almıştır. İlk olarak Meşveret dergisi pozitivist takvime göre tarihlendirmiştir. Pozitivist takvim 1 Ocak 1789 tarihini başlangıç noktası saymıştır ve yine Meşveret dergisi Auguste Comte'un önemli gördüğü kimselerin isimlerini aylara, haftalara ve günlere vermiştir. Meşveretin ilk 1–19 sayılarında pozitivist takvim esas alınmıştır. İlk sayısında verilen tarih "1 Kanunun-i Evvel 107" olmuştur. Bu tarih Fransız İhtilali'nin 106. yılına denk gelmektedir. Ancak 20. sayıdan itibaren miladi ve hicri takvim kullanılmıştır. Meşveret 30. sayıdan itibaren Fransızca yayına başlamış ve Ahmet Rıza dergide bir makale yayımlayarak bizim düsturumuz: "Nizam ve Terakki" demiştir (Ramsaur 2004: 42–43).

İttihat ve Terakki geleneğinin zihni okumalarını yaparken üzerinde durdukları ve düşledikleri düzene ulaşmanın bir diğer önemli yöntemi; modern bilimsel yaklaşımları kullanmaları olmuştur. İttihat ve Terakki mensubu kişiler 19. yüzyıl sonunda yaşanan toplumsal gelişmeler karşısında ayakta kalmayı ancak batının bilimsel görüşü etrafında toplanarak sağlamakla mümkün olabileceğini düşünmüş ve İttihatçıların savunduğu bilimsel yaklaşımların temeli böylece oluşmuştur. Batının bilimde ilerlemesi ya da Osmanlı Devleti'nin her alanda üstünlüğün zirvesine çıkan Avrupa karşısında kendi varlığını koruyamaz duruma düşmesi İttihatçıların modernleşme isteklerinde bilim esaslı bir yöntem kullanmalarında belirleyici kabul edilmiştir. Bu yüzden İttihatçılar Devlet'in içinde bulunduğu durumdan kurtulması için modernleşme yönteminde bilimi önceleme yolunu seçmiştir. Bilim ve

ilerlemecilik fikrine sıkı sıkıya bağlı yetiştirilmiş yeni tip aydın ve devlet adamları, zamanla, devlet ve kamuda hâkim hale gelirken, düşledikleri 'iyi/ideal toplum' projesini gerçekleştirmek için aklı, bilimi yöntem edinmişlerdir (Bulut 2009: 165). İdeal toplum için kullanılan bu modernleşme yöntemi bilimsel/ organizmacı bakış açısına sahip olmuştur. "Cemiyet kavanin-i tabiyeye tabi' bir vücud-i mürekkebdir. Bu vücudun bir takım devri hastalıkları vardır. Teşhis-i maraz içün hastayı söyletmeli, ahalinin hal ü mizacı derd ü ihtiyacı etibba-yı millete malum olmalıdır. Zehir bilinmedikçe panzehiri bulunamaz." İttihat ve Terakki zihniyetinin modernleşme yönteminin birçok alanında emaresi beliren bu hasta-doktor, parça-bütün şeklinde konulan görüş tabiat kanunlarına göre şekillenen pozitivist görüşle paralellik göstermiştir. İttihatçılar toplum içinde meydana gelen bu tarzlı olumsuz durumlarda çözümün de aynı yöntemlerle yapılmasını arzu etmişlerdir. Bu referans noktası bize İttihat ve Terakki geleneğinin modernleşme yöntemlerinden birini en kalın şekliyle bilim üzerine kurguladıklarını göstermiştir. Yine bir başka ifadede "hey'et-i içtimaiye şahs-ı vahdin vücûdunun aynıdır. Çünkü vücûd-u beşer de bir takım hücerat-ı hayatiyenin terekkübünden hâsıl olmuş bir hey'et-i içtimaiyedir. Bir ferdin düçâr-ı emraz olan vücudunu tedavi için muâlecâta ihtiyaç bulunduğu gibi hey'et-i içtimaiyenin de kendine mahsus marazlarını tedaviye ihtiyaç var. Bu tabipler vaz'-ı kanun, erbab-ı hall ü akd, ehl-i siyaset nâmıyla yâd olunur" anlayışının sergilenmesi İTC geleneği içerisinde Jön Türklerin kendilerine içtimai tabip rolünü atfettiklerine dikkat çekmek gerekir. İttihat ve Terakki geleneğinde devlet adamı/devlet ilişkilerinin doktor/ hasta ilişkisine büründüğü düşünülmüş, devlet hasta ise, devlet adamı hastayı iyileştirecek tabip anlayışı ortaya çıkmıştır. Jön Türkler tam da bu açıdan içtimai tabip rolüne kolayca oturtulmuştur" (Mardin 1983: 17). İttihat ve Terakki geleneğinin de toplumsal düzenin dengede tutulma fikrinde metafizik unsurların olmadığı, soyut değerlerin yerine politik aklın ön plana çıkarıldığını görürüz.

1.2.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İdeolojik İnşa Zihniyeti

İttihat ve Terakki cemiyeti Tanzimat döneminden itibaren geliştirdikleri ideolojilerini bir gelenek haline getirmek için çalışmalar yapıp, önemli adımlar atmışlardır. İttihat ve Terakki mensubu kişilerin ideolojilerine süreklilik

kazandırmak, fikirlerini daima canlı kılmak için izlediği yol, yöntem ve tasavvurun ardından toplum ile arasında bağlantı sağlayacak ve ideolojik kaynaklarını halka aktaracak kurumlara da ihtiyaç duymuştur. Bu kurumlar geniş kitleler ile bağlantı sağlayıp, örgüt yapısı içerisine her yaştan ve kategoriden herkesi dâhil edip İttihatçılık ile halkı özdeş tutmak istemiştir (Tunaya 2011: 269). İttihatçı hareketin gelenekselleşmesi halkında fikirsel olarak Cemiyet'in yanında olması ile mümkün görülmüştür.

Siyasi, idari, toplumsal, kültürel anlamda her alanı düzenle isteği ve arzusu taşıyan İttihatçı yapı, bireyin kendi başına hareket etmesinden ziyade toplum içinde var olması ve İttihatçı fikirlerle pekiştirilecek yeni bir inşa zihniyeti sergilenmiştir. Bu düşünce İttihatçıların Le Bon'dan edindikleri seçkinci elitizm modelini kullanmış, eğitim kurumları aracılığıyla halk Cemiyetin fikirlerinin yanında tutulmuştur. Birey yerine toplum, toplum yerine devlet öncelikli anlayış kurumlar aracılığıyla zemin bulmaya başlamıştır. İttihatçıların devlet-millet üzerinde kurmak istedikleri ideolojik inşasında Dr. Abdullah Cevdet'in Le Bon'dan aldığı bir parçada "kütlenin mantıktan çok hisleriyle hareket ettiğini, belirsiz bir fikrin kütleler tarafından bilimsel bir gerçekmiş gibi kabul görebileceğini ve benimseneceğini, böyle bir durumda bir tek kişinin duyduğu infialin teker teker kişilere anlatıldığında etkili olmayacağını fakat aynı duygu kütleye mal edilirse kütlenin harekete geçeceğini, kütle içinde bireyler bile kişiliklerini kaybederek kendilerini kütlenin bir parçası hissedebileceğini ifade etmiştir" (Mardin 1983: 11). Bu yüzden İttihat ve Terakki mensubu kişiler ideolojik inşa zihniyetlerini kurarken kütleye sürekli tekrar eden parolaların ikna kudretini arttıracağını düşünmüştür.

İttihatçılık bu yinelemeler, tekrarlamalar aracılığıyla vatandaşlar ile sık sık görev ve vazife vurgusunu da birlikte yapmıştır. Bu yakınlık devletin vatandaşla kurduğu bağlantıyı, irtibatı sağlamlaştırma arzusu taşımıştır. Halkın kurulu düzene inanması ve insanların haklarından söz edileceğine, insanların topluma karşı vazifelerinden söz edilmesi İttihatçılıkta sıkça görülen bir özellik olmuştur. İttihatçı zihniyetin sembolize ettiği ideal birey ya da vatandaş anlayışını "Gözlerimi kaparım/ Vazifemi yaparım/ Benim hakkım, menfaatim, arzum yok/ Vazifem var, başka şeye lüzum yok" dizelerinde görebiliriz (Hanioğlu 2009a: 250). Özellikle bireye belirlenen vazife ve mesuliyetler İttihatçı geleneğin inşa zihniyetinde temel toplum

modeli olmuştur. Mizancı Murad Bey'den Ahmet Rıza Bey'e kadar tüm eski İttihatçı liderler tarafından bireyin vazife ve görevlerini kapsayan toplum modelleri savunulmuş ve benimsenmiştir.

Verimli ve istenilir düzeyde vatandaş yaratma arzusu duyan İttihat ve Terakki mensupları bireye yükledikleri görevler yelpazesini en yakın aile çevresinden en geniş toplumsal çevreye kadar uzatmışlardır. Vatandaşın bu görevlerinin ilk sırasını bedensel sağlığını korunması, başka bir anlatımla Tanrısal iradeyle sıkı sıkıya ilişkilendirilmiş bedenin yerini, bireysel iradeyle yönlendirilebilir ve yönetilebilir bedenin alması arzulanmıştır. İttihatçıların istedikleri makbul vatandaş görüntüsünde sağlam bir beden ve sağlam bir fikir olması için çalışılmış ve bu bağlamda oburluk, sarhoşluk ya da intihar, akıl ve iradeye hâkim olamamanın göstergeleri olarak kabul edilen haller makbul vatandaşın sakınması gereken davranışlar kategorisine sokulmuştur. Akıl ile kontrol edilemeyen ya da denetlenemeyen her türlü eylem, kişisel ve toplumsal erdem olmaktan uzaklaşmıştır. İttihatçı ideolojik düzende vatandaş, iyi ve kötü tutum ve davranışlarla anlam kazanan bir insan/birey modeliyle desteklenmiştir. İttihatçıların düşledikleri iyi insan- iyi vatandaş kurgusu, seküler bir kamusal ahlakın inşasında ve yeniden üretiminde işlevsel bir öneme sahip olmuştur. Örneğin erken Cumhuriyet döneminde yayınlanan kitaplar aracılığıyla, Malumat-ı Medeniye/Malumat-ı Vataniye gibi, kuşatıcı vatandaşlık anlayışı benimsenmiştir (Üstel 2009: 169).

İttihatçı zihniyetin ideolojik inşasında toplumsal yaşam içerisinde yapılan ya da yapılmak istenilen değişimlerden bir diğerini kadın-erkek ilişkileri oluşturmuştur. Tanzimat dönemi sonrası özellikle kadının sosyal yaşamda belirgin hale geldiğini ve ön plana çıkarıldığını gözlemleyebiliriz. İlk olarak Tanzimat'ın ilk yıllarından itibaren günlük hayatta yer alması arzulanan kadının toplumsal rolünü sağlamak için İttihatçılar öncelikle kadın eğitimi alanındaki kurumsal çalışmalar başlatmışlardır. Bu alanda kızların eğitimine yönelik girişimler, 1842 yılında Avrupa'dan getirilen ebe kadınların Mekteb-i Tıbbıye'de verdiği kurslar olurken, ardından 1858'de ortaöğretim alanında İnas Rüştiyeleri ve sonrasında 1864'te İstanbul'da ilk Kız Sanat Okulu kurulmuştur. 1869 yılında ise yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile 6–11 yaş arasındaki kızlara sıbyan mekteplerinde devam zorunluluğu getirilmiştir. 1870 yılında kadın öğretmenler yetiştirmek için kurulan

Darü'l-Muallimat sayesinde kadın eğitiminin derecesi liseye kadar yükseltilmek istenmiştir (Arıkan 1994: 324–325). Ancak Tanzimat döneminde başlayan bu kurumsallaşma istekleri Devlet'in sadece büyük kentleriyle sınırlı kalmış, geniş kitlelere ulaşılamamıştır. Toplumsal anlamda kadının yaşadığı bu değişimler açılan okulların sınırlı sayıda olması sebebiyle alt tabakada bulunan ailelerin ulaşması sağlanamamıştır. Tanzimat döneminde yapılan kadının toplum içinde olan yeri ile ilgili hamle kısıtlı kalmıştır. Ancak Tanzimat sonrası dönemde kadın hakları açısından son derece önemli adımların atıldığı bir dilim yaşanmıştır. Bu dönemde üniversiteler ve liseler kadınlara açılmıştır. Ziya Gökalp gibi feminizm akımını ülkeye tanıtan düşünürler; çarşaf ve örtünme aleyhtarı yazılarıyla kadınların çarşaflarını çıkarmasalar bile yüzlerini açabilmelerini sağlamışlardır. Enver Paşa, savaşta erkeklerin yerine kadınların çalışabilmesi için bir dernek kurmuş, bu sayede ordu atölyelerinde binlerce kadın çalışmıştır. İlk kadın iş taburu bu dernek sayesinde kurulmuştur (Örmeci 2010: 105). II. Meşrutiyet döneminde kadınlar hem birey olarak hem dernek kurarak Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri alanda güçlendirilip yükseltilmesinde katkıda bulunabileceklerini açıkça dile getirmişlerdir (Nicole 2009: 335). İttihat ve Terakki ideolojisiyle kadınlı-erkekli sosyal toplantılar düzenlenmiş ve kadının modern hayat içerisinde yer alması için gayret gösterilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti kadının aile içerisindeki yerine ayrı bir önem vermiştir ancak kadınların özellikle 1908'den sonra kendilerine aile dışında birer rol edinmelerinin de yolunu açmıştır. O dönem içerisinde kadın meselesini ele alan yazarların büyük çoğunluğu, adeta söz birliği etmişçesine, "ideal" Osmanlı kadını için üç ilke tespit etmiş ve bu ilkeleri şöyle belirlemişlerdir: "iyi ana, iyi eş, iyi Müslüman olma" (Güzel 1985: 859). Fatma Aliye Hanım ve bazı aydınlar, kadının toplum içindeki durumuna dair öne sürdükleri fikirlerinde toplumsal ilerleme ve medeniyet (terakki ve temeddün) gibi kavramları sık sık kullanmışlar, diğer taraftan da, kadının özgürleşmesi meselesinin dini ve geleneksel normlara ters düşmediğini kanıtlamaya çalışmışlardır (Avcı 2007: 13). Öngörülen toplum modelin de kadının başat bir aktör olmasının temelleri atılmak istenilmiştir.

İttihatçı ideoloji yeni bir toplum yaratma isteğinde ve pozitivist dönüşüm projesine vatandaşların tümünü dâhil etmiş ve halkı yeni baştan eğitecek yeni kurumlar büyük önem taşımıştır. İttihat ve Terakki geleneği arzuladıkları ideolojik

inşa için ilk yapılaşmalarından itibaren ve devam eden süreçte Mülkiye, Harbiye yıllarında dergi, broşür gibi araçları fikirlerini yaymada kullanmışlardır. Yeni Osmanlı'dan Jön Türklüğe ve sonrasında Cemiyet haline gelmelerinde her daim eğitim ve basın çok önemli ideolojik araç olmuştur. Yapılacak yenilikler ve düzenlemelerin karşılaşabileceği toplumsal ve bürokratik direncin böylelikle kırılacağı düşünülmüştür. İttihatçılar için eğitim ve basın, toplum içinde var olan ve yeni yetişen bütün fertleri İttihat ve Terakki'nin benimsediği belli değerler etrafında toplama olanağı sağlayacaktır. Bu yüzden modernleştirici kurum olarak eğitim hep ön planda tutulmuştur.

İttihatçıların eğitim aracılığıyla siyasi toplumsallaşma çalışmaları, dönemin ilkokul çağlarında olan çocuklarına da kapsamıştır. Vatandaşlarını katı bir resmi ideoloji çevresinde toplumsallaştırmaya çalışan rejimlerin bu uygulamalarını her kademede sürdürdüklerini belirtir (Hanioğlu 2009b: 109). Bu anlamıyla İttihatçılığın ideolojik inşası beşikten mezara devam etmiş ve bu ideoloji ilkokul düzeyinden başlayarak eğitim aracılığıyla sağladıkları değerler aktarımı ile kitleleri İttihatçı değerler etrafında birleştirme vazifesini icra etmiştir. Ahmet Rıza'nın çocuklara verilecek eğitim ile ilgili bizzat kendisinin yazdığı yazılarında bireylerin mevcut olan koşullar için ne yapılması gerektiğinin belirlenmesini ve halkın da bu gerekliliği anlayabilmesi için eğitilmesini bir zorunluluk olarak görmüştür (Ergenekan 2011: 111).

İttihatçıların Meşrutiyet dönemi içerisinde çıkardığı Genç Kalemler dergisi siyasi toplumsallaştırma noktasında eğitimin/basının nasıl kullanıldığına iyi bir veri teşkil eder. Öncelikle dergi yeni bir hayat yaratmayı hedeflemiş İttihatçı geleneğe sahip bir grubun kitle iletişim aracı olmuştur. İttihatçıların yayınladıkları bu dergide, yeni hayata yükledikleri anlam çağdaş bir toplumun ulusal hayatı şeklinde mana bulmuştur. Bu anlamda Genç Kalemler'in üstlendiği iş bir toplumsallaştırma göreviyle halka ulusal bilincin/kimliğin kazandırılması olmuştur (Odabaşı 2006: 240). Belirlenen bu temel misyon geniş bir İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde yürütülmüştür.

İttihat ve Terakki geleneğinde önemli bir yer teşkil eden Ziya Gökalp için ise eğitimin rolü, uluslaştırma ve yetişkin kuşakların genç kuşaklar üzerindeki

sosyalleştirme faaliyeti olmuştur. Eğitim konusunda hareket noktasını ise Ziya Gökalpçi anlayıştan alan bu gelenek (Ersanlı 1996: 74–75) bu anlamda çocukta genel olarak eğitim terbiyesinin konusunu "siyasi cemiyetini, özel olarak gireceği çevrenin kendisinden beklediği fikri, ahlaki, bedeni halleri aşılamak, geliştirmek" olarak belirlemiştir (Celkan 1990: 50). Eğitimle alınan bu terbiye yeni düzenin içinde büyüyen çocukların karşılıklı bir döngüyle toplumla birleşmesine yol açacak ve bireyi toplumsallaştıracağı düşünülmüştür. Alınan eğitim sayesinde toplumsal, milli bir bütünlük ve birliktelik vurgusunun esas tutulduğu bir yapının sürekliliği de arzu edilmiştir. "Terbiyenin gayesi milli fertler yetiştirmektir. Milli fertler yetiştirmek ise, doğrudan doğruya 'millet yapmak' demektir. Bununla beraber, hakiki ferdiyetler de ancak bu milli fertlerdir; çünkü fert, ancak milli kültürün temsilcisi olduğu zaman, bir şahsiyet sahibidir (...) Gayri milli fertler ise, dejenere dediğimiz şahsiyetsiz insanlardır" (Gökalp 1973: 50). Eğitim kişileri ulusal kültüre uyum sağlamada ve kendine has yetiştirmede geniş bir imkân sağlamıştır. Eğitim ve basın aracılığıyla kitleler belli bir yönde hareket ettirilmiş halka meşrutiyeti tanıtmak ve öğretmek, sonrada onun lehine propaganda yapmak gibi önemli görev ve misyonlar yüklenmiştir (Hanioğlu 2009b: 109).

İttihat ve Terakki yöneticilerinin düşledikleri toplum-devlet düzeninde önemli bir yeri ordu teşkil eder. Ordu ve siyaset bağlantısı özellikle İkinci Meşrutiyet zamanında kendini hissettirmiştir. İttihat ve Terakki'nin pek az sivil üyesi olmuştur. İlk on üyesinden sekiz üyesi asker kökenlidir. Ayrıca Jön Türklerin örgüte üye olanlara yaptıkları ant içme töreni (tahlif) askeri usullere göre yapılması cemiyetin militarist unsurlarla bezendiğinin bir başka örneği olmuştur (Tunaya 2011: 8). "…Sen de gel ve beni gör. Tahlif merasimi yaparız. Yalnız bana şimdi şu yemini tekrar et: Şeref ve namusum üzerine yemin ederim ki Terakki ve İttihat Cemiyetine ve onun fedai şubesine girmeyi kabul ettim. Bunu bir sır olarak izinsiz kimseye söylemeyeceğim. Vallahi, Billahi" (Karabekir seri 11: 220).

İttihatçıların ideolojisini inşa ederken kullandıkları militarist alışkanlıklarına örgütlenme yapılarının askeri bir disipline göre yaptıklarını da ekleyebiliriz. Bu askeri disipline yakınlık, İttihatçıların yaptıkları meşrutiyet eylemlerin askeri bir kaynaktan doğmasına yol açmıştır. Bu eylemler neticesinde erken cumhuriyet olarak anılan bu dönemde asker kökenli İttihatçılar daha başlangıçta siyasallaşmıştır. Bu

yüzden geçmişten bu yana askerleri siyasal hayatın ve eylemlerin dışına çıkarmak bir hayli zor olmuştur (Ahmad 1986: 102). "Ancak ordu ne vakit bu rolünü hakkı ile ifa etmiş, yani silahını silah tevcii (yöneltmesi) lazım gelen cihete tevcih eylemiş ise vücud-ı devlet dirilmiş, buna mükabil bu rolünü ne vakit suistimalata uğratmış, yani silahını silah çevrilmemek lazım gelen tarafa tevcih etmiş ise, vücud-i devlet emraz ve mehalike (hastalıklara ve tehlikelere) duçar olmuştur. Yeniçerilerin edvar-ı ahire-i tarihiyesi (son tarihsel devirleri) buna şahittir (Tunaya 2011: 309). İttihatçıların militarist eğilimini 1913 yılında Dr. Bahaeddin Şakir Bey başında kabalak, sırtında tüfek Teşkılat-ı mahsusa ve diğer paramiliter grupların başına geçerek Doğu Anadolu'da Ermeni Techiri'ni de idare etmesinde görebiliriz (Hanioğlu 2009a: 255). İttihatçılık tıpkı eğitim, basın gibi kullandığı ve içselleştirdiği militarist yanı Cemiyet'in bir parçası ve icraatçı eli olarak kullanmıştır.

İttihat ve Terakki partisi mensubu yöneticilerinin zihniyetini etkileyen ideolojileri ve bu ideolojiler sonucu oluşan politikaları, kavramları incelemeye çalıştığımız bu bölümde genel itibariyle İttihatçıların belirgin ve temel nitelikleri olarak kurumsal külte tapınma karşımıza çıkmaktadır. Kutsal dava anlayışı, cemiyeti kudsiye olarak gördükleri kutlu yolculuk kitleler üzerinde büyük bir karizmaya sahip olmuştur. İttihatçıların ikinci belirgin yanını pozitivist dünya görüşü olduğunu söyleyebiliriz. Aldıkları eğitim ile başlayan, gezip yaşadıkları Avrupa ile devam eden pozitivist algı, kurtuluş için benimsenmesi gereken fikir olmuştur. Partinin ismini A. Comte'un İntizam ve Terakki adlı yazısından ilham alınarak koyduklarını geçmiş bölümlerde belirtmiştik. İttihat ve Terakki geleneğinin diğer özelliklerini ise muhafazakâr eylemci yapılarının olduğu, bireyden ziyade devlet ve toplumdan yana tavır aldıkları, çoğulcu ve halkçı yapıların güvensiz olduğuna inandıklarını sıralayabiliriz. Bu özellikler İttihat ve Terakki'nin sık sık dile getirdiği meşruti idare, anayasal, parlamenter rejim tesisi, Osmanlı milletinin eşitliği gibi birçok sözünün karşılıksız kalmasına yol açmıştır. İttihat ve Terakki'nin zihni/ideolojik ve politik kaynaklarında öncelikli olarak sahip oldukları medeniyet tasavvurlarını İslam/Doğu medeniyeti yerine otoriter bir pozitivist/Batı medeniyetine çevirdiklerini söyleyebiliriz. Yüzyıllardır devam eden Osmanlı Devleti'nin geleneklerinde ve yönetiminde bulunan İslamcı politikaların bir dönüşüme uğraması ve yerine bu yeni neslin sahip olduğu Batı referanslı görüş ve ideolojilerin ikame edilmesi Tanzimat

dönemi sonrasında yaşanılan bu zaman dilimine Erken Cumhuriyet adının verilmesine yol açmıştır. İttihat ve Terakki geleneği kurguladığı medeniyet tasavvurunun sadece zihinde canlı tutulan bir hayalden ibaret olmaması için yeni bir modernleşme anlayışına da sahip olmuştur. İttihatçıların sahip olduğu bu anlayışın esas üzerinde durduğu nokta milliyetçi ve Türkçü çizgiyle özdeşlik göstermiştir. Yeni nesil ve yeni dönem artık Türk milletinin esas rol üstlendiği vurgular taşırken aynı zamanda bu erken Cumhuriyet döneminde oluşturulan yeni hayat içinde izlenilen tüm politikalar bu milliyetçi ideolojiler üzerine kurulmuştur.

İttihat ve Terakki mensuplarının öncelikli olarak tasavvurlarında canlanan medeniyet algısını ve ardından bu tasavvurlarına getirdikleri modernleşme anlayışlarını vurguladıktan sonra nasıl bir modernleşme yöntemi kullandıklarına dair sorularımızın cevabında pozitivist/elitist ve bilim esaslı zihni ve ideolojik kaynaklardan bahsedebiliriz. A. Comte'un 'intizam ve Terakkisi', Le Bon'un elitist teorileri ve metafizik yerine gerçeklik, materyalizm düsturu İttihatçı neslin başvurduğu modernleşme yöntemleri olmuştur. İttihatçıların kullandıkları bu modernleşme yöntemlerinde toplumun nesnel koşullarının elverişli olup olmadığının bir önemi olmadığı ve İttihat Terakki mensuplarının hazırlayacağı bilimsel/pozitivist bir kalkınma projesiyle toplumun azgelişmişlikten kurtarılıp, toptan kalkınma adımlarının atılması öngörülmüştür. İttihatçılar bu öngörüleri için ise aklın ve bilimin gereklerini bilenlerin topluma önderlik etmesi ve toplum yönetimini üstlenmelerini önkoşul saymışlardır. Ayrıca kurmak istedikleri bu yeni hayat düzenine eğitim, basın, ordu gibi kurumlarla doğrudan temas etmişler ve kadının toplumsal hayattaki konumunu ve yerini ayrıca vatandaşın görev ve sorumluluklarını İttihatçı önderler/ideologlar aracılığıyla topluma aktarmışlardır. İttihatçıların tasarlayıp geliştirdikleri ve en nihayetinde uygulamaya soktukları yeni düzen yeni toplumsal, siyasal ve kültürel bunalımların da doğmasını beraberinde getirecektir.

2. İTTİHAT VE TERAKKİ GELENEĞİ: SİYASET

Osmanlı son dönem modernleşme çabalarının temel yapı taşı olan Jön Türkler ve devamı olarak hareketin büyüyüp yayılmasını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, vatanı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmayı amaç edinmiş 1839 itibaren süregelen yenileşmenin son halkası olmuştur. Osmanlı'nın giriştiği bu modernleşme akımının son halkası olan İttihatçılar politikalarını ve siyaset anlayışlarını geliştirirken Batı'dan ve Batı kaynaklı referanslardan beslenmişlerdir. İttihat ve Terakki yönetimi dağılmakta olan bir imparatorluğu canlandırmak ve yeniden kurmak için dönemin ileri batı medeniyetlerinden zihni referans ve bu kaynaklar ile siyaset anlayışlarını reformlaştırmak istemiştir.

İttihat ve Terakki döneminde başlayan siyasi adımlar bürokrasiden, askeriyeye ve toplum bazında geniş bir alanı kapsayan topyekûn yenileşmenin adı olmuştur. Çünkü İttihat ve Terakki siyaset yapısını oluştururken Osmanlı'nın siyasi ve toplumsal yapısı eski şaşalı günlerindeki gibi parlak değildi. Bu yüzden İttihatçıların yönetime gelip siyasetlerini oluştururken kullandıkları en büyük dinamik Osmanlı'nın geri kalmışlığı üzerinden yapılacaktır.

Tanzimat dönemi ve İttihat Terakki birbirini büyüten ve Cemiyet'in siyaset sahnesine çıkmadan önceki zihni hazırlık safhası olmuştur. 19. yüzyılda, İttihatçılar bilinçli bir şekilde Batı ile münasetler kurup gerek hukuk gerekse anayasal faaliyetler hususunda altyapılarını oluşturmuşlardır.

İttihat ve Terakki mensubu kişiler siyasetlerinde Osmanlı Devleti'nin hızını yavaşlatan kriz alanlarına doğrudan müdahalede edip reformist uygulamalarda bulunacaklardır. İlk bölümde ifade etmeye çalıştığımız jakoben, elitist, pozitivist siyaset anlayışı bu politikalarına yansıyacaktır.

Genç Osmanlılar olarak tarih sahnesine çıkan ardından İttihat ve Terakki adında cemiyet kurup bir gelenek halini alabilen bu örgüt, 1908–1918 yılları arasında siyasetini gerçekleştirmiştir. Bu önemli dönem, birçok yazar tarafından "erken cumhuriyet" diye nitelenebilecek uygulamaları, politikaları barındırdığı için kendinden sonraki yüzyıla dahi miras bırakabilecek özellikleri bünyesinde barındırmıştır.

2.1 İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SİYASAL ÖRGÜTLENME YAPISI VE İKTİDAR SÜRECİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti zihni/ideolojik ve politik kaynaklarını yeni bir yaşam, yeni bir vatandaş ve yeni bir medeniyet söylemiyle geliştirmiştir. İttihatçıların bu söylemleri modernleşme anlayışlarına, yöntemlerine ve yeni düzen için ihtiyaç duydukları kurumlarına da yansımıştır. Cemiyet ülkenin hemen her yanında yaygınlaştırmak istediği fikirlerini ancak iyi bir örgütlenme yapısı ile sağlayabilecektir. Bu anlamda ilk olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara geliş sürecini ve iktidarı boyunca sahip olduğu ideolojik ve zihni kaynakları aracılığı ile uyguladığı politikalarını analiz edeceğiz.

2.1.1. Birinci Kongre Öncesi: Cemiyet'in Kuruluşu

İttihat ve Terakki'nin zihniyet safhası ilk olarak bize Cemiyeti'nin sadece bir örgüt adı olmadığını, aynı zamanda Cemiyet'in başlangıç itibariyle bir "yönü" seçtiğini ve bu yön doğrultusunda kuruluşunu sağladığını gösterir. Cemiyet üyeleri belirledikleri yöne yani Batı değerlerine ulaşmak için çeşitli gayeler doğrultusunda, devletin en küçük ilçelerine dahi kök salmış ve özellikle bünyesinde barındırdığı vatan kurtarıcılığı vurgusuyla ülke içinde bu yön algısını vurgulamışlardır. İttihatçılar vasıtasıyla açılan kulüpler toplum tarafından ilgi görmüş ve Cemiyet dernekler, dergiler, broşürler vasıtasıyla ideolojik argümanlarını siyaset sahnesinde sürekli kılmayı denemiştir. Bu süreklilik temasını İttihat ve Terakki'nin tam adını alacağı ve I. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kendini hem yurt içi hem de yurt dışı faaliyetleriyle sürekli kılmayı başardığı ve ideolojisini canlı tuttuğu bir dönemde sıkça görebileceğiz.

19. yüzyılda Osmanlı devleti geriledikçe, güç kaybettikçe ve özellikle II. Abdülhamit döneminde var olan Osmanlı Devleti'nin hayatta kalma mücadelesinde başta padişah olmak üzere, devlet adamları ve aydınların devletin çöküşünü durdurmak için çeşitli çözüm yolları aramışlardır (Oğuz 2009: 143). Birçok farklı kesim bu dönemde varlık alanı bulmaya çalışmıştır: 1) Hürriyetçi fikirleri yayan bir grup (Yeni Osmanlılar) 2) Bab-ı Ali Erkânından bir grup 3) Askeri kuvvetlerden oluşan bir grup 4) Din adamlarından oluşan bir başka grup (Mardin 1983: 58). Abdülhamit taht hayatı sürecinde bu zihin kodları farklı kesimlerin muhalif

hareketlerini engellemek üzere de gayret harcamıştır. Tanzimat dönemi içerisinde yaşanan bu çoklu ve kurtarıcı zihinsel yapılar içerisinde bir kısım Osmanlı aydınları Meşruti yönetimi savunurken bir kısmı ise Batı'da karşılaştıkları demokrasi, parlamento ve seçim gibi kavramlarını tanımlamaya çalışmış, aynı zamanda bu kavram ve kurumları dini referanslarla meşrulaştırma çabası içinde İmparatorlukta uygulanma isteklerini de sık sık vurgulamıştır (Kuran 2000: 25).

Devletin kurtarılması için üretilen bu çözüm önerilerinin somutlaştığı bir adım olarak Sadrazam Mithat Pasa başkanlığındaki bir heyet Kanun-u Esasi'yi, II. Abdülhamit'in onayıyla 23 Aralık 1876 tarihinde ilan etmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlak monarşi temeline dayanan geleneksel hükümranlık dönemi biçimsel de olsa kapanmıştır (Türe 2005: 33). Bu olay, Osmanlı tarihinde I. Meşrutiyet olarak adlandırılan ve 1908 yılına kadar süren devrenin başlangıcını oluşturmuştur (Karpat 2010a: 99). Artık Osmanlı Devlet'i yönetim biçimini meşruti monarşi olarak belirlemiştir.

İttihat ve Terakki mensubu kişilerin arzu ettikleri ve sıkça dile getirdikleri hak, özgürlük, demokrasi gibi kavramlar 1896 yılında Kanun-i Esasi'nin ilanı ve parlamenter sistemin kurulmaya çalışılması ile tam anlamıyla demokratikleşmenin sağlandığı görüntüsü taşımamıştır. Çünkü Kanuni Esasi hazırlanırken, egemenliğin kaynağı ve kullanılışı bakımından köklü bir farklılık yapılmamış, meşruti-demokratik birer yasama-yürütme organı yaratılmamış ve yasama-yürütme ilişkileri yine padişahın iradesine bırakılmıştır (Kılıç 2011: 28). Bu dönem itibariyle anayasanın bağlayıcılığı, üstünlüğü ve katılığı ilkeleri demokrasi yararına bir sonuç doğurabilecekken, bu içeriğe sahip olmayan 1876 metninin bağlayıcılığı, üstünlüğü ve katılığı bir güvence olarak görünmemiştir. Anayasa metninin katılığı ilkesi, değiştirilmesinin her iki meclis için özel oy çoğunluğuna (2/3) ve padişahın onayına bağlı tutulması (md.116), anayasanın demokratikleşmesini de zorlaştırdığından, bu anayasa modeli parlamenter monarşinin değil, padişah haklarının güvencesi durumuna gelmiştir (Tanör 1999: 26–27).

Jön Türklerin etkisi altında gelişen 1876 anayasal sisteminin, mutlak monarşinin geleneksel haklarını, meşruti bir monarşi söylemiyle ve Osmanlı Devleti'nin birliği için oluşturulduğunu vurgulayabiliriz. Ayrıca İttihatçıların

katılımcı bir anlayış ve geneli kapsayan reformların mutlak iyiyi bozacağına dair olan seçkinci görüşleri Birinci Meşrutiyet'in hazırlanışında göz önünde tutulmuş olabilir.

İttihatçıların dışardan destek verip Abdülhamit'in ilan ettiği bu anayasayla birlikte Osmanlı parlamento seçimleri Aralık 1876 ile Ocak 1877 de yapılmış ve 19 Mart 1877'de ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı açılmıştır. Açılış nutkunun okunması ve bir mukaddimeden sonra, devletin uğradığı felaketler, maliyenin perişanlığı ve bu kötü durumlar karşısında devleti inkırazdan kurtarmak amacıyla Kanun-i Esasi'yi ilan etmek zorunda kalındığından bahsedilmiştir (Kılıç 2011: 35).

Açılan parlamentonun çalışmalarına İmparatorluğun dört bir yanından gelen mebuslar, büyük çoğunlukla vilayet idare meclislerinin üyeleri arasından, valilerin veya meclis üyelerinin kararıyla tayin edilmiş kimseler katılmıştır. Ancak vilayetlerde idare meclisleri dışında, yerli halkın temsilcilerinden oluşan menafi-i umuniye sandıkları, ziraat ve nafıa komisyonları ve mahalli üyelerin katıldığı ticaret mahkemeleri memleketin iktisadi hayatını düzenlemekte küçümsenmeyecek rolü olan kurullarda yer almıştır (Ortaylı 2008: 187–188). Parlamento'da bulunan 130 milletvekilinin halk tarafından değil, vilayet ve sancak reislerince seçilmesi, sürece halkın hemen hemen hiç dâhil olmayıp vekil atamalarının vali tarafından yapılması I. Meşrutiyet'le ilan olunan anayasal hakların tanınmasını, Meclis-i Mebusan ve Meclisi Ayan'ın açılması gibi monarşinin meşruti bir yönetim biçimi alması yönünde engellerin oluşmasını sağlamıştır. Parlamentonun varlığına rağmen Sultan II. Abdülhamit'in yetkilerine hiç dokunulmamış, tek ve asıl güç olarak yine padişahın varlığı parlamentonun yani gerçek anlamda yasama gücünün üstünde tutulmuş ve halk iradesi etkin bir güç olarak kendini gösterememiştir. Bu dönem içerisinde egemenliğin esas kaynağı yine padişahta kalmış, sultan ve halife olarak padişahın etrafında toplanmıştır (Berkes 2011: 342). 1876 anayasası bu yüzden bir "sultan-i ihsan" olarak ifade edilirken; ne hazırlanışı bakımından toplumsal-siyasal taleplere ve meşruiyet kaynaklarına dayandığını ne de metinde kurumlara güvence sağlandığını belirtilmiştir (Parla 1993: 67). Demokratik kişi haklarını güvence altına alma konusu veya hak, hukuk konusunda eksikliklerin yaşanması İttihatçıların siyaset anlayışında ki ilk siyasal muhafazakârlıklarının göstergesi olmuştur.

1876 yılından itibaren yapılan muhafazakâr icraatçı eylemler dolayısıyla sınırlı demokratik uygulamaların ömrü son derece kısa olmuştur (Sencer 1992: 83). Bu demokratik girişimlerin kısa ömürlü olmasının bir başka sebebi ise Osmanlı toplumunda Kânun-i Esasiye'nin kamuoyuna mal edilememesi ve Padişah tarafından halka bahşedilmesi gösterilmiştir. Bu yüzden kamuoyu bu durumu yeterince benimsememiş ve Meclis-i Mebûsân ikinci kez açılışından (13 Aralık 1877) sonra, 14 Şubat 1878 de kapatılmıştır (Özkaya 2012: 338).

Meclisin kapatılmasıyla 1908 yılına kadar sürecek olan yeni bir dönem başlamış ve bu süre zarfınca Sultan II. Abdülhamit mutlak bir hükümdar olarak hüküm sürmüştür. 1878'de dağıtılan parlamento tam otuz bir yıl boyunca bir daha hiç toplanmamıştır (Zürcher 2008: 30). 31 yıllık Abdülhamit dönemi boyunca, başta Jön Türkler olmak üzere muhalif kökenli hareketler Abdülhamit idaresince engellenmek istenmiştir. Jön Türklerin yaymak istedikleri siyasal fikirler ve fikir tartışmaları kurulan hafiye teşkilatı ile sansürlerle karşılaşmıştır. Abdülhamit'in uyguladığı bu politikalar Jön Türkler için yeni bir dönemin başlamasına sebebiyet vermiştir. Bu yeni dönemin ilk ateşini Sultan II. Abdülhamit'in imparatorluğun Rusya ile yapmakta olduğu savaşı neden göstererek Şubat 1878'de parlamentoyu süresiz tatil etmesi ve Abdülhamit'e karşı muhalif çizgide olanları şiddet yoluyla bastırma seçeneğini kullanması yakmıştır (Hale 1996: 36).

1878 yılında anayasanın askıya alınmasından kısa bir süre sonra genç Osmanlı'lardan biri olan Ali Suavi önderliğindeki grup Abdülhamit'e karşı ilk direniş eylemini gerçekleştirmiştir. Bu eylemin başlangıcını Ali Suavi'nin İstanbul'a dönmesi ve 20 Mayıs 1878'de Filibe'den gelen çoğunluğunu mültecilerin oluşturduğu bir grupla beraber V. Murat'ı tekrar padişah yapmak uğruna (Abbas 2009: 213) Çırağan Sarayı'na doğru harekete geçmesi oluşturur. Kolluk kuvvetleri Ali Suavi'yi durdurarak orada öldürür. Osmanlı tarihindeki ilk sivil darbe girişimi böylece sona ermiştir (Karpat 2010: 84).

Ali Suavi'nin bu girişiminden sonra, örgütlü siyasal muhalefetin yeniden ortaya çıkabilmesi için on yıl geçmesi gerekmiştir. Yine bu dönem içerisinde okul öğrencileri arasında sıkça dillendirilen anayasal özgürlük, vatanseverlik ve meşruti yönetim fikirleri İstanbul'daki büyük meslek okullarında okuyan yeni kuşaklar

tarafından benimsenmiştir. Yeni kuşaklar Mülkiye, Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye-yi Askeriye'de eğitim alırlarken yine bu dönemde, 19. yüzyılın sona ermesinden önce, tam on sekiz yeni meslek okulu daha açılmıştır (Zürcher 2008: 35–36).

Geçen on yıllık aradan sonra yeniden örgütlenen ilk muhalefet grubu 1889'da, bu okullardan biri olan Gülhane'de dört Tıbbiyeyi Askeriye öğrencisinin İttihad-ı Osmanî Cemiyetini kurmasıyla ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni nesil, eğitimini bu okullarda almış, liberal ve anayasal fikirlerden etkilenmiş ve Osmanlı yurtseverliğinin öncüleri olan Genç Osmanlıların kitaplarını okumuşlardır (Akşin 2008: 171).

Yeni Osmanlı olarak adlandırılan bu grubun ismini tam olarak İttihat ve Terakki olarak belirlemesine kadar geçen sürede görülen muhalefet hareketlerini şu şekilde sıralayabiliriz: 1) Midhat Paşa'nın sadaretten azli ve sürülmesi üzerine üç Harbiyeli öğrencinin kurdukları örgüt 2) Çırağan olayı (20 Mayıs 1878) 3) Sclieri-Aziz Bey komitesi (Temmuz 1878'de yakalandılar) 4) Bu son komiteden Ali Şefkati Bey'in Napoli ve Cenevre'de 1879 ve 1881 arasında çıkarttığı İstikbal gazetesi (Akşin 2001: 28). Bu oluşumlar dışında, 1889 yılına kadar Abdülhamit yönetimine karşı örgütlü bir grubun teşkilatlanamadığını söyleyebiliriz.

Tarihsel olarak 1889 yılından 1895 yılına kadar geçen süre İttihat ve Terakki'nin gerçek anlamda örgütlenmesini başlatıp, yayılmasını başlattığı dönemi kapsamıştır. Genç Osmanlılar bu dönem yine olaylar, eylemlerle değil, daha çok bir talebe ve öğrenci örgütlenmesi olarak kendini göstermiştir (Akşin 1995: 171). 1895'e değin Genç Osmanlıların yalnızca bir fikir kulübü olarak çalıştığı, gizli gizli hürriyetçi kitaplar ve şiirler okudukları en nihayetinde sohbet toplantıları düzenledikleri bilinmektedir.

3 Haziran 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturacak, Askeri Tıbbiye öğrencilerinin girişimi sayesinde gizlice 'İttihad-ı Osmani' adını verdikleri örgüt kurulmuştur (Ergut 2009: 262). Örgüt mensuplarının bu tarihi seçmelerinde kuruluş güdüsü olarak Fransız İhtilali'nin 100. yılını anmak düşüncesinin de payı vardır (Akşin 1995: 171).

1889 yılında Jön Türklerin bir başka ismi olan Ahmet Rıza Bey, İstanbul Askeri Tıbbiye Mektebi'nde İbrahim Temo'nun kurduğu gizli bir derneği örnek

alarak, Paris'te İttihat ve Terakki adını verdiği Cemiyeti kurmuştur (Karpat 2010a: 100). Jön Türkler Paris dışında başka memleketlerde de benzer dernekler kurmuşlardır. Devlet içinde fikirlerini rahat ve özgürce ifade edemeyen birçok Jön Türk bu nedenle Paris'e gitmeyi tercih etmiştir (Malkoç 2007: 99). 1895 yılına gelindiğinde, İttihat ve Terakki'nin yurtdışındaki ileri gelen önderlerinden Ahmet Rıza ile birlikte 1894–96 yılları arasında pek çok Genç Osmanlı da faaliyetlerini rahat bir şekilde yürütebilmek için Paris'te toplanmıştır (Gökbayır 2012: 63). İmparatorluk içinde ise örgüt, II. Abdülhamit düzeninde gizli bir muhalefet olarak varlığını devam ettirmek istemiş ve tüm faaliyetlerini İtalyan ihtilalci Carbonari örgütünden esinlenerek, imparatorluk içinde hücreler halinde örgütlenerek gizli faaliyetler şeklinde yürütmüştür. II. Abdülhamit'in uyguladığı sürgün, tutuklamalar ve muhaliflere karşı gösterdiği baskı örgütün daha da büyümesine ve yurt sathına da yayılmasına neden olmuştur (İnan 1978: 122).

1889–1895 tarihleri örgütün uzun süre iç eğitim sayılabilecek toplantılar yapmakla yetindiği, eyleme, hatta propagandaya geçmek konusunda acele etmediği gözlenmiştir. İbrahim Temo anılarında: "1895 yılına değin derneğin, yeni üye kazanmak, gizli toplantılar yapmak, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlıların yapıtlarını ve Londra'dan gelen İran özgür severlerini ve Ali Şefkati'nin yayınlarını okumakla vakit geçirdiğini, bunun dışında bir eylemi olmadığını" vurgulamıştır (Akşin 2001: 30).

İmparatorluk içerisinde istediği gibi rahat genişleme imkanı bulamayan Jön Türklerin toplandıkları Paris şubesinin başına, bir dönem Mülkiye'de Avrupa tarihi dersleri veren Murat Bey (Mizancı Murat) geçmiş ve daha sonra birkaç arkadaşıyla beraber 1897'de örgütün merkezini Cenevre'ye taşımıştır. Murat Bey'den önce Paris Şubesi'nin başında olan, tanınmış İttihatçılardan Ahmet Rıza Bey ise 1895 sonlarında Paris'te ayda iki defa yayınlanan Meşveret dergisinin başında bulunmuştur (Gökbayır 2012: 63). Murat Bey'in İstanbul'a dönmesinden sonra Ahmet Rıza, tekrar Paris şubesinin başına geçmiş ve Jön Türklerin lideri konumuna yükselmiştir (Erdoğan 2003: 23). Paris'e kaçan Cemiyet üyelerinin büyük bir kısmı Meşveret gazetesi aracılığıyla fikirlerinin yayılmasını sağlamışlardır. Meşveret, Ahmet Rıza'nın ifadesiyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olmuş ve

Meşveret dergisini çıkaran grup Ahmet Rıza, Suriyeli Halil Ganem ve Selanikli Dr. Nazım'dan oluşmuştur (Aydın 2009: 119).

İttihat ve Terakki mensuplarının Paris ve Cenevre dışında düşüncelerini ulaştırdıkları ve örgüt faaliyetleri olarak kullandıkları ülkelerde de mevcuttur. Üyeler bulunduğu her yerde Cemiyet'in düşünsel aktarımlarını sağlayıcı yayınlar çıkartmaya devam etmiştir. Yeni Osmanlıların gerek vatanda ve gerekse sürgünde efkar-ı umumiyeye tesir etmek için kullandıkları birinci yol gazete olmuştur (Tekin 2000: 157). Yeni Osmanlılar, gazete sayesinde fikirlerini kamuoyuna ulaştırmış, fikri alt yapılarını oluşturacak ortak aklı sağlamışlardır (Akbulut 2013: 49). Bu yayınlar içerisinde 1876'ya kadar olan ilk dönemde Muhbir, Ulum, Hürriyet ve İnkılap en etkili gazete isimleridir. 1878'den II. Meşrutiyet'in ilanına yani 1908'e kadar olan dönemde ise Meşveret, Mizan, Osmanlı ve Şurayı Ümmet en önemli yayın organlarıdır. Jön Türklerin bu dönemde yurt dışında çıkardıkları yayın sayısının 157'ye kadar çıktığı ve pek çoğu uzun ömürlü olmamakla birlikte başta Kahire olmak üzere, Paris, Cenevre, Amerika, Avrupa, Balkan ülkeleri ve Afrika'ya kadar pek çok ülkede örgütün gazete yayınlandığı bilinmektedir (Doğaner 2012: 116).

İmparatorluk tarihinde 1895 yılı sürgünlerin başladığı ve örgüt üyelerinin toplandığı her yerde örgütün sahip olduğu fikirlerin gazete, dergi, broşür gibi yayınlarla genişletilmeye çalışıldığı ve sonuç itibariyle örgütün zihniyetinin daha geniş kitlelerce destek görmesi için uğraş verildiğinin ilk işareti olmuştur. Cemiyet ideolojisinde basını bir araç niteliğinde kullanmış ve gelenekleri boyunca basın etkili bir siyaset aracı olmuştur.

1895 yılından itibaren ise Ahmet Rıza'nın yönlendirmesi ve İmparatorluk içindeki çeşitli bürokratların da bu örgüte dâhil olmasıyla Cemiyet öğrenci hareketi halinden çıkıp bir örgüt şekli alması sağlanmıştır (İnan 1978: 133). 1895 yılında örgüt içerisinde özellikle Ahmet Rıza ile İstanbul'daki İttihadı Osmanî mensupları arasındaki haberleşmeler sonucunda örgütün adı İttihad-i Osmaniye yerine Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirilmiştir (Akşin 2001: 36). Cemiyetin isim konusunda değişikliğe gitmesinde özellikle Ahmet Rıza'nın Paris'e gitmesi ve Fransız pozitivistlerinin başı olan Pierre Lafitte'nin derslerine devam etmiş olmasının etkileri rahatlıkla söylenilebilir.

1896 yılına kadar İttihat ve Terakki'nin başlıca faaliyet merkezi Askeri Tıbbiye idi. Ancak bu yıldan itibaren örgüt üye sayısı memurlar, subaylar, ulema, harbiye mektebinde geniş ölçüde artmıştır. Örgüt sadece devlet içinde öğrenci katılımı olarak genişlememiş aynı zamanda dönemin önde gelen insanları Cemiyet'le yavaş yavaş irtibatlarını arttırmıştır (İnan 1978: 134). Cemiyet 1895–1902 yılları arasında birçok farklı kesimi bir araya getirmiş, adeta farklı düşünen kişiler için şemsiye rolü üstlenmiştir.

Cemiyet'in içerisine dâhil olan birçok değişik görüşte grup ve fraksiyonlar ilk görünüşte çeşitlilik olarak olumlu karşılanırken ilerleyen zamanda yaşanacak problemlerin sebebi olarak da gösterilmiştir. Örneğin, Paris şubesi Ahmet Rıza ve pozitivist düşüncenin hâkim olduğu kesim tarafından kontrol edilirken, Kahire'de bulunan İttihat ve Terakki mensuplarına ait şube Hoca Muhiddin başkanlığında ulemanın kontrolü altında tutulmuştur. Cenevre'de ise materyalist doktorların kurduğu bir başka grup İttihatçı yayınlarını sürdürmüştür. İstanbul'da yer alan İttihatçılar ise bürokratların, valilerin, çeşitli devlet adamlarının olduğu geniş bir yelpazede Cemiyet faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Cemiyet'in ülke dışındaki ve ülke içindeki mensuplarının yakınlık kurduğu fikirler farklılık göstermiştir. Bu durum Osmanlı aydınlarının tam anlamıyla genel bir fikri sistemlerinin oluşmasına ve birlik halinde davalarını sürdürmelerinin önüne geçmiştir. Örgüt içinde çeşitlilik gösteren bu fikirler, üyeler tarafından üst kısımda İttihat ve Terakki'yi benimsemeyi ancak alt kısımda ise fikri zıtlıklar ve tartışmaların devamını sağlamıştır (Aydın 2009: 118).

1902 yılına dek İttihat ve Terakki içerisinde söz sahibi olmak isteyen ve birbiriyle rekabet halinde ikinin çok üzerinde grup belirmiştir. Bu farklı ülkelerde farklı düşüncelere sahip gruplar kurtuluş devletin kurtuluşu için çözümler getirmişlerdir. Ancak 20. yüzyılın başlarından itibaren bu fraksiyonların birçoğu kaybolacak ve yeni yüzyılla birlikte geriye iki ana hareket kalacaktır.

2.1.2. Birinci İttihat ve Terakki Kongresi: Yeni Organizasyon ve Yeni Propaganda

Birinci Jön Türk Kongresi 1902 yılının şubat ayında padişah Abdülhamit'e muhalif olanlar tarafından organize edilmiş ve Paris'te toplanmıştır (Birecikli 2012: 685). Bu yıla kadar farklı ülkelerde farklı düşünceler ile dağınık görünümde olan Jön

Türk hareketi, 1902 yılında Cemiyet'in bir merkezde toplanması ve müşterek bir program çizmek amacıyla bir araya gelmiştir (Kansu 1995: 64). Paris'te düzenlenen bu geniş çaplı kongrenin tertiplenme amacı bütün Jön Türkleri içine almak olmuştur (Petrosyan 1974: 216).

Kongrede Prens Sabahaddin Osmanlıcı görüşler içeren "Umum Osmanlı Vatandaşlarına Beyanname" başlıklı bildiri okumuştur. Bildirisinde Osmanlılığa dâhil bütün unsurların kendi kavimleri adına özgürlük isteyen temsilcilerinin birleşik bir güç oluşturarak Yıldız'a karşı işbirliğine geçmeleri çağrısında bulunmuştur (Somel 2009: 109). Kongreye, Türkleri, Arapları, Arnavutları, Rumları, Bulgarları, Kürtleri, Ermenileri temsilen 47 delege katılmıştır (Edmondson 2009: 79).

İttihat Terakki'nin 1902 yılındaki bu ilk kongresinde ortaya iki önemli tez sürülmüştür. Birincisine göre, yalnız propaganda ve yayınla devrim yapılmazdı, onun içinde askeri kuvvetlerinde devrim çalışmalarına katılmasını sağlamak gerekiyordu. Kongrede bu görüşe karşı çıkan olmamıştır. İkinci tez ise devrimi sağlamak için yabancı müdahalesinin davet edilmesi yönünde olmuştur (Akşin 1995: 176). Kongrede konuşulan konular arasında Abdülhamit yönetimi ile Osmanlı halkları arasında hiçbir bağ bulunmadığı duyurulmuş (madde:1), Osmanlı halkları arasında, Hatt-ı Hümayunlar ve uluslararası antlaşmalardaki hakları tanıyan, yerel yönetime katılma olanakları sağlayan, hak ve görev açısından yurttaş eşitliği getiren, Osmanlı birliğini koruyacak tek şey olan Osmanlı hanedanına karşı bağlılık duygusu ilham edecek bir anlaşma kurulması istenmiş (madde:2), bir başka maddede ise uğrunda çaba gösterilecek üç hedef çizilmiştir: Osmanlı devletinin bütünlük ve bölünmezliği; ilerlemenin şartı olan, içte barışın sağlanması; başta 1876 Kanuni Esasi olmak üzere Devletin temel yasalarına saygının sağlanması vurgulanmıştır (madde:3). Son olarak uluslararası antlaşmalara ve özellikle Berlin antlaşmasına uyulacak ve Türkiye'nin iç düzeniyle ilgili olduğu ölçüde bu hükümler ülkenin bütün vilayetlerine uygulanacaktır (madde:4) (Akşin 2001: 48).

1902 kongresinde sıralanan maddeler aynı zamanda örgüt içinde fikir ayrılıklarının doğmasını yol açmıştır. Prens Sabahaddin imparatorluk dâhilindeki milliyetçi akımları engellemenin tek yolunun Adem-i merkeziyet olduğunu savunmuştur. P. Sabahaddin'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarını çözecek

olan yine Osmanlılardır. Ancak Ahmet Rıza ve Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir gibi arkadaşları bu P. Sabahaddin'in ifadesinden siyasi merkeziyetsizliği anlamış ve anasırın temsilcilerinin Sabahaddin'e olan desteğini bu arzunun göstergesi olarak addetmişlerdir (Durukan 2009: 154).

Kongrede alınan kararlara ilave olarak hem Ermeni örgütlerinin hem de Sabahattin'in grubunun dâhil olduğu çoğunluk, şiddeti ve İmparatorluğa yabancı müdahalesini Abdülhamit'i ortadan kaldırma yolunda kabul edilebilir bulmuştur. Bu yüzden fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Ahmet Rıza ise İmparatorluk'un bağımsızlığı için endişe ettiğinden bu iki vasıtayı da kabul etmemiştir. Kongre sonrasında P. Sabahattin önce "Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyetini" daha sonra 1906'da "Teşebbüs-i Şahsi" ve "Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni" kurunca, örgüt içi bölünme resmiyet kazanmıştır (Zürcher 2010: 139).

1902 kongresinde yaşanan bu bölünmeden sonra İttihatçılar bir dağınıklık dönemine girmişlerdir. 1902–1906 döneminde en belirgin örgüt çalışmasını Ahmet Rıza ve onun destekçileri devam ettirmiştir. 1902'de Mısır'da çıkarmaya başladıkları "Şurayı Ümmet" dergisi ile 1) Osmanlı devletinin siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü her türlü yabancı müdahaleden korumak ve "iade-i şevketine" çalışmak; 2) Meşrutiyeti kurmak için Kanun-u Esasi'yi yürürlüğe sokmaya çalışmak; 3) Islahat, Osmanlıların çabalarından beklendiğine göre, Osmanlıları bu yönde aydınlatmak ve uyarmak, Osmanlı ulusları arasındaki bağları ve yakınlığı geliştirmek; 4) Hükümet başındakileri ihtiyaçlar ve çağdaş ilerlemeler konusunda aydınlatmak ve görevini yapmaya davet ve icbar etmek; 5) Osmanlıların en ileri ulusların düzeyine çıkmak istidadına sahip olduğunu kanıtlamaya çalışmak; 6) Osmanlı hanedanını Saray esaretinden kurtarıp, bilimden haberli kılmak ve ülkeye yararlı olacak biçimde hanedanın hilafet ve saltanatta kalması için çaba göstermeyi daha ilk sayıdan itibaren amaçları olarak sıralamıştır (Akşin 2001: 80).

Ahmet Rıza'nın bu gayretine rağmen 1902 kongresi bütün muhalifleri toplayarak bir güç oluşturma niyeti taşırken, kongrenin sonunda büyük bir kaosla karşılaşılmıştır. Bu yıldan sonra uzun süre İttihat ve Terakki adı kullanılmamış ve 1905 yılına kadar pek bir örgütsel faaliyet olmamıştır. İttihat ve Terakki hareketi ve bu hareketin taşıyıcısı olan Jön Türkler, 1905 yılına kadar iktidarı ele alma

konusunda belirlediği hedeflerini gerçekleştirmekte zorlanmıştır. Ancak 1905 yılından sonra meydana gelen iç ve dış gelişmelerin etkisi Cemiyet mensuplarının cesaretlerini yeniden artırmıştır (Zeyrek 2012: 203). Bu yeni dönemde Jön Türklerin yaydığı ve örgütlendiği fikirlerden etkilenen birçok kişiden biri de Mustafa Kemal olmuştur. M. Kemal'in 1905 yılında ordudan kurmay çıkması ve sonra Şam'a atanmasıyla birlikte eski bir Tıbbiyeli olan Mustafa Efendi ile tanışmıştır. M. Kemal'in Şam'da Mustafa Efendi'nin evinde yaptıkları sohbette:

"-İhtilal yapmalı, inkılâp yapmalı…

-İhtilal yapmalıyız. Çok kıymetli arkadaşlarımız vardır. İnkılâp yapmalıyız.

- Behemehal yapmalıyız!...

M. Kemal son söz olarak,

-Mesele ölmekte değil; ölmeden idealimizi yaratmak, yapmak ve yerleştirmektir…" (Aydemir 2009: 88). Bu tanışıklık ve konuşmadan sonra M. Kemal'in "Vatan" adında gizli örgüte girme süreci hızlanmıştır. M. Kemal Şam'da kısa sürede örgütün liderliğine kadar yükselmiş ardından örgütün adını "Vatan ve Hürriyet" olarak belirlemiştir. Ancak kısa bir süre sonra İhtilalci bir örgütün Rumeli'de daha rahat örgütleneceğini düşünmesi üzerine, gizlice Selanik'e gelip burada örgütün bir şubesini daha kurmuştur. M. Kemal'in Şam'a dönmek zorunda olmasının ardından Selanik'te yaşayan 10 kişi, Eylül 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurmuşlardır (Akşin 1995: 178).

İttihat ve Terakki hareketi 1905–1906 yıllarında hem üyelerinin önderliği ve izlediği politikaları hem de Cemiyet'in olgunlaşması açısından gelişme göstermiştir. İttihatçıların İstanbul'da önde gelen isimlerinden biri olan Dr. Bahaettin Şakir, Ahmet Rıza'nın öncülüğünde devam eden Paris örgütünün etkisizliğini görünce, Cemiyeti tekrardan örgütleme çabasına girişmiştir (Zürcher 2010: 140). Ahmet Rıza'nın, etkili bir siyasetçi olmaktan çok, daha çok bir teorisyen olarak kalması, Dr. Bahaettin Şakir'i Cemiyetin yeniden kurucusu ve örgütleyicisi konumuna getirmiştir. Dr. Bahaettin Şakir ise Cemiyetin eski hareketsiz halini bir kenara bırakmış ve yeniden ihtilalci örgütü nasıl kurabiliriz sorusuna cevap aramaya başlamıştır. Dr. Bahaettin Şakir geçmiş dönemde yapılan örgütsel çalışmalarını, daha çok entelektüel sosyoloji dergileri çıkarmak gibi görmüş ve bu tarzlı çalışmalardan verim

alınılamayacağını düşünmüştür. Dr. Bahaettin Şakir için iki noktada beliren esaslar öncelikle Cemiyetin tekrardan organizasyonu, ikinci olarak ise aktif ve etkili bir Cemiyetin propagandasının oluşturulmasıdır. 1905 yılından itibaren İttihat ve Terakki şubesi yenilenip düzenlenmiş ve yenileri açılmaya başlanmıştır. Yurt içinde bir şubenin açılmasının güçlüğü nedeniyle bu yıllarda daha çok yurtdışı Bulgaristan, Girit, Romanya gibi yerler seçilmesi uygun görülmüştür. 1905- 1907 yılları arasında Dr. Bahaeetin Şakir'in öncülüğünde Cemiyet yurt dışında ciddi bir şube sayısına ve ağına ulaşmıştır (Zürcher 2010: 140).

1906 yılında ilk kez Cemiyete sağlam bir örgütsel temel sağlanmış; örgüt imparatorluğun birçok yerinde ve çevre ülkelerde şubelere, etkili bir iletişim araçlarına kavuşmuştur. Diğer bir taraftan da Cemiyet, gerçekleştirilen yeni düzenlemeler, yeni propaganda için de kurumsal bir kült yaratılmasını amaçlamıştır. Cemiyetin arması bu gayeyle yeniden düzenlenmiş ve Cemiyetin icraatçılığını işaret eden patlama halinde iki top, değişik silahlar, Kanun-i Esas-i üzerine doğan güneş, adalet tartısı, Fransız İhtilali sloganları olan "hürriyet, müsavat, uhuvvet"e eklenen "adalet" şiarı ve Osmanlı anasırı arasındaki uyumu simgeleyen bir el sıkışmayı yansıtan unsurlar yeni armaya yerleştirilmiştir (Hanioğlu 2009: 250). Böylesi yeni bir kült yaratılması çabası önceki dönemlerde Ahmet Rıza Bey tarafından kullanılan apartman dairesi şeklindeki merkez yerine yeniden örgütlenmeyle birlikte İttihat ve Terakki geleneğinde kurumsal bir kült anlayışının oluşturulmasını sağlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı ele alana kadar geçirdiği evre ve 1908 yılına kadar yaklaşık yirmi yıla yakın süre oluşma ve olgunlaşma dönemi yaşamıştır. 20 yıl boyunca çoğunca yurt dışında, çeşitli adlar taşıyan örgütlenmeler kurmuş, türlü yayın organları çıkarmış, bazen fikirsel çatışmalar yaşamış, bazen de aralarında uzlaşmaya varacak ortak kararlar etrafında bir arada olmuşlardır. İttihat Terakki'nin geçirdiği bu 20 yıllık zaman dilimini Devlet'in yönetimini ele almak için yaptığı ön hazırlık evresi olarak tanımlayabiliriz.

2.2. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İKTİDAR DÖNEMİ: POLİTİKA VE UYGULAMA

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu kişiler Tanzimat döneminden itibaren gelişen sohbet, okuma, toplantı, gruplaşma, sürgün, kongre, tüzük, yayınlar ile devlet için her daim varlıklarını hissettirmiştir. İttihatçılar geçen bu zaman dilimini devleti yönetme, iktidarı ele alma arzusu ile geçirmiştir. İttihatçıların düşledikleri bu yönetme arzusu için 1908 yılı milat olmuştur. Bu yıldan itibaren genç İttihatçılar Osmanlı idaresinde politik kararlarda söz hakkını elde etmeye başlayacaktır.

2.2.1. Cemiyet'in Yönetim Mottosu ve Yönetim Yöntemi

1908 yılı Osmanlı devleti ve sonrasında kurulacak olan Cumhuriyet için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1908 yılı öncesi İttihatçılık gizli bir örgütün düşünsel arka planı ve nispeten dar bir kadro tarafından savunulan, içselleştiren bir zihniyet görünümündeyken, Cemiyet 1905–1907 yılları arasında Dr. Bahaeddin Şakir öncülüğünde mevcut olan 83 şube sayısını 360'a ve takriben 2.250 olan üye sayısını aynı sürede 850.000'e çıkartmasıyla artık belirgin hale gelmiştir (Hanioğlu 2009a: 249). Cemiyet'in ulaştığı bu yüksek miktarda üye sayısı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin artık bir kitle örgütü haline geldiğinin ilk işareti olmuştur.

1908 yılı ile başlayan yeni dönemde Cemiyet kazandığı üye sayısıyla, devlet ile toplum arasında iletişimi sağlayan tarikatlar, yerel hanedanlar ve eşraf benzeri geleneksel yapılarında yerini almıştır. İttihatçıların böylesine güçlendiği bir atmosfer içinde otuz yıllık Abdülhamit dönemi 24 Temmuz 1908'te ilan edilen Osmanlı Anayasası'nın yeniden ilânı ileyerini II. Meşrutiyet idaresine bırakmak durumunda kalmıştır (Güneş 2010: 7). İttihat ve Terakki mensupları II. Meşrutiyet dönemini yaptıkları bir nutukla deklare etmiştir: "Mukaddes vatandaşlar, Muazzez kardeşler!.. Bu mübarek haki paki vatanın otuz bir seneden beri geçirdiği rikkatengiz, muzlim, canhıraş levhalardan, demlerden bahseylemek istemem. Yalnız sinsi vatana açılan iltihamnapezir yaralardan akan cerahati temizlemek, arazi şahsiye ve infialatı nefsaniye üzerine bila sual nefyü icla, tard ve teb'it edilen en namuskar, en gayur, en hamiyetli ahyarı ümmeti zindanlardan koparmak için minindillah mileyyidimeb'us olan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti efradı hamiyetperver anıatebei ebediyete istinat ederek, bugün bilütfülkerim icrayı faaliyete başladı. Kulüb-i umumiyemizin

amakıhufasında resanetgiri istikrar olan maksadı meşruti cemiyet herkese ayandır. (Lateetemiu Ümmeti Aleddalale) Hadisi şerifi rehberi kavimizdir. Adalet, müsavat, hürriyet, uhuvvet mesleki esasimizdir. Canabu hakka hamdüsenayı latuhsi olsun ki, insan gibi yaşamak, Allahın emri, Peygamberin kavli ile amil olmak zamanını idrak eyledik. Artık, cennet mekan Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri padişah ile millet arasına çekilen kafesi kıracağız. Padişahımızın etrafını allan hain, rezil, bedtıynet, sefil, deni herifler kahrolsun. Sahikül neseptenneş'et etmiş, pak süt ile büyümüş, mekarimi ahlak ve mehasini sıfat ile teselli eylemiş zevatı isteriz. Aç ve bir ilaç olarak San'a zindanlarda, Diyarıbekir, Erzurum, Akkakal'alarında, Fizan'da sefil ve sergerdan olan ahrarı ümmetin saadet, hürriyet ve ikbalini dileriz. Vatanımızın barıgiranıitisaftan kurtaracak, yetimlerimizin gözyaşlarını dindirecek ve kimsenin hakkını kimseye kaptırmayacak, bizi insan gibi yaşatacak usulü meşruai meşverettir, ki bu istediklerimizin cümlesini temin eyleyen Kanun-i Esasidir.

Ey vatandaşalar! Ya Kanun-i Esasi, ya ölüm! Bir vatanın menabii umumiyesinden müstefit olup bir havayı teneffüs eden Osmanlı bayrağı altında ittihat eyleyen ecnası muhtelife bila tefriki cinsü mezhep birbirinin ruhu, nuru hadekai iftiharıdır. Birbirinin malını, canını, ırzını aynı şiddet ve asabiyetle müdafaa ve muhafaza ederek bugünden itibaren hırzı can bilir. Evlerini, çoluk çocuklarını, rahat ve refahını bırakarak vatan uğruna mahrumiyeti mutlaka katlanmak suretiyle dağlara çıkan arkadaşlarımız var olsun! Ey Ohri Kahramanları! Ey Resne Aslanları! Ey Manastır Yiğitleri! Dünyada misline tesadüf edilmeyen bir aslet ve necabetle vazifei milliyenizi ifa ettiniz. Sizi bağrımıza basar, zavalina pezir teşekkürlerimizin kabulünürica eyleriz. Cenabıhak sizi darında mes'ul buyursun. Siz bütün Milleti Osmaniye ve ümmeti merhumeyi sevindirdiniz; Cenabı Allah da sizi bahtiyar eylesin!Yaşasın Manastır kahramanları; yaşasın Ohri fedaileri! Yaşasın İzmir Fırkası arslanları! Yaşasın vatan! Yaşasın millet! (Tunaya 1988: 63).

1908 yılında Kanun-i Esasiye'nin tekrar ilanı İttihatçıların uzun süreli ön hazırlığından sonra elde ettikleri yönetme arzusunun gerçekleşme yılıdır. İttihatçılar için II. Meşrutiyet devlet içinde hastanın tedavi edildiği manası taşımış, bu yüzden artık devlet içinde "adalet, eşitlik, kardeşlik gelişecektir. İsteklerimizin cümlesini temin eyleyen Kanun-i Esasi'dir. Cemiyet meşrutiyetin bu ikinci ilanıyla yönetim mottosunu "Ya Kanunu-i Esasi, ya ölüm!" vurgusuyla yapmıştır.

1876 Kanun-i Esasi daha önce belirttiğimiz gibi padişahın etkisinin azaltılmadığı, muhafazakâr icraatçılık özelliği gösteren yapıda hazırlanmıştı. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yapılan 1909 değişikliği yine devlette ikinci parlamenter rejimi başlatmıştır. İkinci kez açılan parlamento da 1876 yılında yayınlanan anayasa gibi halka indirilememiş ve toplumca benimsenememiştir. Bu duruma neden olarak 1908 dönemindeki parlamenter rejim (yasama-yürütme dengesine dayanan anayasal mekanizma) ilan olunmadan önce araç değil amaç sayılmış, ancak bu istek ilerleyen süreç içerisinde iktidar ve muhalefet bakımından sürdürülür bir halden uzak görüntü sergilemiştir (Tunaya 2011: 380). Özellikle İkinci Meşrutiyet aydınları tarafından dile getirilen 1789 Fransız devrimi sloganları hürriyet, müsavat, uhuvvet gibi kavramlar halka temas ettirilemediği için kâğıt üzerinde kalmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi sonrası İttihatçıların toplum düzeninde yapacakları siyasetler ile Osmanlı'nın son dönemini kapsayan dönüşüm ve değişim sürecinin ilk adımı atılmış denebilir. 1908 yılı sonrası ilk bir sene içinde siyasetin yeni türlerinin ardı ardına gündeme geldiği bir dönem yaşanmıştır (Çetinkaya 2008b: 125).Bu yıldan itibaren yeni bir devlet anlayışına geçilmiştir. Yeni bir yönetim yöntemi ile parlamento, İttihatçıların idaresi altında zihniyetlerine meşruiyet zemini olmuştur. İttihatçıların parlamentoya yükledikleri bu mana, devlet adına hareket eden asli unsurların devletin sınırları içinde rahatça tasarruf imkânı bulmasına yol açmıştır (Aydın 2009: 128). Yöneticilerin hukuk ve parlamenter meşruiyetten referans alarak politik sahada hareket kabiliyetlerini genişlettiklerini söyleyebiliriz.

28 Temmuz 1908 yılında İttihat ve Terakki'nin bir başka yönetim yöntemini devlet idaresini perde arkasından yönetmeye karar vermesi oluşturur. 1908 yılında Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Padişah adına İttihat ve Terakki temsilcilerini çağırmış, Abdülhamit'in Kanunu Esasi'yi tamamıyla uygulanacağına dair yemin ettiğini bildirmiştir. İttihatçı yöneticiler ise cevaben kendilerini sadrazamlığa layık görmediklerini vurgulamışlardır (Atay 2004: 24). İttihatçıların bu cevabı oluşacak olan iktidarı hem denetleme hem de kendilerine bağlı hükümetlerin kurulmasına yol açmıştır. Cemiyet'in doğrudan yönetmek yerine yönetimi perde arkasından almasının kendi içinde sebepleri bulunmaktadır. İttihat ve Terakki örgütünü oluşturan kişiler küçük rütbeli subaylar ve kıdemsiz memurlardan oluşmuştur. O dönemde İttihat ve

Terakki örgütü mensupları arasında devlet adamı olma liyakatinde kimse yoktur. Böyle bir koşulda İttihat ve Terakki yöneticilerinin iktidarı bizzat ele geçirmesi mümkün olmamıştır. Ancak devlet yönetiminden de tamamen uzak kalmak istememişlerdir. Bu yüzden yönetim yöntemini perde arkası iktidarı olarak belirlemişlerdir.

İttihat ve Terakki mensubu kişiler hangi paşaların hükümette yer alacaklarını kararlaştırma yetkisini ve arka plandan bu paşalara yapmaları ya da yapmamaları gereken şeyler konusunda talimat vermeyi daha uygun bulmuşlardır. Bu yönetim yönteminin bir çeşit iktidar olduğunu ve bu iktidar yapısına ise "yap, yapma iktidarı" adı verilmiştir (Akşin 2001: 126). İttihat ve Terakki mensubu yöneticilerin bu yap, yapma diyebilmesini denetleme iktidarı diye tanımlamak mümkündür. Karpat ise 1908–1912 yılları arası için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gölge iktidar olduğunu, hükümeti devralmaya hazırlıksız olduklarını ve bu yüzden gerçekte iktidarda olmayıp siyaseti perde arkasından yönetip, iktidarı ciddi anlamda kontrol ettiklerini vurgulamıştır (Karpat 2010: 99).

İttihatçıların perde arkasından belirledikleri yönetim yöntemlerini, 1908–1912 yılları arasında gelişen bu dönemi, Hüseyin Cahit notlarında "Meşrutiyetin ilk kabinesine bakınız. Bu zatlar pekiyi ve muktedir nazırlar olabilirlerdi. Fakat inkılap ile alakaları ne idi? Saray istibdatına ve mutlakıyet idaresine karşı isyan yapmış ve padişahı zorlayarak meşrutiyeti ilan ettirmiş olan bir siyasi teşekkülün yeni idarede hiçbir sözü olmayacak mıydı? Bu sualler şimdi yirmi, otuz senelik bir siyasi hayat tecrübesinden geçtikten sonra bizim aklımıza geliyor. Abdülhamit rejimini deviren Cemiyet, memleketin başına ben geleceğim demiyordu. İşi kendi akıntısına bırakıyordu. Bırakmamakta elinde değildi. Küçücük mevkideki adamların, ufak kâtiplerin, genç mülazım ve yüzbaşıların bir kabine teşkil etmeleri imkânını iptida teslim etmeyecek olanlar kendileri diye aktarmıştır (Akşin 2001: 244).

1908 yılından itibaren kurulan hükümetlerde İttihat ve Terakki üyesi kişilerin etkisi ve ağırlığını kurulan hükümetler içindeki İttihatçı sayısıyla da görebiliriz. Kamil Paşa kabinesinde (5.8.1908–13.2.1909) sadece bir İttihatçı (Adliye Nazırı) yer alırken, İbrahim Hakkı Paşa kabinesi (12.1.1910–29.9.1911) artık bir İTC hükümeti olmuştur. 1912–1913 yıllarında ise İttihat ve Terakki etkisi sarsılmış olsa bile Ocak

1913'te gerçekleştirilen Babıali Baskını ile bir buçuk yıl süren iktidardan uzak kalma sona ermiş ve İttihat Terakkici kişiler Mahmud Şevket Paşa kabinesinden (11.6.1913) I. Dünya savaşının sonuna kadar mutlak iktidarı ellerinde tutmuşlardır (Kırmızı 2008: 3).

2.2.2. İttihat ve Terakki'nin İdeolojik Devlet İnşası: Yeni Düzen ve Yeni Düzenleme

İttihat ve Terakki Cemiyeti erken cumhuriyet dönemi olarak da anılan iktidarları boyunca inandıkları fikirleri uygulama fırsatı yakalamış ve politikalarına kaynaklık eden yeni düzen için yeni baştan düzenlemeler yapma niyeti taşımışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle siyasal iktidarına resmiyet kazandırdıktan sonra eyleme geçirdiği politikalarıyla toplumsal yaşam üzerinde müdahaleler de bulunurken, etkisinde olduğu ideolojiler sayesinde yeni bir yaşam düzeni kurmaya çalışmıştır. Bu yeni düzende kamusal alan yeni baştan dönüştürülmek istenmiş ve dolayısıyla İttihatçı bu yeni dönem kırılmanın somut ilk işareti olmuştur (Çetinkaya 2008a: 125). Gündelik konular kamusal meselelerin içerisine dâhil edilmiş, genişleyen kamusal alan birçok noktayı yeni baştan düzenleme gayretine girişmiştir. 1913 yılından itibaren imkân bulan bu yeni siyaset anlayışı Cumhuriyet devrine gelindiğinde de yapılmak istenen reformların yolunu açılmasını sağlayacaktır.

İttihatçılar ilk gruplaşma toplantıların itibaren sahip oldukları dergi, broşür, kitap, gazete gibi yayın faaliyetleri aracılığıyla zihniyetlerini ve ideolojilerini yayma imkânı bulurken, artık iktidarı eline geçirdikten sonra zihniyetlerini daha geniş kitlelere aktaracak kurumlara da sahip olmuşlardır. Cemiyet'in iktidarı döneminde yeni düzenin tesisi ve yeni siyasal kimliği oluşturmanın gayesiyle eğitim kurumları büyük önem arz etmiştir. Halka, İttihatçı düsturun eğitim yoluyla aktarılması ve böylelikle halkın yeni düzen konusunda bilinçli bir hal alması arzulanmıştır. Bu yüzden İttihatçılar ilk kez modern eğitime dönük adımlar atmış; sistemli, amacı ve hedefi belirli bir sistem kurmaya çalışmıştır. Devlet eliyle gerçekleştirilen bu sistemde, eğitimin modernleştirilmesi çalışmaları cemiyetler kurmak suretiyle de desteklenmiştir (Kapcı 2010: 269).

İttihat ve Terakki yönetimi, eğitimin bir milletin yönlendirilmesinde ne denli önemli bir güç olduğunu toplumla olan bağında sürekli kullanmış ve hazırladığı

siyasi programında, programın 16. ve 17. maddelerinde, eğitim ve öğretimin nasıl düzenlenmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir. İttihat ve Terakki mensupları Osmanlı eğitim sisteminin tek bir düzen içerisinde ve tüm okulların devlet kontrolü altında olmasını istemiştir. Programın 16. maddesi ile eğitim hakkının serbest olduğu ve Kanun-ı Esasi'de belirtildiği üzere her Osmanlı vatandaşının özel kanunlara uymak şartıyla okul açabileceği de vurgulanmıştır. 17. madde de ise okulların tamamının devlet kontrolü altında olması, muhtelif Osmanlı unsurlarına karma okullar açtırılması, yerel dilin Türkçe olmadığı yerlerde okullarda zorunlu Türkçe derslerinin okutulması ve resmi okullarda ilköğretimin ücretsiz olması gibi ifadelere yer verilmiştir. 17. maddenin devamında orta ve yükseköğretim programlarında eğitim dilinin Türkçe olması ve yerel dillerin eğitiminin de bulunması, yükseköğretim programlarında bay ve bayan öğretmenler yetiştirilmesi, bu öğretmenlerin atama ve tayin usullerine dair önemli kararlar alınması ve memleketin iktisadi açıdan ilerlemesi için ticaret, ziraat ve sanayi okullarının açılması ifade edilmiştir (Gökbayır 2012: 78).

İttihat ve Terakki'nin eğitim aracılığıyla kurmak ve yerleştirmek istediği düşünce kalıpları ve Cemiyet'in kült anlayışı, 1910 yılında birçok okula partinin ismi olan İttihat ve Terakki adının verilmesiyle perçinlenmiştir. Bu yeni dönem içerisinde İttihat ve Terakki adını taşıyan okul sayısının arttırılması kararlaştırılmıştır. Cemiyet sadece yeni kuşağın ihtiyaçları için çalışma yapmamış aynı zamanda eski kuşak için kulüplerde gece dersleri verilmesini kabul etmiştir. Ayrıca 1911 yılında İttihat ve Terakki'nin siyasal programında ilk kez görülen milli eğitim alanında Encümen-i Daniş adıyla bir akademi kurulması kararlaştırılmıştır (Tunaya 2011: 287). Yine eğitim alanında tıp ve edebiyat fakültelerine kız öğrenciler alınmış ve kadınların hürriyeti üzerine kitaplar yazılmıştır. Bazı okullar din ulemasının elinden çıkarılırken, Kuran ve bazı dualar Türkçeye çevrilmiştir. Eğitim dilinde arınma çalışması da Cemiyet tarafından genişletilmiştir. Batı edebiyatının büyük eserleri Türkçeye çevrilmiştir. Milli kütüphane, arşivler, müzik ve coğrafya enstitüleri gibi kültürel kurumlar meydana getirilmiştir (Karpat 2010: 116). İttihatçılar özellikle eğitim alanında akademiler, kitaplar, çeviriler ve kütüphaneler aracılığıyla düzenleme ve dönüştürmeye çalıştıkları kamusal alanı iktidarları boyunca sıkça kullanmıştır.

İttihat ve Terakki 1914 yılında kültürel cemiyet olarak ifade edebileceğimiz Köylü Bilgi Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu Cemiyet İttihat ve Terakki'nin bir yan kuruluşu ve köylü ile İttihatçı fikirlerin bağlantısının sağlanması için oluşturulmuştur. İttihatçılar tarafından bir ilim, eğitim, öğretim ve hayır kurumu olduğu açıklanmıştır. Eğitim alanıyla ilgili olarak bir başka çalışma 21 Nisan 1916 yılında Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin kurulması ile sağlanmıştır. Kuruluş amacı ve çalışmaları olarak belirlenen hedef, Türk milliyetçiliği akımını milli eğitim alanında temsil amacı gütmektir. Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin çalışmaları arasında, milli eğitimi halka yayıcı tartışmalar düzenlenmesi de vardır (Tunaya 1988: 475).

İttihat ve Terakki geleneği, eğitimi bir siyasi propaganda aracı olarak yaygın bir şekilde kullanmıştır. Parti programında nasıl bir politika izlemesi gerektiğiyle ilgili yöntemler ifade edilirken devletin her bireyinin sistemli ve amacı belirli şekilde yetiştirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Parti, ideolojisinin oluşturduğu kült anlayışı eğitim aracılığıyla sürdürmek istemiştir.

İttihat ve Terakki'nin kurumsal kült iktidarını eğitimden sonra muhalefet ve basınla olan ilişkisinde sürdürmüştür. Özellikle İttihat ve Terakki'nin 1908'den itibaren başlayan iktidar yolculuğunda muhalif kişi ve fikirler Cemiyet tarafından önemle üstünde durulan bir hal almıştır. Özellikle 1913 yılından sonra Cemiyet'in tek başına iktidarı eline almasıyla başlayan süreçte muhalifler kurulan ilişki birleştirici görünümden uzak olmuştur. İttihat ve Terakki yönetiminde muhalif parti ya da kişilerin özgürce hareket alanı daralırken, birçok muhalifin Sinop'a sürgünü de İttihatçı iktidar döneminde gerçekleşmiştir (Tunaya 1988: 373).

1913 yılında, kendi içerisinde bir karar alarak Cemiyet bir siyasal parti hüviyeti kazanmış, böylelikle İttihat ve Terakki'nin bir kitle partisi olarak kapsayıcı niteliği daha da arttırılmıştır. Erken cumhuriyet dönemi adını alan ve muhalefet ile kurulan ilişkide Divan-ı harp kararları, idam, hapis, sürgünlerin ön plana çıkması, yine Cemiyet'in iktidarını yürüttüğü bu dönemde sadece kendi izin verdiği derneklerin açılması ve en nihayetinde 1913 yılından 1918 yılına kadar belirgin bir partinin kurulmamış olması İttihat ve Terakki partisini tek ve esas belirleyici parti konumuna getirmiştir (Tunaya 2011: 257). Geniş çaplı bir kesimi hedefleyen ancak

başlangıcından itibaren gizli ve ihtilalci bir yeraltı örgütü olan Jön Türkler, 1913 yılında kendisini açıkça bir siyasal parti olarak ifade etmiş, ancak bu yıl itibariyle siyasal hayatta plüralizm olmadığı için 1918 yılına değin tek parti olarak Osmanlı Devleti'ni yönetmiştir.

İttihat ve Terakki'nin yaklaşık on yıllık tek başına iktidar dönemi Cemiyete kurumsal kült bir anlayış kazandırmıştır. Özellikle İttihatçılara atfedilen cemiyet-i mukaddese, ruh-i devlet benzeri kavramsallaştırmalar, yanılmazlık gibi insanüstü kutsal nitelikler ve Cemiyet'in ihtilal öncesi mistisizmi çağrıştıran bir gizlilik çerçevesinde yurt içinde merkez-i umumisinin bulunduğu şehri dahi gizli tutması, aynı zamanda yoğun sembol kullanımı, kurumsal kült kutsanımı ile gerçekleştirilen katılım merasimleri, yemin törenleriyle güçlendirilen mistik yapı cemiyete tek başına iktidarı döneminde ciddi anlamda karizmatik bir güç kazandırmıştır (Hanioğlu 2009a: 251). Cemiyet kurumsal kült ve her şeyi düşünen, her yerde mevcut bir örgüt varlığı fikrini bilhassa 1908–1918 döneminde güçlü bir şekilde kullanmıştır.

İttihat ve Terakki, Osmanlı tarihinde o döneme kadar yaratılmamış bir kurumsal kült inşasına muvaffak olmuştur. İttihatçılık aynı zamanda böylesi bir kurumsal külte sahip örgütçe savunulan bir dava fikri ve bu uğurda fedakârlık icrası temeline dayandırılmıştır. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyetine mensubiyet herhangi bir cemiyet ya da siyasi partiye üyelikle karıştırılmaması gereken aidiyet olmuştur. İttihatçılığın vatan kurtarıcılığı, kurumsal kült anlayışı, karizmatik yapısı devlet içinde verilmesi gereken tüm kararları kendi tekeline toplamış ve bu anlamda siyaset üretecek tek kurum olma hususiyetinden en ufak bir taviz vermeyi reddetmiştir (Hanioğlu 2009a: 252). Muhalif hareketlerin Cemiyet'in bu kapsayıcı anlayışının dışında kalması bu yüzden ortaya çıkmıştır. İttihatçılar siyasal iktidara bu denli bağımlı olmaları dolayısıyla kendilerini iktidar dışına sevk edecek unsurlara karşı tavır almışlardır. Bu yüzden İttihatçı gelenek muhalefette kalmayı, muhalif olmayı alternatif olarak değerlendirmemiştir. Kendisini yarattığı kurumsal kült sayesinde iktidarın doğal kullanıcısı olduğunu varsaymıştır.

İttihat ve Terakki iktidar olduğu süre zarfınca çoğulculuğu, katılımı ve farklı fikirleri arttırıcı adımlar yerine devletin devamı için kendi iktidarını pekiştiren politikalar izlemiştir. İttihatçıların uyguladığı bu kendi iktidarını güçlendirici

politikalar, dönemin basın organları üzerinde de hissedilmiştir. Bu doğrultuda cemiyetin kontrolü altında olan ve ayrıca toplumdaki demokratik kültür seviyesi en yüksek zümre olan basındaki kalem sahipleri de İttihatçı yönetimi destekleyen, eleştiriyi göze alamayan anlayışa paralel yayın politikaları ortaya koymuşlardır (Şahin 2000: 24). İttihat ve Terakki yönetimine karşı eleştirel yayın yapan İkinci Meşrutiyet dönemi dört gazetecinin öldürülmesi ve katillerinin yakalanamaması basın üzerinde ağır bir baskı havası yaratmıştır. Bu dönem içerisinde işlenen muhalif gazeteci cinayetleri İttihat ve Terakki iktidarının basın-yayın ile ilişkilerin açısından önemli bir resim vermiştir.

İttihatçıların kurmak istedikleri yeni düzende kültür sanat, kadın meselesi ve günlük yaşam konuları modern kimlik inşasında bir başka önemli veri olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeni düzen çabası birçok alanda yeni düzenlemeyi beraberinde getirmiş ve özellikle ekonomi, eğitim, kültür-sanat ve kadın hakları gibi alanlar da önemli değişimler yapılmıştır. İttihat ve Terakki yöneticileri tarafından bu dönem içerisinde ilericilik, medeniyet ve uygarlık adına reformların yapılması vurgusu sıkça yapılmış ve İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde, "niye bizim memleketimiz birkaç yıl içinde bir Batılı büyük devlet gibi olamaz?" sorusunun analizini "evvelce de demiştim ki memleketimiz gayet vasidir (geniştir). Memleketimizi yakından gördüğümüz memleketlerin hiçbiriyle kıyas etmek doğru olmaz. Mesela bugün Memalik-i Osmaniye denilen memleket Fransa değildir, İngiltere değildir, Almanya'da değildir. O hükümetlerin herhangi köşesine gitseniz aynı hükümeti, aynı ahlakı, aynı adatı (adetleri), aynı inzibat ve aynı ahlakı müesses (kurulmuş) görürsünüz. Bizim memleketimizde böyle değildir. Bizim memleketimizde doğrusu aranırsa, idarenin bozukluğu yalnız defr-i istibdatta husule gelmiş (oluşmuş) değildir. Niçin? Çünkü hükümet müzakereye, istişareye müstenit bir hükümet olmamış. Yani diyebilirim ki, tarihimizin şerefli zamanına çıkalım mesela 1000 tarihinden (yaklaşık 1584'ten) beri gelelim. İşte o müddetten beri devletimiz ancak iki senedir ki hakki surette işe başlamıştır. Bu memleket hemen birdenbire sair devlet gibi mütemeddin (uygar) olamaz. Onun için kemal-i teessürle söylediğim şu hal, memleketin anasır ve eczay-ı muhtelifesi (çeşitli öğeleri ve parçaları), ahval-i içtimaiyesinin (toplumsal sorunlarının) yekdiğerine benzememesinin bir neticesidir şeklinde yapmıştır (Tunaya 2011: 108). İttihat ve

Terakki yönetimi kendini Avrupa devletleriyle mukayese ederek, Osmanlı Devleti ile Avrupa arasında aşamalar olduğunu ve ülkenin bütünü göz önüne alındığında farklılıkların büyük olduğunu tespit etmiştir.

İttihat ve Terakki'nin toplumsal, kültürel ve günlük yaşamın birçok alanını etkileyen reformlarını özellikle milliyetçilik ve garpçılık ilkelerini gözeterek yaptığını söyleyebiliriz. Bu alanda Darülfünun için verilen özerklik, eğitim alanında yapılan çeşitli modernleşme çabaları, yalnızca din işleriyle uğraşacak ve laik eğitime müdahale etmeyecek "Dar-ül-hikmet-i İslamiye"nin kuruluşu, kadın sorununun bir kültür olayı olarak ele alınması, milli kütüphane, milli hazine-i evrak (arşiv), milli musiki, milli filmcilik, milli coğrafya cemiyeti ve turizm ile ilgili çeşitli kurumlar hareketler İttihatçılar tarafından gerçekleştirilen reformlara örnek teşkil etmiştir (Tunaya 1988: 36).

Yine İttihatçıların siyaset sahnesinde yer aldıkları bu dönemde giriştikleri yeni düzenlemelere örnek olarak batı takviminin kanunlaştırılmasının çağdaşlaşma alanındaki uygulamalar ile arasında önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Özelikle takvim hususunda Kameri yıl yerine Batı'nın güneş yılı kabul edilmiştir (Karpat 2010: 117). Benzer olarak Cemiyet'in Dahili Nizamnamesi gereğince çeşitli faaliyetlerde bulunmayı amaçladığı belirtilmiştir. Bu alanda, Türk Gücü gibi spor dernekleri, Türk Ocağı gibi milliyetçi, ideolojik kültür derneği, parasız sağlık hizmetleri yapan, eğitici dersler veren kulüplerden bahsetmek gerekir. Ayrıca, Müdafaa-i Milliye, Donanma, Himaye-i Etfal (çocuk esirgeme) gibi kurumlarında oluşturulduğunu söyleyebiliriz. İttihat ve Terakki mensupları aynı zamanda ekonomik alanda fırkanın temel doktrini olan milliyetçilik gereğince bir Milli İktisat siyaseti izlemiştir. Bu alanda bir yandan yerli malı kullanma, kooperatifçilik gibi ideolojik boyutu ağır basan eylemler yapılırken öte yandan milli bir banka olarak İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulmasını sağlanmıştır (Tunaya 1988: 36).

İttihat ve Terakki mensuplarının iktidarları boyunca izlediği siyaseti içinde bir başka düzenleme konusu ağırlık ve uzunluk ölçülerinde birlik, dil reformu ve izcilik kanunu, Gregoryen takvimin kabulü yer almıştır. Yine İttihat ve Terakki döneminde gerçekleşen birçok önemli gelişmeden biri Latin harflerinin kabulü olmuş ancak onun yerine eski yazının çeşitli biçimlerde okunmasını engellemek amacıyla

Enver Paşa tarafından Arap harflerine bağlı kalınan sınırlı ölçekte bir harf inkılâbı yapılmıştır (Örmeci 2010: 105). Yeni futbol takımlarının kurulması ve önceden kurulmuş olanlarla beraber düzenli bir şekilde maç yapar hale getirilmesi de İttihatçı siyasetin getirdiği bir başka yenilik olmuştur.

İttihatçıların hukuk alanında yaptıkları reformları modern kimlik inşasında önemli bir yer teşkil eder. Hukuk alanında Şer'i mahkemelerin birçoğunun Adliye Nezaretinin denetimi altına alınması sağlanmış ve böylelikle yargı birliği hedeflenmiştir. Ayrıca din mektepleri de Maarife devredilmiştir. İttihat ve Terakki döneminde Şeyhülislam, hükümet üyesi olmaktan çıkarılmış, Darül Hikmet'ül İslamiyye Dairesi'nin başına getirilmiştir. Vakıflar ıslah edilmiş, yararsız hale gelen evkafın değiştirilmesi, hatta genel bütçeye aktarılması sağlanmıştır (Tuncay 1989: 39). Aile hukukuyla ilgili davalar şeriat mahkemelerinden alınarak sivil mahkemelere verilmiştir. Birden fazla kadınla evlenme sınırlandırılarak gerçekte hemen hemen imkânsızlaştırılmıştır (Karpat 2010: 116).

Hukuk alanında yapılan ve yapılmak istenilen geniş çaplı değişikliklerin bir benzerini kadın örgütlenmesi alanında görebiliriz. Örneğin 1908 yılından itibaren İttihatçıların desteğiyle kurulan örgüt isimleri şu şekildedir:

Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti (1324–1908), İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1324–1908), Teali-i Nisvan Cemiyeti (1324–1908), Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1325–1909), Malumat-ı Dahiliye Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi (1325–1909), Esirgeme Derneği (1325–1909), Teali-i Vatan-ı Osmani Hanımlar Cemiyeti (1326–1910), Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti (1329–1913), Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti (1329–1913), Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti (1331–1915), Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi (1332–1916), Cemiyet-i Hayriye ve Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti (Tunaya 1988: 476). Meşrutiyet döneminde İttihatçılar tarafından kurulan ve isimlerini sıraladığımız kadın örgütlerinden en çok etki gösteren Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti (Kadın Hakları Savunma Derneği) olmuştur. Dernek temel misyon olarak doğrudan doğruya kadın haklarını koruma amacını gütmüştür. Nuriye Ulviye başkanlığındaki derneğin çözmek istediği sorunlar şöyle özetlenmiştir: a-) Kadınların kıyafetlerini düzeltmek (ıslah etmek), b-) Kadınları iş hayatına sokarak kadınlardaki

sefareti hafifletmek, c-) Kadınları toplum hayatına alıştırarak, "bizi mahveden" çirkin gelenekleri yıkmak, kadın hürriyetlerini geri almak, d-) Özel okullar açarak, gazete, broşür yayımlayarak, konferanslar vererek kadınların kültürünü arttırmak ve aydınlatmak (Tunaya 1988: 482). Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti özelinde başlıklandırılan bu maddeler ve istekler dönemin diğer kadın cemiyetleri tarafından da dile getirilmiş, kadının toplumsal rolü alanında düzenlemeler yapılması talep edilmiştir.

Meşrutiyet döneminde kadınlara yönelik açılan derneklerin yanında dergilerin sözcülüğünü yapan ve kadın kitlesi için çıkarılan Kadın dergileri de yayınlanmaya başlamıştı. İttihatçıların desteğiyle artan kadın dergileri, kadınlara yeni ilgi alanları ortaya çıkarmaya başlamıştır. Kadın dergilerinde bahsedilen konuları moda, giyim, süslenme sanatı vb. gibi başlıklar oluşturmuştur. Bu dönemde moda dergisi niteliği taşıyan Malumat isimli dergi ön plana çıkmıştır. Bu dergide kadınlara giyim biçimlerinin yanı sıra süslenme sanatıyla ilgili bilgi verilmiştir. 1908'de çıkmaya başlayan Mehasin isimli bir başka kadın dergisi içerik olarak Batı modasını esas almış ve sayfalarında konuyla ilgili resimli örnekler yayınlamıştır. Mehasin dergisinin başyazarı ve müdürü Mehmet Rauf'tur. 1908 yılında İstanbul'da çıkarılan bir başka kadın dergisi Demet ismiyle yayınlanmıştır. İlmi, siyasi haftalık kadın dergisi olan Demet, eğitim meselesine eğilerek, sayfalarında ünlü Osmanlı hanımlarını tanıtmıştır. Çocuk eğitimi, moda, yüz bakımı gibi konuları sık sık ele almıştır. 1908–1910 yılları arasında yayın faaliyetinde bulanan diğer bir dergi ismi Kadın'dır ve Selanik'te çıkmıştır. Derginin amacı her kadına hitap edebilmek olmuştur. Kadın sayfalarında edebi yazılara, hikâyelere ve sohbetlere yer verilmiştir. Ayrıca sayfalarında okuyucu kadınlardan gelen yazılar da yayınlanmıştır (Pınarcı 2013: 6).

Kadınların toplumsal yaşama katılmalarına önem veren Kadın dergisi, kadınların eğitilmesini savunmuştur. 1913 yılında İstanbul'da çıkarılan Erkekler Dünyası, kadın ve erkek eşitliğini savunmuştur. Kadınların değerini bilen Osmanlı gençleri yetiştirmek amacıyla çıkan dergi, kadınların erkeklerle eşitliğinin ve medenileşmenin ancak kadın ve erkeğin eşit, birlikte çabalarıyla mümkün olabileceğini belirtmiştir. Kadınlar Dünyası sayfalarında Avrupa tarzı giyinmiş kadın resimlerine yer vermiştir. Bunun yanında ilk kez Müslüman kadınların fotoğraflarını

da basmıştır. Derginin içeriğinde gereksiz çeyiz masrafları ve görücü usulüyle evlenme gibi konular da ele alınmıştır (Pınarcı 2013: 7).

İttihat ve Terakki, kadınların toplumsal yaşam içinde belirgin bir rol üstlenmesi için büyük çaba sarf etmiştir. İttihat ve Terakki'nin iktidarı içinde özellikle 1913 yılından sonra islamcı kuralları yeni yorumlardan geçirerek ve "İçtimai Usul-ü Fıkıh" kapısı açarak, kadınların rolüyle ilgili istedikleri reform çalışmalarını başlatmışlardır. Örneğin "cevaz" yolu ile çok kadınla evlenmenin önlenebileceğini ileri sürmüşlerdir. "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", "Münakehat ve Müfarekat" (Nikâh ve Boşanma) kararnamesi oluşturmuşlardır (Tunaya 1988: 479). Böylelikle kadına, gelenek halkası yerine modern hayat içerisinde yeniden rol verilmek istenmiştir.

İttihatçıların kadın, erkek ilişkilerini yeni baştan oluşturma siyasetinin bir diğer uzantısını II. Meşrutiyet döneminin çocuk dergileri oluşturur. Aile içerisinde büyüyen bir çocuğun cemiyete dâhil olduğunda nasıl bir ahlak ve adaba sahip olması gerektiğini konu olarak işlemiştir. İttihat ve Terakki yöneticileri, Osmanlı toplumunun içine düştüğü buhranın temelini yeni ahlaki değerlerin ikamesiyle aşılabileceği kanısına varmışlardır. Bu yüzden yeni baştan kurulan değerler sisteminin temelini ahlaki değerlerden başlayarak, eksikliği duyulan tüm değerlerin yeni kuşaklara aktarılması hususunu eğitimsel bir hedef belirlemiştir. İlk adım olarak dönemin çocuk dergilerinde ahlaki değerler konusu üzerinde yazılar yazılmıştır. Uyulması gereken kurallar, edinilmesi gereken alışkanlıklar ve kaçınılması gereken davranışların neler olduğunun çocuğa teker teker sayılarak öğretilmesi önemli bir ahlak eğitimi eylemi olarak görülmüş, özendirilen erdemler çeşitli hikâye, masal ve şiirler yoluyla övülmüş ve bu erdemlerin çocuklara içten gelen bir arzuyla benimsetilmesi hedeflenmiştir (Gurbetoğlu 2007: 90).

İttihat ve Terakki döneminde çıkan çocuk dergilerinde çocukların kaçınması gereken olumsuz özellikler de belirtilmiştir. Kaçınılması gereken davranışlar arasında toplum içinde konuşmaktan, yürümeye, oturup kalkmaya ve yemek yemeye varıncaya kadar çeşitli görgü kuralları vardır. Dergilerde her fırsatta görgü kurallarının önemi anlatılmıştır. Örneğin 1913 yılında yayınlanan Çocuk Duygusu isimli kitapta Adab-ı Muaşeret Dersleri isimli bir yazı yayınlanmış ve bu yazıda

“insani özellikler, davranış biçimleriyle belli olur. Bir toplumda yürümesini, oturmasını, konuşmasını bilmeyenler mahcubiyetler yaşarlar. Öyle hareketler vardır ki, insana önemsiz gibi göründüğü halde ayıp veya görgüsüzlük kabul edilirler. Bu gibi sakıncalardan korunmak için adap kurallarının çok iyi bilinmesi gereklidir” gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Yine ‘Çocuk Duygusu’ adlı kitapta bazı nezaket ve zarafet kurallarına yer verilmiştir. Zarafet ve kibarlığın bir maliyeti olduğu, bunun için varlıklı olmak gerektiği savunulmuştur. Bununla birlikte az parayla da zarafetin mümkün olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca çok parası olduğu halde bilgi ve görgü eksikliğinden kibar olamayanların da az olmadığı ifade edilmiştir. Örneğin “İstanbul’da ne beyler, ne paşa çocukları görürsünüz ki, kıyafetleri pek fenadır. Birçok para sarf ettikleri halde kendilerini güzelleştirmek şöyle dursun bilakis maskara haline koyarlar” denilmiştir (Gurbetoğlu 2007: 91). O nedenle varlıklı ve konu hakkında bilgi sahibi olmak gerektiği savunulmuş, konuya ilişkin, elbisenin renginden giyim tarzına kadar örnekler sunulmuştur. Osmanlı’nın geleneksel sofra adabının yerine masa adabının konulması, giyim, zarafet kurallarının oluşturulması ve yeni nesilden istenilen davranış kalıpları bizlere İttihatçı siyasetin batılı tarza uygun olarak yeni bir yaşam düzeni kurduğunu açıkça göstermektedir. İttihatçıların arzusu arasında olan bu isteklerine ek olarak gelenekten gelen anlayıştan uzaklaşılması ve yerine batılı tarz ve anlayışın yerleştirilmesini ekleyebiliriz.

İttihat ve Terakki’nin 1908 sonrasında geliştirdiği modernleşme anlayışıyla ortaya çıkan yeni düzen ve yeni düzenleme gayesi Osmanlı gelenekselliğinden başlayarak milliyetçi ve laik esaslı politikalara doğru uzanan bir yol hikâyesidir. İttihat ve Terakki Partisi 1918 yılına geldiğinde, kasım ayının birinci günü saat 11.00’de, Merkez-i Umumi binasında toplanmasıyla son kongresini yapmıştır. 1918 yılında İttihatçıların yaptığı son kongrede iki tez ortaya çıkmıştır. Bir öneriye göre İttihat ve Terakki kendini feshederek siyasal yaşamdan kesin olarak çekilmelidir; karşı öneriye göre ise İttihat ve Terakki programı ile siyasal sabıkası olmayan, yıpranmış isimler yeni bir parti kurması gerekmektedir. Ancak kongrenin son gününde yeni fırkanın ismi üzerinde hararetli konuşmalar olmuş ve 4 çekimser, 9 muhalif oya karşı 35 oyla İttihat ve Terakki adının tarihe karıştığı kabul edilmiştir (Tunaya 1986: 51).

Talat Paşa, kongreyi bitirirken önce İttihat ve Terakki'nin tarihçesini yapmış daha sonrasında sözlerini şöyle bağlamıştır: "Vaziyetin aldığı şekil üzerine İttihat ve Terakki hükümeti, iktidar mevkiini terk ettiği gibi, Cemiyet rüesası (liderleri) de istifa ediyorlar. Cemiyetin bundan böyle ittihat edeceği hatt-ı hareket hakkında karar vermek, kongrenin hakkıdır" (Tunaya 1986: 62). İttihat ve Terakki 1918 yılında son kongresini yaparak Parti'yi fesih etmiş ve yaklaşık on yıllık iktidarı boyunca yaptığı uygulamaları ve düzenlemeleri ile bu dönem "erken cumhuriyet" adıyla anılmıştır. 1918 yılı Osmanlı Devleti için Birinci Dünya savaşının kaybedildiği ve İttihat Terakki Partisinin kapanışıyla son bulan ancak Cumhuriyet ile birlikte kesintisiz bir modernleşme yolunun tekrar başlangıcı olmuştur.

3. İTTİHAT VE TERAKKİ GELENEĞİ: MİRAS

İttihat ve Terakki mensuplarının büyük bir arzu ve gayretle büyütmeye çalıştığı toplumsal, hukuksal, idari dönüşüm ve reformlar Parti'nin son kongresinde fesih kararı alması ile durmuştu. Çalışmamızın bu son bölümünde İttihatçıların gerçekleştirmek ve nihayete erdirmek istediği reformların zihni ve politik alt yapısının Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal (Atatürk) ile nasıl takip edildiği, Cumhuriyet ideolojisi olarak benimsenecek yeni ideolojinin (Kemalizm) İttihat ve Terakki Partisi'nin İttihatçılık düsturu ile olan benzerlikleri ve en son olarak İttihatçı mirasın günümüze dek varan uzantıları üzerinde durulacaktır.

Bu benzerlik ve uzantıların ifadesini Cemiyet mensubu birinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul gazetelerinden birine verdiği röportajında "İttihat ve Terakki Fırkası namına bazı zevatın, zat-ı devletlerine müracaat ederek, teşrik-i mesai teklifinde bulundukları yazılmıştır. Bu husus hakkında lütfen tenvir buyurur musunuz?" sorusu üzerine"vaktiyle zaten çoğumuz o cemiyetin müessis ve azasından bulunuyorduk. Son kongresi kararıyla tarihe intikal eden mezkûr cemiyetin müntesipleriyle bilahare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısm-ı küllisi büyük milletimizin azm-ı bülendinden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine iştirak veya iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul eylemiştir" (Parla 2008b: 115) cevabıyla dile getirmiş ve böylelikle Osmanlı-Türk modernleşmesinin temel taşlarından olan Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti; Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının gerçekleştireceği birçok önemli reformun temellerini erken cumhuriyet döneminde atmış ve yeni devletin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin omurgasını oluşturmuşlardır (Örmeci 2010: 96).

3.1. İTTİHATÇILIĞIN İDEOLOJİK MİRASI: AMAÇLAR

Cumhuriyet'in ilanı ve yapılmak istenilen dönüşümün düşünsel boyutu son dönem Osmanlı tarihi ve düşünce hareketlerinin ayak izlerinde saklıdır. II. Meşrutiyet dönemi düşünce hareketleri Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen ve inkılâplar olarak tanımlana gelen radikal dönüşümlerin, hiç değilse düşünce alanında

Cumhuriyetle doğmadığını, çeşitli siyasal tartışmalar çerçevesinde, daha önce ortaya atılmış önerilerin devamı olduklarını gösterir (Mert 2009: 194).

Cumhuriyet'in ilanı, son dönem Osmanlı düşünce hayatını belirleyen üç akımdan; İslamcılığın yenilgiye uğrayıp, diğer ikisi olan Türkçülük ve Batıcılığın birlikte iktidar olması şeklinde tanımlanır. Aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk yılları, yeni bir ulusun yaratılması amacına yönelik olarak geçmişin izlerinin ve etkisinin bertaraf edilmesine yönelik pek çok tasfiyenin yapıldığı, bir dönem olarak da kabul edilmiştir (Varlık 2009: 268). Cumhuriyet ile birlikte gelişen, genişleyen çeşitli düşünce akımları veya düşünsel-bilimsel disiplinler, büyük ölçüde Cumhuriyet öncesi etkinliklerden kaynaklanmıştır. Cumhuriyet öncesinde gelişen İttihatçı kuşağın öncüleri cumhuriyet döneminin düşünsel hayatının temel taşlarını döşemişlerdir. Cumhuriyet'in ilanından sonra, son Osmanlı aydınlarından her biri, yeni koşullarla kendine göre ilişki kurmuş ve Cumhuriyet öncesi geliştirdiği düşünce yapısını Cumhuriyet olgusuyla uzlaştırarak ve eklemleyerek devam ettirmiştir. Ancak, Cumhuriyet döneminin bütün düşünce hayatını, sözü geçen bu kuşaktan veya herhangi bir kuşaktan veya hepsinin toplamından daha fazla etkilemiş tek bir kişi olmuş o kişi de Mustafa Kemal Atatürk' tür (Belge 2009b: 29).

Atatürk, İttihat ve Terakki'nin bir gelenek olarak modernleştirme ideolojisinde benimsediği devletin etkin ve belirleyici rolü üstlenme düşüncesini özellikle İttihatçıların İmparatorluğun çöküş ve dağılma sürecinde olmasından ötürü yapmak istedikleri reformlarda kullandıkları yöntemlerden yola çıkarak Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisinde kullanmıştır. Atatürk'ün kullandığı bu yol ve yöntemi, Tanzimat döneminde devletin bekasını anayasal düzenlemeler sağlamaya çalışırken, Cumhuriyet ve Cumhuriyetçi kadrolar içinse beka, modernleşmenin kendisi olmuştur. İttihatçılar için yaşadığı devletin dağılacağı endişesi, Cumhuriyetçi kadrolar açısından kurulacak Cumhuriyet'i ayakta tutma psikolojisi ile benzerlik göstermiş ve sonuç itibariyle toplumu devlete sıkı sıkı bağlı tutmaya sevk eden bir anlayış meydana gelmiştir. Kurulan bu meşruiyet mekanizmasının kontrolü İttihatçılar için anayasal-meşrutiyet ekseninde gelişirken, Cumhuriyetçi kadrolarda modernleşmeye araç olarak seçilmiştir. Hem erken cumhuriyet döneminde hem de cumhuriyet ideolojisinde varlık, birlik, bütünlük gibi hususlarda kriz, sorun yaşandığında hiç şüphesiz tercih devletten yana kullanılmıştır (Çetin 2007: 172). Her

iki anlayış için önemli olan devletin güçlenmesi ve bekası görünmüştür. İttihatçıların meşruti düzen arayışında anayasa vurgusu, Atatürk'ün ise Cumhuriyette ulusal egemenlik vurgusu devletin var olmasının birer amacı gibi görülmüştür (Zürcher 2010: 256).

Atatürk'ün İttihat ve Terakki geleneğinden aldığı bu devletçi bakış, cumhuriyet döneminde yapılmak istenilen dönüşüm ve yenileme sürecine toplumun katılımının yetersiz kalmasına da yol açmıştır. Tanzimat'tan bu yana devam ettirilen modernleşme taleplerinin toplumdan değil devlet seçkinlerinden gelmiş olması halkın isteksiz olmasının bir diğer nedeni olmuştur. Toplumu temsil eden, halk ile kendini özdeşleştirebilen, toplum üstü mutlak bir güce sahip merkezi bir parti olan İttihat ve Terakki, parti etrafında bir kült, karizma yaratıp lider olarak partiyi ön plana çıkarırken; Cumhuriyet ile birlikte aktör, lider Atatürk olmuştur. Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün iradesi modernleşmenin yönünü ve şeklini belirlemiştir. Tanzimat sonrasında Parti, Cumhuriyet sonrası dönemde ise lider esaslı modernleşme hareketi halkın geri planda olmasını sağlamıştır. İttihatçı ve Cumhuriyet kadrolarda modernleştirici ideoloji programların halkı geri planda tutmasının diğer bir amacı İttihat ve Terakki'nin disiplinli ve tecrübesiz bir kitle örgütü ve parti modeli olmasıyla elde ettiği, kitleleri eyleme geçirebilen bir politik güç ve inanmış bir ekip özellikleri ve muhalifliği vatan hainliği ile eş görebilen tutumlar edinmelerinin etkisi olmuştur (Gevgilili 2009: 194).

İttihatçılar toplumun bütün dokusunun topyekûn değiştirilmesinin çöküş halindeki yapıyı kurtarmak ve yenilemek için gerekli olduğuna inanmış (Ahmad 1995: 54). Cumhuriyet döneminde de Atatürk izlediği politikalar da siyasal iktidarın amacının toplumsal ve ekonomik dönüşümü gerçekleştirmek ile sağlanabileceğini düşünerek siyasal dönüşümlerin nihayete ereceğini vurgulamıştır. İttihatçılar böyle bir dönüşümü tamamen başaramamışlardı ancak Atatürk, yeni bir Türkiye'nin kurulmasını ve var olmasını garanti altına almak için ülke içinde radikal çözümleri uygulamaya kararlı olmuştur (Ahmad 1995: 91).

Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlaşma projesi olarak ortaya çıkan bu dönüşüm, akla ve bilime beslediği inanç bakımından İttihatçılığın izini sürmüştür (Tuncay 2009: 95). Erken Cumhuriyet döneminde yetişen yeni nesil aldıkları modern

eğitim sayesinde Batı ile tanışmış, sonrasında kendi toplumlarında benzer bir gelişme aşamasının yaşanmasına yönelik güçlü bir arzu duymuşlardı. İttihatçılar toplumu değiştirmenin aracı olarak akıl ve bilimi esas amaç saymışlardır. İttihat ve Terakki içinde yer alan radikal Batıcı kanadın Batı bilimi ile gelişme arasında doğrudan ilişki kuran ilerleme kavrayışı Cumhuriyet döneminde de seçkinler arasında etkisini sürdürmüştür (Söğütlü 2010: 18). Tanzimat ve Cumhuriyet döneminde yaşanan dönüşüm adımları İttihat ve Terakki geleneğinden Cumhuriyet'e bilim-din, akıl-nakil gibi karşıtlıklar temelinde atılmıştır. Bu karşıtlıklara ek olarak Cumhuriyet döneminde, İttihat ve Terakki aracılığıyla 19. yüzyılın baskın kavramı olan ilerleme fikrinin tevarüs ettiği eğitim yoluyla bilimsel-rasyonel bir toplumsallığın oluşturulması demokratikleşme için esas sayılmıştır (Köker 2009: 106).

Erken cumhuriyet döneminin ideolojisi İttihatçılık amaçlarını Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte resmi ve kurucu ideoloji olarak Atatürk ve Atatürkçülük üzerinden sürdürmüştür. İttihatçılığın sahip olduğu ilerici, Batıcı düşünce mirası, siyasal, toplumsal mühendislik anlayışı, bu anlayışın getirisi olarak yeni bir vatan, yeni bir toplum, yeni bir kimlik Atatürk'ün kuruduğu ve önderliğini yaptığı Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına: "Bu programdaki ana prensipler, memleket gerçeklerinden ilham almayı ve hürlük, birlik, düzenlik ve ilerilik umdelerine dayanmayı gerektirir" şeklinde ifade edilmiştir. Atatürk'ün ifadesi olarak kullanılan bu anlatımlar A. Comte'un pozitivizmin de yer alan nizam ve terakki (düzen içinde ilerleme) ile İttihat ve Terakki'nin birlik içinde ilerleme arasında var olan benzerliklerin yeniden yorumlandığını göstermiştir (Parla 2008c: 22).

1923 yılından itibaren cumhuriyetçi rejim ideolojik tavır olarak hayat tarzını etkileyen büyük bir dönüşümün sık sık tekrarlarını yapmıştır. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nde; "Bir Avrupa Türkiye'si, daha doğrusu Batıya yönelmiş bir Türkiye" istediğini vurgulamıştır (Akyol 2008: 494). Atatürk dönemi, Türkiye'nin Tanzimat'la başlayan Batılılaşma sürecinin en belirgin evresini oluşturmuştur. Atatürk, İttihat ve Terakki iktidarı tarafından geliştirilen uygulamalar ve fikirlerin bir devamı niteliğinde hem kurumsal oluşumları hem de zihinsel faaliyetleri Batı ekseninde sürdürmüş, topluma uyumcu bir hal aldırma politikası izlemiştir.

1923–1928 yılları arasında Mustafa Kemal, geleneksel kurumları ve onları destekleyen zihniyeti birbiri ardına kaldırarak Batılı bir devlet için büyük çalışmalar yapmıştır (Ünder 2009: 150). Yapılan reformların amacı Türkiye'nin çehresini tam anlamıyla değiştirmek ve Batılı olmayan Müslüman bir ülkenin geçmişini bir kenara atmayı tercih edip tamamıyla yeni, modern ve farklı bir Türkiye'nin ortaya çıkmasını arzulamaktır (Zürcher 2010: 285).

Cumhuriyetle birlikte yapılan bu büyük çaplı dönüşümde toplumu değiştirme yönünde nerdeyse tüm unsurlar tarih, dil, mitoloji, ideoloji, din, kültür, hukuk, ekonomi, eğitim vb. birer amaç olarak kullanılmıştır. Dönüşüm alanında amaçlanan ilericilik düsturunun en önemli unsuru İttihatçı gelenekten tevarüs eden devlet toplum ilişkisinde önceliğin ve üstünlüğün devlete ait olması ilkesinin bu süreçteki belirleyiciliği olmuştur. İttihatçılıktan gelen yurttaşların nesnesi oldukları devlet anlayışı Cumhuriyet döneminde, devletin bir üst etkinlikler düzeyi olarak kabulünü sağlamış, toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan bireylerin varlığını ve girişimlerini engellediği gibi devlet dışında bir bütünlük içerisinde bireysel rol ve siyasal katılımın da oluşmasını engellemiştir (Çetin 2007: 177).

İttihatçılıktan alınan ideolojik mirasın Cumhuriyet dönemindeki bir diğer amacı, toplumsal, siyasal ve ekonomik örgütleri, sivil kurumları farklılıklara zemin hazırlayacak ve meşruluk kazandıracak bir özneleşmenin ortaya çıkmaması için koşulları kendi belirlemiştir. Atatürk tıpkı İttihatçılar gibi halkı gelişip büyümesi gereken bir kitle olarak görmüştür. "Ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyeti içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim" (Parla 2008a: 35). Atatürk'ün bireyin özneleşmesi koşullarını İttihatçı zihniyetin birey yerine devlet esaslı anlayışla benzerlik gösterdiği ve ideolojik miras olarak medeniyet tasavvurundaki yön ve yöntemler peyderpey sürdürülmüştür.

3.1.1. Laiklik ve Milliyetçilik: Sivil Din ve Ulusal Kimlik

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Tanzimat devri ve Hamidiye döneminde yaşanan idari ve eğitsel kurumların Avrupa, bilhassa Fransız doğrultusunda dönüştüğü bir döneme tanıklık etmiştik. Yaşanan bu dönüşümden özellikle devlet denetiminde sürdürülen eğitsel ve Avrupalı örneklerden alınan

yasamanın hayata sokulması ve ulemanın asli etkinlik alanları olan ilim ve yasama üzerindeki rolünün azaltılması geleneksel İslami modeli de etkilemiştir. Osmanlı'nın son döneminde geleneksel modelden uzaklaşma, ülkeyi kurtarma, Batı karşısındaki yenilgiye son verme ve selamete kavuşma tasarısının bir parçası veya bir sonucu olarak görülmüştür (Mert 2009: 198). İttihatçıların benimsedikleri kurtarıcı rolü ve ideolojisi, Osmanlıların içinde bulundukları çöküş ve yenilginin nedeninin geleneksel İslami düşünce tarzından kaynaklandığını, bu temel soruna çözüm için, tarihin gidişatına ayak uydurmak, İslam dünyasına galebe gelen Batı'yı izleyerek yükselme imkânı bulmak çare olarak ortaya sunularak, Osmanlı'nın çöküşü ve giderek yok olması önlemeye çalışılmıştı.

İttihat ve Terakki mensuplarını etkileyen zihniyetin pozitivist düşünce dünyası olması, kendi toplumu üzerinde selameti, dinsel- metafizik düşüncenin yerine bilimsel akılcı düşüncenin almasını gerekli görmüş, dini kurum ve düşüncenin belirlediği toplumsal hali, toplumların tarihinde bir tür çocukluk devresi olarak ifade etmiştir. İttihatçıların benimsediği pozitivizm toplumların refaha ulaşmasını olgunlaşmalarına bağlamış ve olgunlaşmanın koşulunu ise, dinsel düşüncenin yerini bilimsel akılcı düşünceye, buna paralel olarak dinsel kurumların yerini seküler olanlara bırakmasından geçtiğini vurgulamıştır. İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirdiği 1916–1917 yılındaki reformlar, özellikle ülkedeki en yüksek dinsel otorite olan Şeyhülislam'ın, kabineden ihraç edilmesi, medreseler ile vakıflar üzerindeki yetkinin bakanlıklara aktarılması ve medeni hukukta 1917 yılında yapılan değişiklikler devleti Avrupa uygulamasına yakınlaştırmıştı (Zürcher 2009: 46). İttihatçıların uyguladığı bu politikalar laikleşme sürecinde Cumhuriyet'e sağlam bir zemin hazırlamıştır. İttihatçılar tarafından atılan bu adımlar Cumhuriyet'in temelindeki laiklik ilkesinin altyapısını oluşturmuş, II. Meşrutiyet devrinin Garplıları tarafından çekingen bir üslupta, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından ise, bu tavır net ve açık olarak ifade edilmiştir (Mert 2009: 199). İttihatçı kadroların uygulamaya koyduğu geleneksel İslami yapıdan uzaklaşma reformları Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Atatürk'ün laikleşme politikası ile genişletilerek sürdürülmüştür.

Atatürk İttihatçı seleflerinin laikleşme yolunda başlattığı birçok uygulamanın devamcısı olmuştur. Bu anlamda Ahmet Rıza Paris'te kaldığı yıllarda dini düşüncenin; eğitim, idare ve siyaset üzerindeki nüfuzundan vazgeçtiği laik bir

düzenin inançlı bir savunucusu olarak kendini ortaya koymuştur. Yine İttihatçı yayıncılar arasında önemli bir yer teşkil eden Abdullah Cevdet'te radikal bir laiktir. Abdullah Cevdet sadece din ve devlet arasında tam bir ayrımın savunuculuğunu yapmamış, inançlı bir materyalist olarak Müslümanları tedricen dinsel dünya görüşlerinden vazgeçirmenin ve onlara sadece bilime dayanan bir dünya görüşüne doğru rehberlik etmenin yollarını aramıştır. İttihatçı kadro içinde bir başka önemli kişi olan Ziya Gökalp ise din ve devletin katı bir ayrımını savunmuştur (Zürcher 2009: 47–48).

İttihat ve Terakki geleneğinin mirasçısı olarak Atatürk, 1925 yılında tarikatların yasaklanması ve tekkelerin kapatılması ile 1926'da Avrupa medeni hukukunun toptan kabulü ile devletin artık dinsel kurumlara ve yurttaşlar arası kişisel ilişkilere müdahale etmesinin önünü açmıştır. Bu uygulama geleneksel Osmanlı sıradan hayat tarzının devam etmesinin önüne geçmiştir. Bu anlamda Atatürk, kıyafet reformu seferberliği başlattığı Kastamonu'daki 1925 tarihli söylevinde açık bir şekilde, şeyh ve din adamlarının kamusal alanlarda törensel giysiler giyerek sadece devlet tarafından atanmış memurlara ait olan otoriteyi etkiledikleri gerçeğine işaret etmiştir (Zürcher 2009: 48).

1913–1918 yılları arasında İttihatçı kadroların giriştiği reformcu hareket, Cumhuriyet reformlarında üç faaliyet alanında sürdürülmüştür. Bu alanlardan ilki, devleti, eğitimi ve hukuku laikleştirmek; ikincisi, dinsel simgelerin üstüne gitmek ve bunların yerine Avrupa uygarlığının simgelerini koymak ve üçüncüsü toplumsal yaşamı laikleştirmek ve gerektiğinde popüler İslam'ın üstüne gitmektir (Zürcher 2010: 276). Bu reformların amacı laiklik ile modern, milli egemenliğe dayanan bir devleti; Türkiye Cumhuriyeti'ni gerçekleştirmektir. Modern toplumu gelenekçi adetleri yererek bu alışkanlıklardan uzaklaşmak ve eski geleneklerin yerine çağdaş ve akılcı fikirleri yerleştirmek Cumhuriyet düzeninde istenmiştir. Atatürk kendisine, yeni bir medeniyet içerisinde yer almayı hedef olarak seçmiş ve yeni yaklaşıma göre her şey şekillendirilmeye başlanmıştır. Türklerin tarihi, karanlık bir dönem olarak varsayılan İslami dönem atlanarak evrensel medeniyetin kökleriyle gerek coğrafya ve gerekse de dil aracılığıyla bağ kurulmak suretiyle yeniden sivil bir din şekillendirilmeye çalışılmıştır (Bulut 2009: 164).

Cumhuriyet idaresi yeni sivil din biçimini akılcı, gelenekçiliğe ve medreseye karşı cephe almış, her konuyu nesnel olarak ele alacak bir insan tipinde görmüştür. Bu durum için laiklik bütün cumhuriyet ideolojisinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yeni anlayış içinde sadece din ve devleti ayırmakla toplumda esaslı bir değişme olmayacağı, daha derinlere inilerek dinin gerek toplumun gerekse kişinin kültürel, ekonomik ve toplumsal görüşleri üzerindeki geriletici etkilerini gidermek gereği ileri sürülmüştür (Karpat 2010: 136). "Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini yoktur. Devlet idâmesinde bütün kanunlar, nizamlar ilmin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Din telakkisi vicdani olduğundan, Cumhuriyet, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı ulusumuzun muasır terakkisinde başlıca muvaffakiyet amili görür… Dünya'da her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir" (Yetkin 2013: 71).

Atatürk'ün laiklik anlayışıyla ilgili olarak dine ve din adamlarına olan bakış açısı özellikle din adamlarının etkinlik alanlarını kısıtlaması ve devlet işlerine karıştırılmayacaklarını vurgulaması Cumhuriyet ideolojisinin sivil din projesi hakkında ipuçları verir: "İrtica sözleri hakkındaki mütalaa-i devletlerini rica edebilir miyim? Türkiye'de esasen mürteci yoktu ve yoktur. Vehim vardı, vesvese vardı; Cumhuriyetin ilanı ve onun icabat-ı zaruriyetinden olan zait müessesatın lağvı üzerine herkesin vuzuh ile gördüğü manzara o mütevehhim ve müvessisler için de inşirah-ı kalbi mucip olmuştur… Artık Türkiye, din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok yüksektir. Bu gibi oyuncular varsa, kendilerine başka taraflarda sahne arasınlar" (Parla 2008c: 263–264). Atatürk tarafından cevaplanan bu soru toplumun dinsel ve geleneksel ahlaki değerlerinin laik, rasyonel ve bilimsel değerlerle değiştirilmesini kapsamıştır. Laiklik ilkesine dayanan reform hareketlerinin hedefi, bu bağlamda, kendine bilimsel kuralları temel edinmiş olan devlet; toplumun kültürel ve ahlaki yapısını dönüştürme görevini üstlenmesi olarak temellendirmiştir (Çelik 2009: 85–86). Laiklik söylemin içerisinde düşünme ve muhakeme etme tarzını bilimsellik ve rasyonellik ölçütünde değiştirmeye, halkın düşünüş tarzını belirlediği düşünülen hurafe ve inançların yerine pozitif ve deneysel bilimlerin bakış açısını yerleştirme vurgulanmıştır.

19. yüzyıl ortalarından bu yana devam eden Batı yasalarını benimseme vurgusu 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn kanunu ve İstiklal Mahkemeleri'nin etkisi altında yapılan şapka ve giyim kuşam kanunları, tekke ve zaviyelerle türbelerin seddi, dolayısıyla tarikatların yasaklanması ve aynı yılın sonlarında, hicri ve muaddel Rumi takvim yerine, milat başlangıçlı uluslararası takvimin ve alafranga saatin kabulünün gerçekleşmesi; 1926 yılından itibaren aynı zamanda şeriat yasalarının yürürlükte kalmasıyla devlet uygulamasında ikilik yaşanmasına neden olmuştur. Bu ikilikleri ortadan kaldıracak uygulamalar ise aile, borçlar vb. konularında var olan dinsel hükümler kaldırılarak kıta Avrupa hukuku yalnız başına hüküm ferman olarak başlanmış, devamında, 1928 yılında, beynelmilel erkam, kasım ayında Latin esaslı Türk Alfabesi kanunlaştırılmıştır. Aynı zamanda halka yeni harfleri öğretmek için, millet mektepleri teşkilatı kurulmuştur. 1931 yılında, bütün ölçüler metrik sisteme uyarlanmış, 1935'te de pazar günü hafta tatili olarak benimsenmiştir (Tuncay 2009: 92). Yapılan reformlarla sağlanmak istenilen amaç, devlet uygulamalarını Batıyla aynılaştırmak olarak açıklanmıştır (Ahmad 1995: 100).

Atatürk öncülüğünde yürütülen laik reformlar Jön Türkler ve İttihat ve Terakki hareketlerinden hiçbir zihni kopma göstermeksizin devam etmiştir. Pozitivizm, bilim, rasyonalite gibi kavramlarla örülü laiklik anlayışı Atatürk tarafından toplumu şekillendirmede, sosyal, siyasal, ekonomik ilişkilerde ve bireylerin hayatlarının düzenlenmesinde yol gösterici ve egemen kılınmak istenmiştir. Atatürk'te bilimin rehberliği, milleti ve devleti güçlü kılmanın bir aracı olarak ele alınmıştır. Atatürk, pozitif düşünce gereği, toplumsal ilişkilerin Tanrısal bir düzenlemeye bağlı olmayacağını ve dinin toplumu ve siyaseti düzenlemesi gerektiğini savunarak laikliği din yerine ikame etmek ve laik ahlakın toplumsal ve siyasal ilişkileri kapsayacak kalıcı bir güç haline dönüştürmek için uğraşmıştır (Çetin 2007: 146).

Atatürk Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan ve saltanatın, hilafetin kaldırılması ve şeyhülislamın kabineden çıkarılmasıyla birlikte devletin kendisinin büyük ölçüde laikleştirilmesini sağlamıştır (Zürcher 2010: 257). Bu dönüşüm Cumhuriyet'in onuncu yılı münasebetiyle çıkartılan bir kitapçıkta; "Cumhuriyet Türkiye'sinin cemiyeti laik bir cemiyettir. Fakat bu laiklik sadece din ve dünya işleri arasında, Fransa'da olduğu gibi, bir mütareke manasını ifade etmez. Yani pasif bir laiklik

değildir. Türk laikliği hayatın, yani ulusun menfaatlerini ve dirliğini her şeye hâkim kılan aktif bir telakkisidir" (Yetkin 2013: 76) denilerek yeni cumhuriyet içinde laikliğin her daim diri ve canlı olacağını vurgulamıştır.

İttihatçılığın Cumhuriyete bıraktığı bir diğer kalıcı ideolojik miras, 1908 yılında II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşen ve Osmanlı Devleti'nin varlığını korunması için üretilen Türkçülük akımı olmuştur. 1908 ve sonraki yıllarda genişleyerek devam eden Türkçü fikirler Türk ulusal bilincinin oluşumunda büyük rol oynamış ve Atatürk'ün devrim mitolojisinin oluşumunda da önemli yer edinmiştir (Ahmad 1995: 98).

Erken Cumhuriyet döneminde İttihatçıların giriştikleri yeni ve modernleştirici süreç kendi içerisinde bir millet yaratma gerekliliğini ortaya çıkarırken, diğer bir yandan bu durum modernleşmeyi ve milliyetçiliği birbirine paralel bir sürecin içerisine sokmuştur. İttihatçılığın modernleştirici devlet geleneği içerisinde milliyetçilik olgusu, çoğu zaman modernleşmeyi de aşan bir ideolojik anlam taşımıştır. Bu yüzden milliyetçilik, modernleştirici Atatürkçü ideolojinin de en önemli modernleştirici yapı taşlarından biri sayılmıştır (Çetin 2007: 150).

Türkçü düşünce ve bir kimlik olarak Türklüğün bir gurur vesilesi olarak Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren varlık gösterdiğini Şair Mehmet Emin Yurdakul'un ilk defa Manastır Askeri İdadisinde öğrenci iken okuduğu "Ben bir Türk'üm, dinim cinsim uludur" mısrasıyla başlayan manzumesinde, "bana ulusal benliğimin gururunu tattıran ilk anlatımımı bulmuştum. Ondan sonra Türklük, benim en derin güven kaynağım, en engin övünç dayanağım oldu. Kendimi hiçbir zaman Osmanlılığın telkin ettiği başka ulusları öven ve Türklüğü aşağı gören eksiklik duygusuna kaptırmadım" Osmanlı yönetici eliti arasında Türklük bilincinde ve "Bizim neslin gençlik yıllarına Osmanlılık telkin ve etkileri hâkimdi. İmparatorluk halkını meydana getiren Türk'ten başka uluslara, bu arada yanlış bir din anlayışıyla Araplara, sarayın ordu ve devlet ileri gelenleri arasında bulunan ırktaşlarının etkisiyle Arnavutlara özel bir değer veriliyor; onlardan söz edilirken kavm-i necip deyimi ile sıfatlandırılarak bu duygunun belirtilmesine çalışılıyor, memleketin sahibi ve devletin kurucusu olan biz Türkler, ikinci planda gelen önemsiz halk yığınları

sayılıyordu" görüşlerinde Türklüğün devlet idare ve kademesinde ön plana geçmesi arzulanmıştır (Parla 2008c: 179).

İttihatçılar tarafından duyulan bu arzu, Birinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasının ardından, hem siyaseten hem de akademik olarak yaratılmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal tarafından belirtilen yeni milli devlet Türk olarak belirlenmiş ve Türk kimliği dil, hars ve mefkûresine dayandırılmıştır (Zürcher 2009: 49) ve Atatürk, Türklüğü tek ulusal kimlik kabul etmiştir (Çetin 2007: 159).

Atatürk kendinden önce Türkçü düşünce dışında başka fikirlere inanları "Efendiler, asırlardan beri Türkiye'yi idare edenler çok şeyler düşünmüşlerdir; fakat yalnız bir şeyi düşünmemişlerdir: Türkiye'yi. Bu düşüncesizlik yüzünden Türk vatanının, Türk milletinin duçar olduğu zararları ancak bir tarzda telafi edebiliriz: O da artık Türkiye'de Türkiye'den başka bir şey düşünmemek. Ancak bu zihniyetle hareket ederek her türlü selamet ve saadet hedeflerine vasıl olabiliriz" (Parla 2008c: 172). Türkün Türk'ten başka dostu yoktur anlayışı Atatürk için "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz; Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsiyle meşbu olursa o camiaya istinat eden cumhuriyet de kuvvetli olur" şeklinde ifade bulmuştur (Parla 2008c: 173). Cumhuriyet ile birlikte gelen "Biz Türk'üz; bu yüzden Türkler tarafından yönetilmeliyiz" anlayışı, Cumhuriyet milliyetçiliğin de temel ilkesi olarak belirginleşmiştir. Ayrıca Atatürk milliyetçiliği, bütün sosyo-politik faaliyetleri belirleyen yüksek bir kuvvet olarak Cumhuriyet'in üzerine oturduğu temel çerçeve hüviyetinde olmuştur (Yıldız 2009: 210).

Atatürk, ikinci meşrutiyet döneminde bazı Jön Türk yazarlarının dilde sadeleşme isteklerini bir adım öte taşıyarak (Hüseyin Cahit Yalçın, Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri vb.) 1928 yılında milliyetçi temelleri sağlamlaştırmak maksadı ile Latin alfabesini kabul etmiştir (Zürcher 2010: 276). Dilde yapılan bu reform ile "geçmiş hataların köklerini ve dallarını yok etmemizin zamanı gelmiştir. Bu hataları düzelteceğiz. Bunu yaparken bütün yurttaşların bu faaliyete fiilen katılmalarını istiyorum. Sonuç olarak Türk toplumu yeni alfabeyi bir ya da iki yıl içinde öğrenmeli" ve böylelikle "ulusumuz kendi yazısıyla ve kendine özgü zekâsıyla uygar dünyanın yayında yerini alacaktır" (Çelik 2009: 85). Dilde yapılan bu köklü

değişiklik Türk toplumunun Osmanlı'nın geleneksel yapısından uzaklaşmasını neden olurken, Türkçü politikaların bir başka uygulamasıyla, Kasım 1929'da, ulusal okullar atılımı sürmüş, her yurttaşa, her kadına, erkeğe, hamala ve balıkçıya yeni Türk alfabesini öğretmek için teşvikler sunulmuştur (Ahmad 1995: 102).

Cumhuriyet'in yaratmayı arzuladığı yeni bir Tük ulusu ve modernleşmenin gerektirdiği yeni bir modern insan hedefi modernleşmiş, rasyonel ve laik siyasal topluluğun oluşturulmasını bir aracı olarak sunmuştur. Toplumun bütün kesiminin modernleşmeci projeye kendini adaması ulus olabilmenin, bu anlamda milliyetçi olmak da, yurttaş olmanın esas koşulu haline gelmiştir. Devlet, millet ve milli kimlik inşasında ana hedef olarak, Cumhuriyet idaresinin yekpare bir görüntüyle yansıyacağı düşünülmüş, türdeş olmayan kitle içerisinde dini, etnik ya da sınıfsal göstergeler milli birlik ve dirlik ruhunu kemiren, bölücü ve ayrılıkçı nitelikler olarak değerlendirilmiş ve kamusal alandaki görünürlüklerini mutlak yasak kapsamına alınmıştır (Yıldız 2009: 215). Yeni baştan bir toplum inşa girişimi olan bu milliyetçilik farklılıkların ortaya çıkmasına boşluk bırakmamıştır.

Devlet nasıl kurtarılabilir? sorusundan yola çıkarak reformlarını oluşturan kuşaktan artık askeri ve siyasal olarak kurtarılmış ve önceliği toplumun ihya edilmesi ve modernleştirilmesinde gören laik ve milli bir devlet anlayışına geçilmiştir (Zürcher 2009: 51). Laik ve milliyetçi ideolojinin özü devlete, toplumun modernleşme doğrultusunda dönüştürülmesinde merkezi bir rol yüklemiştir. Bu dönüşümde milliyetçi seçkinler, kuralları belirleme gücüne de sahip olmuşlar ve toprak bütünlüğü, ulusal bağımsızlık, kesintisiz ilerleme, toplumsal değişim, milliyetçi seçkinlerin kurallar üzerinde kurduğu ana temaları oluşturmuştur (Çelik 2009: 84). Cumhuriyet idaresi kurulan bu ana temalar üzerinden bir Türk tarih tezi oluşturulmasına ihtiyaç duymuş ve Türk tarihi; İslam tarihinden soyutlanmış ve Anadolu'da bir Türk milli devletinin kuruluşunu haklılaştırmak için Türk tarihi genel olarak dünya tarihi, özel olarak da Batı tarihi ile bütünleştirilerek Osmanlı geçmişi tarih dışı bir genellemeyle karanlıkla eş kılınmıştır (Yıldız 2009: 229). Bu tarih tezinin bir parçası olduğu aşırı ulusçuluk, Batı usullerinin benimsenmesini kolaylaştırmaya da yardım etmiştir (Zürcher 2010: 283).

Türk Tarih tezi eğitim aracılığıyla Türklüğün milli öz saygısını Türklerin Anadolu topraklarındaki tarih öncesi bakiyeleri ile özdeşleştirmiş, milliyetçiliği Türkiye Türkleri ile sınırlamıştır. Milli kimliğin etniklik temelinde yeniden inşası ve Misak-ı Milli sınırlarına bağlılık Tarih Tezi'nin iki belirgin özelliğidir. 1932'den itibaren Tarih Tezi okul ve üniversitelerde tarih öğretiminin dayanağını oluşturmuştur (Behar 1992: 203).

Atatürk milliyetçiliğinde Türk Tarih tezinin bir türevini Güneş Dil Teorisi oluşturur. Dilin Türkçeleştirilmesi yoluyla sekülerleştirilmesi, Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin ikamesi, ezan dâhil olmak üzere ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi ve Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin geriliği ve şarklılığı temsil ettikleri gerekçesiyle dilden uzaklaştırılması, milli ülkünün lazımları babında meşrulaştırılan bu dil reformunun önemli unsurudur. 1932 yılında Türk Dil Kurumu'nun kurulması ise Türkleştirme politikasında günlük dil, eğitim, sanayi ve ticari hayattan başlayan ve kamu idaresinin bütününü kapsayan bir etnik Türkleştirme programının daha da genişlemesine olanak sağlamıştır (Yıldız 2009: 229).

3.1.2. Elitist ve Pozitivist Anlayış: Popülizm ve Jakobenizm

Erken Cumhuriyet döneminde modernleşme ve batılılaşma yolunda yapılan İttihatçı reformların kaynağını, Türk aydınlarının bağlandıkları düşünce sistemlerinden bir diğerini, pozitivist, bilimsel ilerleme düşüncesi üzerine temellenen toplum projeleri oluşturmuştu. İttihatçıların modernleşme ve batılılaşma yolunda yaptığı bu reformların kaynağında ise halkçı modernleşme kuramları yer almış ve halkçılık ideolojisi Türkçü ve Batıcı politikaların temel söylemi olagelmişti. Bu söylem erken Cumhuriyet döneminden Cumhuriyet'e gelindiğinde İttihatçılıktan alınan bir miras olarak Atatürkçü rejim içinde de benzer şekilde devam ettirilmiştir.

1920'lerin ortalarına doğru başlayan ve özellikle tek parti döneminde belirginleşen hükümet etmek ifadesi halkçı ideallere; halkı halk için halka rağmen yönetmek anlamında bakıldığını göstermiştir (Çelik 2009: 77). Geçmiş dönemde İttihatçıların benimsediği halkçı anlayışa benzer olarak Atatürkçü seçkinler de, cumhuriyetçi idealleri halk adına gerçekleştirme görevini üstlenmişlerdir. Cumhuriyet içerisinde koyulan hedefler kimi zaman halkın iradesiyle çelişecek olsa bile gerçekleştirilmesi gerekli görülmüştür. Bu manada Cumhuriyet idaresinde

seçkinlerin halk üzerindeki ağırlığının fazla olması, halka rağmen halk için yönetme hakkını doğurmuştur. Bu tavır geniş bir alanı kapsarken, halkçılığının en önemli bileşenlerinden birisini oluşturan köycülük ve köylülere yönelik halkçı tavırda da görülmüştür. Köycülükte izlenen politika tepeden ve devletlû olmuştur (Karaömerlioğlu 2009: 283).

Cumhuriyet düşüncesi ve tek parti ile Meşrutiyet düzeninde İttihatçı gelenek arasında var olan önemli bir bağ; geçmişte İttihatçıların üstlendiği, cumhuriyette ise tek partinin gerçekleştirdiği genel iradeyi temsil etme gücü ve yeterliliğidir. Cumhuriyet döneminde ulus, bir bütün olarak, ulusal kurtuluş hareketinin sembolü olan tek parti tarafından temsil edilmiştir. Tek parti Cumhuriyet'i her türlü tehdide karşı korumak adına halkın karar alma süreçlerine katılımını engelleyen politikalar da önerebilmiş ve bu söylem içinde halk her türden gerici, rejim karşıtı, komplocu faaliyetlerin kaynağı olarak da görülebilmiştir (Çelik 2009: 78). Cumhuriyet düzeninde halkçılığın halka rağmen yapılması imkânı hiç şüphe yok ki Tek Parti'nin siyasetlerini eleştirme ve hatasızlık karakterini meşrulaştırma alanlarında önemli olanaklar sağlamıştır (Hanioğlu 2009b: 149). İttihatçılık geleneğinde var olan, halk olgusunu bir bütün olarak görme ve İttihat ve Terakki'nin düşüncelerinin ve eylemlerinin meşruiyeti için, bir yığına dönüştürdüğü halk hareketini istediği yönde mobilize etme süreci toplumun topyekûn mobilize edilerek siyasete pasif katıldığı bir katılım sürecinin başlangıcını doğurmuştu (Çetin 2007: 136). Cumhuriyet döneminde gönüllü, örgütlü ve katılımcı bir halk hareketi yerine tek, bütün ve pasif bir kitle gerçeği karşımıza çıkmıştır.

İttihatçıların önemli ismi Abdullah Cevdet tarafından birçok eseri çevrilen Gustafe Le Bon, hem erken cumhuriyet döneminde hem de Cumhuriyet döneminde elitist görüşlerin politik kaynağı olmuştur. Le Bon'un ruhban karşıtlığı, bilimcilik, biyolojik maddecilik, otoriteryanizm, entelektüel elitizm, kitlelere duyulan derin güvensizlik duyan fikirleri Jön Türk düşünür ve aydınları tarafından, devletlerine ve toplumlarına daha sonra kendi fikirlerine göre Jön Türkler'den daha da fazla şekil verecek durumda olan Kemalist eylemcilere aktarılmıştır (Zürcher 2009: 53–54). 1931 yılında Le Bon'un "LesIncertitudes de l'heurepresente" adlı eseri "Ameli Ruhiyyat" başlığı ile Türkçeye çevrilmiş ve dönemin Elazığ valisi Cemal Bey bu eserin tüm valiler ve kaymakamlar için mürşit olacağını savunarak önde gelen

yöneticilere okutturulmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca bu kitaptan on yıl önce Le Bon'un Türkçeye çevrilen "Hier et Demain" (Dün ve Yarın) adlı eserinin bizzat Mustafa Kemal tarafından okunması, kitapta yer alan "Bir kavmin arazisini fetih etmek kâfi değildir, ruhunu da teshir ve mağlup etmelidir" ifadesine Cumhuriyet'in kurucusu tarafından "ona hâkim olmak için" ibaresinin el yazısıyla ilave edilmiş olması halkçı görüşlerine Le Bon'un etkisinin olduğunu belirtebilir (Hanioğlu 2009b: 97).

Cumhuriyet döneminde tek partinin yürüttüğü dünyevilik vurgusu, ulema karşıtlığı, bilime, eğitime ve toplumu dönüştürmede entelektüel bir elitin rolüne duyulan inanç, düzenli reform ve ilerleme ile dayanışmacılığa dayanan bir toplum tercihi, bilimsel bir elitin aydınlanmış rehberliği altında ideal toplum resmini göstermiştir (Zürcher 2009: 52). Cumhuriyet döneminde seçkinler denetiminde gerçekleşen ideal toplum resmi, halka rağmen halkçılık siyasetleri ve kitlelere yararlarına olan, ancak benimsemeyecekleri değişiklikleri kabul ettirme şeklinde gerçekleşmiştir (Hanioğlu 2009b: 100). Bu anlayışta halk ile yönetici kadronun arasının açılması söz konusu olmuştur. Yaşanan bu uyumsuzluk esasen halka yön vermek isteyen yönetici sınıfının izlediği yöntemlerden kaynaklanmıştır. Atatürk'ün bir konuşmasında vurguladığı "sınıf-ı münevver telkinle, irşadla kitle-i ekseriyeti kendi maksadına göre ikna muvaffak olamayınca, başka vasıtalara tevessül eder. Halka tahakküm ve tecebbüre başlar, halkı istibdatta bulundurmağa kalkar" anlayışı halka doğrunun, iyinin ve yararlının ne olduğunu, seçkinler tarafından anlatılmasının bir ödev olduğu anlayışının önceliğini gösterir (Tuncay 2009: 96). Aydınların üstlendikleri öncü rolü, özellikle Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte halkın eğitimsiz, hurafelere bağlı, iradesi özgür olmayan, hakikati göremeyen, gerici güçlerin arkasından gitmeye eğilimli bir kitle olarak görülmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkarken, yaşanan medeniyet değişiminin millet adına siyasal ve toplumsal hakikatleri gören aydın bir elit tarafından emr-i vakiler şeklinde hayata geçirilebileceğine ve daha sonra halka benimsetilebileceğine inanılmıştır (Ünder 2009: 142).

19. asır sonlarından itibaren İttihat ve Terakki zihniyetiyle başlayan ve sonrasında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sürdürülen elitist görüşler halk ve seçkinler arasında yaşanan çatışmanın temel nedenlerini oluşturmuştur. Yaklaşık bir

asırdır devam eden elitlerin yönetimi anlayışı ve modernleştirici tavrı yakın tarihimizin bir gerçeği olarak kabul edebiliriz. Bu anlayış aynı zamanda toplumun seçkinlere mahsus, avamın işi olmayan, tecrit edilmiş bir bölge olarak görülmesini de getirmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından başlanılan bu tarzdaki sosyal-siyasal ve hukuk alanındaki reformların kökenini Osmanlı modernleşmesinin siyasal aktörleri olan İttihat ve Terakki iktidarına kadar vardırmak mümkündür (Koçal 2013: 244). Cumhuriyet'i kuran ve uzun yıllar boyu rejimi sürdüren bürokratik gücün toplumsal kaynağını oluşturan bu İttihatçı kuşağında benimsediği, Fransız Jakobenizmi ve o modelden türeyen milli devlet ideali Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile başlayan dönüşümlerin başlıca esin kaynakları arasında büyük önem arz etmiştir (İrem 2004: 1).

Geleneksel yapıdan kopuşun radikal adımlarını içeren Cumhuriyet dönemi bireyin veya toplumun hür iradesiyle doğan, kendiliğinden belki çatışmanın doğal olarak kendiliğinden ürettiği bir rıza ve kabul ile değil de devletin toplumu düzenlemesi gelenekselliği içinde veya dış şartların belirlemesiyle sürdürülen özünde jakoben yaptırımlar taşımıştır (Çetin 2005: 11). Geleneksel, kültürel, siyasal ve ekonomik yapılar üzerinde bu derin jakoben tavır ve bilimci pozitivist dünya görüşün asıl radikal ve dönüştürücü etkisi, siyasal bir devrimi kültürel bir devrime dönüştürmek isteğinden kaynaklanmıştır. Yaşanan modernizmin seküler bir siyaset teorisi dairesinde milli bir devletin kurulması gibi kısıtlı bir siyasal amaçla hareket etmediğini varsayan genel geçer anlayış, geleneksel toplumun seküler, bilimsel ve Batılı ölçülere göre tanzim edilmesini öngören kültürel bir dönüşüm projesinden kaynaklandığını ima etmiştir (İrem 2004: 14).

Hem İttihat ve Terakki zihniyeti hem de Cumhuriyet düzeninde Atatürkçü anlayış; insanların dışında var olan ve bilimsel bilgi ve tecrübe ile bilinecek bir nesnel gerçekler alanının varlığını kabul etmiş ve bu alanı toplumsal dinamikleri ve toplum yönetimini en iyi bilenler olarak önder ve intelligentsia'nın egemen sınıf olarak toplumu yönetmelerini öngörürken, yine doğa yasalarıyla doğanın düzenlenmesi ve kontrol edilmesi gibi, bilim aracılığıyla da toplumsal örgütlenmelerin ve bireysel davranışların en faydalı şekilde düzenlenebileceğine ve kontrol edilebileceğine inanmıştır. Her iki zihniyetin sahip olduğu bu pozitivist anlayış gereği iktidar; bilimi, toplumu şekillendirmekte, sosyal, siyasal ve ekonomik

ilişkilerde ve bireylerin hayatının düzenlenmesinde (davranış kuralları konmasında) yol gösterici ve egemen kılmak istemektedir ki resmi ideolojinin bilimsellik iddiasının özünde de bu anlayış yatmıştır. Bu sistemde mutlak rasyonaliteye dayalı devlet aklı başat ve üstün akıl olarak kutsanmıştır (Çetin 2004: 15).

Cumhuriyet düzeninde pozitivizmin bilimi iktidar aracı yapması, mutlaklaştırması ve kutsallaştırması (dinselleştirmesi) nedeniyle insanın ve toplumun düzenlenmesinde Jakobenizm meşruiyet bulmuştur (Çetin 2004: 15). Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde yaratılan bu mutlaklığın, kutsallığın ve gerçekliğin sahibi olan Atatürk, karanlıkta ve yoksun olan toplumun aydınlatılması misyonunu jakoben bir anlayışla toplumsal düzenlemeyi gerçekleştirmiştir. Bu yüzden Türk siyasal düşün çalışmalarına hâkim genel geçer yaklaşıma göre İttihatçılarla başlayan ve sonrasında iktidara gelen cumhuriyetçi seçkinler tarafından sürdürülen modernlik projesini, Jakoben siyasetin yöntemlerine uygun bir şekilde yürütmüşlerdir. Buna göre meşrutiyetçi ve cumhuriyetçi kadronun izlediği modernleştirici siyasetinin açık formülü olarak milliyetçi, halkçı, laik, devletçi ve inkılâpçı prensipler ve değerler sıralanırken bir de tepeden-aşağı, öncü-misyoncu Jakoben bir devrim modelinin olduğunu da söyleyebiliriz. İzlenen Jakoben modernlik siyaseti, günümüz siyaseti tarafından daha sonra sıklıkla uygulanılacak ve seçkinci-otoriter modernleşme hareketleri olarak Türk demokrasisinin yeterince gelişememesinin önündeki en büyük engelden biri olarak ifade bulacaktır.

3.2. İTTİHATÇILIĞIN POLİTİK MİRASI: ARAÇLAR

Tarih boyunca ortaya çıkan idareciler ya dönem içerisinde kendi ideolojilerini yaratmışlar ya da kendinden önceki var olan ideolojileri devam ettirmişlerdir. Bu anlamda Cumhuriyet döneminin kendinden bir önceki dönemde yer alan İttihatçı zihniyetle olan birçok bağını sürdürdüğünü önceki başlıklarımızda ifade etmeye çalıştık. İttihatçıların politikalarında sıkça kullandıkları ve sonrasında Cumhuriyet'te de görülen Batı ile ilişkilerin ve Batılılaşma tezini yeni bir zemine oturtulması, aynı zamanda milleti hâkime ile bunun dışında kalan etnik ve dini grupların ilişkilerinin ne temelde düzenleneceği, tarihin geleceği inşada nasıl kullanılacağı ve son olarak vatandaşların hakları ya da görev/vazifeleri gibi meseleler neredeyse bir asırdan beri çeşitli araçlarla kontrol edilmek istenmiştir.

3.2.1. Muasır Medeniyet Yolunda Halkın Vazife ve Görevleri: Türk Ocakları Yerine Halk Evleri

Cumhuriyet'in 1923 yılında ilanı ile birlikte Atatürk ülkenin geleceğini muasır medeniyete ulaşma da görmüş ve bu amacı gerçekleştirmek için sık sık pozitivist bilginin mutlaklığına vurgular yapmış, aynı zamanda Cumhuriyet bireylerini pozitivist modernleşmenin nesneleri durumuna indirgemiştir (Çetin 2007: 157–158). Atatürk bu muasır medeniyet yolunda mutlaklığına inandığı projesinde bireyler belli vazife ve görevler ile yükümlü tutulmuştur: "Yurttaşlarım! Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir. Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz. Fakat yaptıklarımızı asla kâfi göremeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız. Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, onu, bütün beşeriyete hakiki huzurun temini yolunda, kendine düşen medeni vazifeyi yapmakta, muvaffak kılacaktır" (Parla 2008c: 164). Atatürk tarafından benimsenen batı medeniyeti arzusu, İttihatçıların parti ismi olarak belirlediği ilerleme ve birlik anlayışıyla benzerlik göstermiş ve bir çok konuşmasında ilerleme ve uygarlaşma yolunda sosyal-siyasal alanlara yeni baştan düzenlene getirmiş, geleneksel yapının izlerini taşıyan tekke, zaviye ve türbeler ile şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük gibi birtakım unvanların yasaklanması hususunda yeni kanunlar oluşturulmuştur. "Efendiler milletimizin başında, cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının, alameti farikası gibi telakki olunan fesi atarak onun yerine bütün medeni alemlerce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin, mendi hayatı içtimaiyeden, zihniyet itibariyle de, hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lazime idi. Bunu, Takriri Sükûn Kanunu, cari olduğu zamanda yaptık. Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, nüshacılara tabi ve hayatlarını emniyet eden insanlardan mürekkep bir kütleye, mendi bir millet nazariyle bakılabilir mi? Milletimizi yanlış manada gösterebilen ve asırlarca göstermiş olan bu gibi anasır

ve müessesat, Yeni Türkiye Devletinde, Türk Cumhuriyetinde idame edilmeli miydi? Buna atfı ehemmiyet etmemek, terakki ve teceddüt namına, en büyük ve gayrikabili telafi hata olmaz mıydı? İşte, biz, milletimizin nasiyesini olduğu gibi açık ve pak göstermek için; milletimizin mütaassıp ve Kurunu Vustai zihniyette olmadığını ispat etmek için istifade ettik" (Parla 2008a: 146). Muasır medeniyet yolunda yapılan bu düzenlemelerle toplumun ilerlemesi, yenileşmesi, çağdaşlaşması ve uygarlaşması hedeflenmiştir.

Atatürk muasır medeniyet yolunda büyük siyasal-toplumsal projesini ifade ederken söylemine egemen olan vazife/görev anlayışını sadece o güne ait bir içerikte kalmamasını, aynı zamanda çocuklara, gelecek genç nesillere, yöneticilere, öğretmenlere, orduya, bürokrasiye yönelik bir ödev bilincinin aşılanmasını sürekli canlı tutulmasını arzulamıştır. Atatürk'ün bu arzusu aynı zamanda bireylerin haklarına yönelik bir anlayış yerine devletine ve milletine karşı ödev, görev ve sorumluluklarını aşırı vurgulamasına ve bireye güvenmemesi ve bireyin toplum ve devlet içerisinde eritilmesi gerekliliğini savunan kolektivist düşünceye de taşımıştır (Çetin 2007: 159). Bu anlamda vazifelerin en belirginini gençliğe hitabesinde görürüz: "EY TÜRK GENÇLİĞİ! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dâhilî ve haricî bedhahların olacaktır. Bir gün, İstiklâl ve Cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şerâitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerâit, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve Cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şerâitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhid edebilirler. Millet, fakr ü zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir. Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerâit içinde

dahi, vazifen; Türk İstiklâl ve Cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!" (Atatürk 1962: 897-988).

Atatürk Türk gençliğini Cumhuriyetin koruyucuları olarak vazifelendirmiştir. Atatürk'ün söylemine egemen olan vazife/görev anlayışı çocuklara, gelecek genç nesillere, yöneticilere, öğretmenlere, orduya, bürokrasiye yönelik bir ödev bilinci aşılanması anlamı taşımıştır. Bu anlayış hem birey hem de toplum ve devletin bir bütün olarak algılamasına yol açmış, bireylerin toplumun ve devletin dışında hareket alanlarının kısıtlanmasına sebep olmuştur.

Muasır medeniyet yolunda 1912 yılında İttihat ve Terakki yöneticileri tarafından kurulan Türk Ocakları'nın, dönemin artan Türkçü politikalarını halka ulaştırmak için önemli bir yer edinmesinde ciddi bir araç olduğunu da ekleyebiliriz. Türk Ocaklar misyon olarak halk üzerinde milliyetçi, pozitivist ve laik düşünceleri konferanslar, kurslar ve sergiler yoluyla yaymak esasını benimsemiştir. 1912 yılından 1931 yılına kadar Türk Ocakları'na30 binin üstünde kişi üye olmuş ve Türk Ocakları'nın ülke genelinde 267 şubesi açılmıştır (Zürcher 2010: 267).

1930–1931 yılından sonra ise Halk Partisi, Türk Ocaklarını Halk evleri haline getirmeyi kararlaştırmış ve bu kurumların faaliyet programlarını başlıca kültür alanlarını içine alacak biçimde genişletmiştir. "Bayanlar Baylar! Size biraz da partimizin son yıllardaki öz hayat ve kınavından bahsedeyim. Geçen kurultayın parti örgütlerine vermiş olduğu çalışma yöntemi çok faydalı ve verimli olmuştur. Parti üyeleri, prensiplerimizi anlatmakta, yaymakta ve bütün yurttaşların sevgilerini, güvenlerini kazanmakta, kendilerinden beklendiği gibi hareket etmişlerdir. Parti seçimlerinin canlı ve özneli bir tarzda oluşu, siyasal hayatımızda önemli bir ilerleyiştir… Partimizin, Halkevleriyle bütün yurttaşlara kucağını açması vatanda sosyal ve kültürel bir devrim yaptı" (Parla 2008b: 108).

Halkevleri şehir ve köy halklarını cumhuriyetçilik ve milliyetçilik esaslarına göre eğitmek görevini üstlenmiştir (Karpat 2010: 142). Atatürk'ün 1931 yılında yaptığı konuşmasında Halk Partisi kadrosu içinde bulunmanın amacını anlamamış olan yurttaşlara milli ve siyasi görevlerini anlatmak yalnız parti örgütünün ve onun bir şubesi olan Türk Ocakları'nın değil, bunların içinde ülke gençleriyle birlikte çalışmaları gereken öğretmenlerinde görevi olduğunu belirtmiş, Halkevi'ne dönüşen

Türk Ocakları özerk kültür kurumları olarak değil, partinin ideolojik endoktrinasyon ve mobilizasyon organları gibi ve öğretmenlerinde partinin ideoloji memurları olmaları istenmiştir (Parla 2008b: 100–101). Gençlerin parti üyesi yapılmak istenmesiyle birlikte halkevleri aracılığıyla partinin yüce ülküsü ve programının esasları bütün yurttaşlara anlatılmak ve ulaştırılmak istenmiştir.

1933 yılında Türk Ocaklarının merkezi yayın organı olan Türk Yurdu'nun yerini tutmak üzere Halkevlerinin vermek istediği mesajları ulaştırması için ayrıca bir dergi çıkarılmıştır. Derginin adı bizzat Mustafa Kemal tarafından konulmuş ve derginin çıkış amacını ve neleri içereceğini Recep Peker ilk sayıda "Ülkü Niçin Çıkıyor?" başlıklı yazında belirtmiştir: "Ülkü, karanlık devirleri arkada bırakarak şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanındaki inkılap unsurlarını ısıtmak, ileri adımlarını sıklaştırmak için… Ülkü, bu büyük yola katılanlar arasında kafa birliği, gönül birliği ve hareket birliğini yapmak için. Ülkü, milli dile, milli tarihe, milli sanatlara ve kültüre hizmet için. Ülkü, bütün bu gayelere hizmet yolunda çalışan Halkevlerinin ruhundaki hararetı yazı vasıtasıyla yaymak için çıkıyor. Ülkü'de büyük davaya inananların, buna Türk Cemiyetini inandırmak, toplu ve heyecanlı bir millet kütlesi yaratmak hizmetinde vazife ve hisse almak isteyenlerin yazıları çıkacaktır" (Varlık 2009: 268). Ülkü dergisi, aydınların bir fikir teşkilatı göreviyle buluştukları ortak nokta olmuştur. Aynı zamanda Anadolu'nun çeşitli yerlerine Atatürkçü mesajları götürmesi açısından ve ülkenin ücra köşelerine değişimi anlatmak için Ülkü dergisi bir araç olmuştur.

1950 yılına gelindiğinde Halkevleri'nin alınan bir kararla kapatılması istenmiştir. Bu yıla kadar kurulan Halkevi sayısı 478 iken, Halkodası sayısı ise 4322'ye kadar ulaşmıştır. Halkevleri kapsamında yapılan çalışmalar genel itibariyle dokuz şubede toplanmıştır: Dil, Tarih, Edebiyat; Ar (Sanat); Gösteri (Tiyatro); Spor; Sosyal Yardım; Halk Dershaneleri ve Kurslar; Kitap saray ve Yayın; Köycülük; Müze ve Sergi Şubeleri (Yeşilkaya 2009: 113). Halkevlerinin bu denli geniş alanlara sirayet eden etkisi yalnızca siyasi alanda değil, kültürel alan ve günlük yaşam üzerinde de belirleyici olmuştur. Halkevleri Atatürkçü ilkeler çerçevesi içinde belirlenmiş yeni bir kamusal alan yaratılmasında önemli bir araç konumunda olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren İttihatçı düşünce ile birlikte geleneksel Osmanlı düzeninde önce camilerde gerçekleşen kamusal yaşam, bu sınırların dışına çıkmaya

başlamıştır. Cumhuriyet döneminde gelindiğinde asker, bürokrat ve aydınlarından oluşan seçkinler bu yaşam kalıplarının Halkevleri aracılığıyla Anadolu'ya taşınması amaçlanmıştır. Halkevleri yayınladıkları dergiler, düzenledikleri konferanslar ile partinin himayesi altındaki kamusal alanın genişlemesini ve tüm ülkeye yayılmasını sağlamıştır. Yeni eğlence anlayışları, dans, müzik, tiyatro, Atatürkçü düşüncenin yaygınlaştırılması için araç olarak kullanılmıştır. Kadın erkek bir arada müzikli aile toplantıları için balo salonları, müzik holler, telkin için tiyatro salonları; gürbüz, sağlıklı yeni nesil için spor salonları ve avlular yapılmıştır (Yeşilkaya 2009: 114).

3.2.2. Tek Parti ve Resmi İdeoloji: Basın/Bürokrasi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendi partisine yüklediği kült anlayışı, muhalefet ile olan ilişkisini ve farklı görüşler ile ilgili yaklaşımını ilk bölümde belirtmeye çalışırken partiyle özdeşleşen toplumu ileriye götürme misyonunun partiye cemiyet-i kudsiye özelliği yüklediğini belirtmiştik. Bu anlamda kutsal bir teşkilat rolü üstlenen Cemiyet'in, ideal devlet, ideal toplum ve ideal vatandaş olarak oluşturmak istediği düzende yükselen farklı ses ve muhalif hareketlerin büyümesine izin vermediğini, kurmak istediği düzenin siyaset tekelini kendi devam ettirdiğini görmüştük. Atatürk dönemi ve sonrasında yaşanan muhaliflere karşı izlenen politikalar ise İttihatçıların yaklaşımından farklı olmamıştır; "Bu milletin siyasi fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, memalikisairede fırkalar behemehâl iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasi bir fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla bir fırka teşekkül eder. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dâhildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin ekseriyeti azimesi çiftçi ve çobandır" (Parla 2008b: 91). Tıpkı İttihatçılar gibi Cumhuriyet yöneticileri de siyaseti kutsal bir aydınlatma görevinin yerine getirilmesi olarak görmüşlerdir. Bu görevi yerine getirken farklı ses ve düşüncelere karşı sert bir dilde kullanılmıştır; "Fakat zaman geçtikçe, Mecliste müşterek mesaisinin temin ve tanziminde müşkülat zuhur etmeye başladı. En basit meselelerde ara teşettüt ediyor, Meclisten iş çıkamıyordu. Filhakika, adetleri çok, azarlı mahdut olan bu hizipler, birbirleriyle

müsabakaya kalkışmışlar ve yekdiğerini dinlememek yüzünden adeta Mecliste bir suriş vücuduna sebep olmaya başlamışlardı. Efendiler, vakayi ve hadisat dahi izhar ve ispat etti ki, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası programı en hain dimağların mahsulüdür; bu fırka, memlekette suikastçilerin tahassungahı, ümidi istinadı oldu; harici düşmanların, Yeni Türk devletini, taze Türk Cumhuriyetini mahvetmeye matuf planlarının sühuleti tatbikatına hizmete çalıştı. Ne oldu Efendiler? Hükümet ve Meclis, fevkalade tedbirler almaya lüzum gördü. Takriri Sükûn Kanunu'nu çıkardı. İstiklal Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz, dokuz, seferber fırkasını, uzun müddet tedibata hasretti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denilen muzır teşekkülü siyasiyi seddetti. Netice, bittabi, cumhuriyetin muvaffakiyetiyle tecelli etti. Asiler imha edildi. Fakat cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun safahatı hitam bulduğunu kabul etmediler. Namerdane, son teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir suikastı suretinde tezahür etti. Cumhuriyet mahkemelerinin kahhar pençesi bu defa da, cumhuriyeti, suikastçıların elinden kurtarmaya muvaffak oldu" (Parla 2008a: 140). İttihatçıların muhalefeti cemiyeti kutsiye dışı gördükleri anlayışı Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte muhalifleri nitelendirmek için Atatürk'ün tutumuna da yansımıştır. Atatürk'ün muhalefet yapanlara karşı sarf ettiği sözler "hükümeti ve orduyu yıkmak için sorunları kurcalayanlar", "muhalefet vadisinde ileri gitmek isteyenler", "muhalif cereyanlarda teşvikçi rolü oynayanlar", "grubun çalışmasını zorluklara uğratanlar", "olumsuz direnişlerini tecrübe edenler", "olumsuz ve karamsar rol yapanlar", "aciz ve korkak insanlar", "düşmana ümit verenler", "şaşkın ve cahil beyinler" olarak nitelemiştir (Parla 2008a: 94). Muhalifleri nitelerken kullanılan diğer kelimeler isefesede, hazele, haşerat, erbab-ı fesad, eşhas-ı muzırra, erbab-ı denaet, fesad-pişegan-ı esasfil, fesad-pişegan-ı erazil, erbab-ı mefseret, efkar-ı mefsedetkarane eshabından, efkar-ı mel'anetkarane esharından, efkar-ı muzırra eshabından ve agraz-ı faside eshabından vb. kullanılmıştır. Bu ifadelerden ışığında, muhalefetin güçlü bir alternatif oluşturması mümkün görülmezken, muhalif eylemler icraatçı kadro için zaman kaybettirici gruplar olarak gelmiştir. İttihatçı geleneğin devamı gibi görülen ve muhalefete karşı sert bir duruş sergileyen bu anlayış, kendisini milletin yüksek çıkarlarını en iyi ve yalnız karizmatik şef ve partisinin gözeteceğine inanmış; muhalefeti ise yalnızca iğfal etmek ve milli birliği bölmekle eş anlamlı tutmuştur. Bu yüzden yüklenen olumsuz anlamlar sebebiyle muhalefet milletten uzak tutulmalıdır

anlayışı ortaya çıkarılmıştır. Muhalefette kalan kişiler seslerini duyuracak imkânı ve alanı bulmakta zorluk çekmişlerdir.

Atatürk'ün yönetim biçimini geçici değil, kalıcı tek parti ideolojisine dayandırması muhalefete bakış açısını etkileyen bir başka nedenin alt yapısını oluşturur. "Başka ülkelerde çeşitli sınıflar ve bunların çıkarlarını koruyan partiler vardır. Bizde ise sınıflar yoktur ki partiler olsun! Halk Partisi'ne milletin bir bölümü değil, bütün millet dâhildir" (Parla 2008b: 97–98). Bütün milleti kapsayan güçlü devlet ilkesi, tek parti ideolojisine zemin hazırlamıştır. Birliği, dirliği ve bütünü ancak tek parti sağlayabilir düşüncesi ortak çıkarı bozabilecek yapıları dışarıda tutmayı gerekli görmüştür. Bütünlüğün dışında olan davranışlar hastalıklı yapı gibi algılanmıştır ve tıpkı ittihatçılıktaki organizmacı algıyla toplum yorumlanmıştır: "tecrübe göstermiştir ki, her şeyi söylemekten insanları men etmek asla mümkün değildir. Fakat milli terbiye ve büyük manevi kuvvetlere karşı hükümetin münasip tarzı hareketi sayesinde, isyankâr fikirlerin intişarına müsaade etmeyecek içtimai bir muhit yaratmak mümkündür. Fakat herhalde, her şeyin söylenmesine müsaade etmek ve bunun karşısında söyleyenlerin fiile geçmesine intizaren tedbir almakta iktifa etmek manasızdır. Bütün halkın fiile geçtiği gün, onları tevkif edecek kuvvet yoktur. Tabii bir hıfzıssıhha olduğu gibi, içtimai bir hıfzıssıhha da vardır. Her ikisi de aynı prensibe istinad eder. Maddi mikropları yok etmek mümkün olmadığı gibi, manevi mikropları da yok etmek mümkün değildir. Fakat şahsın vücudunda cismani bir sıhhat yaratmak mümkün olduğu gibi, içtimai bünyede de manevi bir sıhhat yaratmak, bu surette bir mukavemet zemini hazırlamak mümkündür" (Çetin 2007: 169). Halkın edilgenleştiği ve halkın doğrudan siyasete katılımın zorlaştığı bu düzende şef ve tek bir partinin yol göstericiliğine ve halkın şekillendirilmesine doğru yol alınmıştır. Bu tepeden inmeci veya popülist türleriyle partilerin halkla tek yönlü ilişkisi Türk siyaseti geleneğine dönüşmüştür (Çetin 2007: 170).

İttihatçı gelenekten bu yana muhalefetin olumsuz, bozucu ve dışlayıcı ifadelerle tanımlanması ve muhalefetin kontrol altına alınması gereken bir yapı olduğu düşüncesi Ali Suavi'den başlayan muhalif çizgideki Yeni Osmanlılar ile başlamış, Ahmet Rıza Bey ve Prens Sabahaddin'e ulaşan bir yelpazedeki rejim karşıtlarının Jön Türk hareketi içinde örgütlenmesiyle genişlemiş ve Cumhuriyetin

ilanıyla birlikte meydana gelen muhalif seslere verilen tepkiler ile muhalif düşüncenin milli birlik ve beraberliğini bozucu, komplocu olduğu inancı sürmüştür.

İttihat ve Terakki zihniyeti ile başlayan ve Cumhuriyet'in ilanıyla devam eden İttihatçı bir diğer miras basın/matbuat çalışanlarına devrimin ideolojisini halka anlatmak görevinin verilmiş olmasıdır. Basın görevini yerine getiren birçok kimse Cumhuriyet döneminde seferber edilmiş ve bununla birlikte, Atatürk çoğunluğu yazar, öğretmen, doktor ve diğer serbest meslek sahipleri olan geniş bir kesime kurmak istediği modern, laik, bağımsız Türkiye tasavvurlarının aşılanması gerektiğini vurgulamış, aynı zamanda bu bilgilerden yoksun olan yurttaşlara rehberlik etme görevini basınla/matbuatla yapılmasının zemini hazırlanmıştır: "Bade bu matbuata nakli kelam ile cehli umuminin izalesi için mekteplerin kâfi olmadığını, tahsil sininden yukarı olanları da düşünmek lazım geldiğini ve bu vazifeyi de ancak matbuatın yapacağını dermeyan buyurmuşlar ve memleketimizin efkâr ve temalüyatı, derecei temeddünü hakkında ancak matbuat vasıtasıyla harici tenvir etmek ve bu suretle aleyhimizdeki cereyanlara, kanatlara nihayet vermek mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. Matbuatın hayat-ı umumiyede, hayat-ı siyasiyede ve cumhuriyetin tekamülat terakkiyetında haiz olduğu yüksek vezaifi yad etmek isterim" (Parla 2008b: 148–149). Atatürk, değer ve ideoloji aktarımında önemli bir araç olarak basını görmüştür. Basın, bir milletin ortak hedefi olan doğrultuda yürümesini sağlayacak başlı başına bir güç, bir okul veya bir rehber niteliğinde araç görevi taşımıştır. Bu yüzden basın, Cumhuriyet ideolojisinin gelişmesi ve ilerlemesinde Atatürk tarafından pek çok yerde sıkça vurgulanmış ve kullanılmıştır.

Atatürk Osmanlı Devlet'i sonrası kurulan Cumhuriyeti nasıl koruyabiliriz? sorusuna bulduğu bir diğer cevap eğitim kurumları aracılığıyla olmuştur. Eğitim kurumları cumhuriyet vatandaşlarını modernleşmenin bir parçası yapmak istemiştir. Atatürk bu çerçevede aydınları ve muallimleri halkı aydınlatmakla görevlendirmiştir: "Mesut inkılâbımızın aleyhinde fikir ve his taşıyanları aydınlatmak ve irşad etmek münevverlere düşen milli vazifelerin en mühimi ve en birincisidir… Muallimler, yeni nesli Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır... Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli, bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir. Sizin muvaffakiyetiniz, Cumhuriyetin muvaffakiyeti olacaktır"

(Çetin 2007: 158). Cumhuriyetle birlikte oluşturulan yeni toplumu ilerletecek, dönüştürecek başat unsur olarak eğitime büyük değer verilmiştir. Yetiştirilen yeni nesil aracılığıyla bütünü temsil eden devlette bu nedenle güçlü olacaktır.

1931 yılında yapılan C.H.P. programında "milli talim ve terbiye" kısmında kuvvetli, cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktası kabul edilmiştir. Tek parti ideolojisinin vatandaşlar tarafından benimsenmesi hedeflenmiş ve "Arkadaşlar, Büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. (alkışlar) Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerin de temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi, beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı, ancak, türeli bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak; memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumları yaratmak; işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, Kültür Vekâletinin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir. (alkışlar) İşaret ettiğim umdeleri, Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksekokullarımıza düşen başlıca vazifelerdir" (Parla 2008c: 292–293). Bu öğretiler parti bu programına yerleştirilmiştir.

"Milletimizi yetiştirmek için asıl olan mekteplerimizin, darülfünunlarımızın teessüsünde aynı mesleki takip edeceğiz. Evet, milletimizin siyasi, içtimai hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesindedir ki Türk milleti, Türk sanatı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün bedayiyle inkişaf eder" (Parla 2008c: 286). Eğitim aracılığıyla belirlenen ideolojik amaçlar ve ilkeler çerçevesinde toplumsal düzenlemeyi yeniden kurmak istenmiştir."Arkadaşlar, yeni Türkiye'nin birkaç seneye sığdırdığı askeri, siyasi, idari, inkılap sizin, muhterem muallimler, sizin içtimai ve fikri inkılaptaki muvaffakiyetinizle teyit olunacaktır. Hiçbir zaman hatırlarınızdan çıkmasında ki, Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister" (Parla 2008c: 291). Modernleştirici devlet vatandaşı üzerinde rolünü ve önceliğini öğreten ve terbiye

eden devlet şeklinde bürünmüştür. Modernleştirici devlet eğitim aracılığıyla, vatandaşının genel kalıplar halinde bütünleşmesini arzulamıştır. Böylelikle eğitim kurumları aracılığıyla tüm topluma yeni semboller, simgeler ve yaratılan yeni dil yayılmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin son ve zor zamanlarını kapsarken, bu zorluğa çare olarak İttihat ve Terakki hareketi 19. yüzyılın baş aktörü olagelmiştir. İttihat ve Terakki zihni, ideolojik, politik kaynaklarını I. Meşrutiyet'in ortaya çıkardığı hürriyet, eşitlik ve haklar gibi kavramlardan yola çıkarak insana, topluma, devlete, evrene bakış açısını oluşturmaya başlamıştır.

600 yıl boyunca Osmanlı Devleti bir medeniyet olarak (Doğu/İslam) öncü olurken, 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren başka bir medeniyetin (Batı/ Pozitivist) takipçisi olmayı seçmiştir. Bu yüzden İttihatçılığı yeni bir medeniyet takipçiliğinin iz düşümü olarak değerlendirmek mümkündür.

İttihatçılık üzerine incelememizde, Cumhuriyet rejimine kadar uzanan politik mirasın; jakoben, elitist, otoriter, devletçi, pozitivist, popülist, Türkçü, laik gibi nitelemelere sahip olduğu söylenilebilir. Bu tanımlamalar II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçıların siyasal iktidarın tek ve tam sahibi olmasıyla siyasetlerinde gözlemlenebilmiştir.

Tanzimat sürecini yüzlerce yıllık Osmanlı medeniyetinin çözülmeye başladığı alanlar olarak tanımlarsak, bu alanların yerini İttihatçıların eğitim, basın gibi araçlarla yeni bir hayata ve yeni bir döneme nasıl dönüştürdüğü önem kazanacaktır. Ayrıca bu yeni dönemde İttihatçı aydınlar önderliğinde yeni bir toplum mühendisliğinin ortaya çıktığı da vurgulanabilir.

İttihat ve Terakki geleneğinde ortaya çıkan belirgin özelliğin bir zihniyeti temsil ettiği ve bu zihniyetin temsilcilerinin ise Tanzimat döneminde Tıbbıye, Harbiye, Mülkiye gibi eğitim kurumlarında, yeni eğitim metodlarıyla yetişen (pozitivist-rasyonel) bir nesil olduğu söylenebilir. İttihat ve Terakki (İttihatçılık); zihni/ideolojik ve politik temellerini bu yüksekokullarda atmış, bu okullardan almış olduğu eğitim sonucunda pozitivist siyaset anlayışını gerçekleştirebilmiştir. İttihatçıların pozitivist eğitimler alması, yurt dışında edindikleri seçkinci-elitist okumalar yapması, Osmanlı medeniyetinde modernleşme düsturu yerine modernleştirme yöntemine başvurmalarına yol açabilmiştir.

Pozitivizm, İttihat ve Terakki hareketine, bireyin, toplumun, devletin ve evrenin somut, ölçülebilir bir laboratuvar olarak bakılmasına vesile olmuştur. İttihatçılıkta duyular ile elde edilen, hissedilen, maddi koşullarla açıklanamayan her durum, tehlikeli, sakıncalı olarak görülebilmiştir. Halk hareketleri de İttihatçı gelenekte bu minval üzerine dâhil edilebilir. Çünkü gelenek için herhangi bir oluşum, girişime gerek duyulmasına ihtiyaç kalmayıp, devletin kurtulması ve yeniden inşası gerekiyorsa hareketin mensupları tarafından üstlenilebilmiştir.

İttihatçılık ile başlayan tek parti kültü yaratılmasına varan; "cemiyet-i kutsiye" anlayışının ortaya çıkması, oluşabilecek herhangi bir muhalefet hareketinin ortaya çıkmasını ya da çoğulcu yapıyı engelleyici sebepler olabilmiştir. Hareketin kendi üzerine atfettiği bu cemiyeti kutsiye anlayışı, oluşabilecek çoğulcu yapının önüne geçebilmiştir. İttihatçıların üstlendiği kutsiyet, hareketin liderine zırh görevi görmüş, iktidarda yer alacak kişilere 'benim görüşüm esastır' düsturu kazandırılmıştır.

İttihat ve Terakki ile başlayan tek ve yekvücut anlayışı; Osmanlı Devleti'ni kurtarma ile kendine meşrutiyet sağlarken, Cumhuriyet'in ilanıyla Atatürk'te ise yeni kurulan Cumhuriyet'in bekası üzerine inşa edilmiştir. Cumhuriyet döneminde bu mirasın, vatanperverlik-hainlik gibi zıtlıklar üzerinden sürdürüldüğü gözlenmiştir. Özellikle İttihatçı gelenekten gelen tek başına iktidar olma vurguları, zaman zaman iktidarlara anti-demokratik ve sert politikalar uygulamalarına vesile olabilmiştir. Bu anlamda İttihat ve Terakki'nin muhalefet görüşü ve iktidar tutkuları bir gelenek olarak; TPCF (1924), SCF (1930) ve DP (1946) partileri ile CHP arasında var olan tutumlarında etkili olduğu ileri sürülebilir.

Tek parti kültü olarak İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı'na girme kararı almasında kendini göstermiştir. Cumhuriyet döneminde ise Demokrat Parti'nin Kore'ye asker göndermesi yakın bir politik duruş örneği olurken, 1912 yılında İttihat ve Terakki'nin sopalı seçimi olarak tarihe geçen seçim anlayışı, Cumhuriyet'in çok partili yıllarına denk gelen 1946 yılında yapılan seçimler ile kendini tekrar göstermiştir. İttihatçı gelenek, Cumhuriyet düzeninde önemli ölçüde benzerlikler göstererek sürmüştür.

İttihat ve Terakki hareketi pozitivist dünya görüşü ile kendine sağladığı belirleyici, değiştirici ve dönüştürücü gücü bir başka görüş ile perçinlemiştir. Le Bon'un seçkinci, otoriter ve elitist teorileri Tanzimat döneminden itibaren eğitici, terbiye edici aydın rolünün ve erken cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan İttihatçı iktidar yapısının içinde takip edilmiştir. İttihatçılar yeni düzende aydın zümresine halkı aydınlatma görevi tanımlamış, İttihat ve Terakki geleneğinin benimsediği bu otoriter, elitist görüş devamında avam-havas ayrılığı düşüncesinin oluşmasına neden olabilmiştir. Halktan uzak bir yeni düzen, halkın mutlak iyiyi bozacağına dair güvensizlik, halka önder olmayı telkin eden Le Bon kitapları ve çevirileri gelenek içerisinde sıkça okunmuştur. Bu yüzden Tanzimat döneminde başlayan, meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarında vurgulu olarak söylenen eşitlik, özgürlük, hürriyet, halkçılık gibi kavramlar Osmanlı Devleti'nde 'Devleti kurtarmak' için dile getirilirken, Cumhuriyet döneminde ise 'Devleti korumak' için kullanılmıştır. Bu yüzden İttihat ve Terakki geleneğinin hürriyetçi ve halkçı söylemlerinin yüzeysel ve, popülist kaldığı vurgulanabilir.

İttihat ve Terakki geleneği aydın elitler tarafından mutlak bir iyiyi arzulamıştır. Mutlak iyinin ve doğrunun içerisinde halk düzen yapıcılara ve koyuculara uymalı, iyi bir vatandaş olmalıdır. Cumhuriyet reformları geleneğin mirası olarak inkılaplarını bu anlayışın tesiriyle şekillenmiştir. Cumhuriyet döneminde çok partili yaşama geçiş aşamalarında var olan demokrasi sorunlarının kökenini bu seçkinci, elitist görüş oluşturmaktadır. Yaklaşık her on yılda bir ordunun siyasete müdahil olmasını, darbeler aracılığıyla siyaset alanında varlığını hissettirmesinin zemini İttihat ve Terakki geleneğinden itibaren günümüze gelen halka karşı güvensizlik duygusunda görebiliriz. Bireye, halka karşı olan bu güvensizlik, yapılan reformlar ve devrimlerin halk hareketi şeklinde ortaya çıkmasına mani olmuş, birçok eylem ve uygulama ve ıslahat hareketlerinin neredeyse hepsinin tepeden inmeci nitelik taşımasını sağlamıştır. Bu nedenle İttihat ve Terakki geleneği ve Cumhuriyet devrimleri tepeden inmeci (jakoben) olarak ifade edilebilir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti zihni ve ideolojik referansları ile siyaset sahnesinin tam içinden (1908) günümüze dek uzanan mirasları ile bir toplumu, bir devleti değiştirme gayesini adım adım büyüyerek sürdürmüştür. 1913 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısı ile olan bağlar, İttihatçıların inandığı

pozitivist, organizmacı ve modern bilimci anlayışlar nedeniyle büyük bir kırılmaya uğramış, bu kırılma devleti, toplumu, bireyi değiştirici politikalara ilerleyen süreçte daha sert yeniliklerin önünü açma imkânı tanıyabilmiştir.

İttihat ve Terakki'nin zihniyeti ve siyaset mirası Cumhuriyetin ilk kuruluşunda ve kadrolarında çok güçlü şekilde hissedilmiştir. Somut olarak İttihatçı geleneğin izlerini İttihat ve Terakki'nin parti binası olarak başlattığı ancak bitiremediği binanın Cumhuriyet döneminde Millet Meclisi olarak kullanılmasında söyleyebiliriz. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin 1916 kongre kararlarına baktığımızda Devletçilik ile ilgili aldığı kararlar ve diğer toplumsal alanları kapsayan düşünceler Cumhuriyet yönetimi tarafından takip edilmiş, toprak reformu, aşar vergisi, Tevhidi Tedrisat kanunu gibi düzenlemeler İttihat ve Terakki düşüncesinin Cumhuriyet yönetimine yansıması olarak ifade edilebilir.

İttihat ve Terakki geleneğinin en çok üzerinde durduğu konulardan biri güçlü devlet kavramıdır. Hem İttihatçılar hem de Cumhuriyetçi kadro, devlete zeval gelmemesi fikrinde birleşmiş, modernleştirme sürecinde bireyin yerine devleti önceleyen bir yöntem izlenmiştir. Bu alanda devletin etkin rolü, modernleşme taleplerinin toplumdan değil devlet seçkinlerinden gelmiş olmasına yol açmış, bu durum ise merkezileşmiş devlet olgusunu güçlendirmiş ve devlet için iyi olanın herkes için iyi olacağı inancını arttırmıştır. Bu durum toplumsal mühendisliğin, ideolojik düzenlemenin ve organizmacı görüşün yolunu açmıştır. Otoriter düzenin bir göstergesi olan 'Atatürk'ün milleti' durumu, önder olarak birçok uygulamaları ile İttihat ve Terakki'nin kült parti yaratma geleneğinin devamı niteliği sıkça gözlemlenmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurduğu modern hayat düzeninin geleneksel yapıyla arasının açılmasında en büyük etken laik düzen ve izlenen ulusçu politikalar olmuştur. İslam hukukunda yapılan reformlar, öncelikli olarak yöneticileri halka yabancılaştırmış ve bu yabancılaşmanın sonucunda var olan Doğu geleneğinin içerisinde bulunan ortak paydaların kırılması söz konusu olmuştur. Geleneksel yapının kaybolmasına vesile olan diğer politika, 1911 yılından itibaren Osmanlıcılık fikrinin terk edilip yerine milliyetçi (Türkçü) bir ideolojinin karar kılınmasıdır. Sonrasında Türkçülük akımı Cumhuriyetin kurucu ideolojisi haline gelmiştir.

İttihatçılardan alınan Türkçü miras, sert devlet yönetimi alışkanlığı çerçevesinde dinin, dilin, tarihin, kültürün yeni baştan oluşturulmasında milli kimliği esas tutmuştur. Dolayısıyla bu süreç içinde milletin yeni bir devlet kurması değil, devletin yeniden bir millet yaratma sürecinde aktif rol aldığını görmekteyiz. Cumhuriyet rejimi ulus devlet inşasında "Osmanlı" kavramının yerine "Türk"ü ikame ederek Cumhuriyeti tek bir ulus üzerine inşa etmiştir. İttihat ve Terakki geleneğinin en büyük miraslardan biri olan tek millet anlayışı, çok kültür ve milletten oluşan Osmanlı bakiyesinin her daim kriz alanlarından birini oluşturduğu belirtilebilir.

İttihat ve Terakki geleneğinin ana hatları hedef olarak belirlediği yeni ahlak, yeni felsefe, yeni siyaset, yeni hukuk kısaca yeni hayat düşüncesini Cumhuriyet hazır bir miras olarak bulmuş, İttihat Terakki geleneği için önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet bu anlamıyla "Cumhuriyet için siyaset laboratuvarı" olmuştur. Bu dönemden sonra Türkiye'de geleneksel yapının altından birçok sular akmıştır. İttihat ve Terakki ile CHP arasında yakın ideolojik bağlar hatta kadro bağları bu tarih birlikteliğinde atılmıştır. Özellikle modern anayasal devletçi anlayışta, ordu-siyaset ilişkisinde, batılılaşma ve modernleşme düşüncelerinde, muhalefete tahammülsüzlükte bu ideolojik birliktelik belirgin bir şekilde somutlaşmıştır.

Cumhuriyet'in İttihat ve Terakki geleneğinden birçok unsuru halen içinde barındırdığı ve günümüzde dahi devlet politikalarının belirlenip uygulanmasında bu güçlü geleneğin hegemonyasını sürdürdüğü muhakkaktır. Cumhuriyet'i iyi anlayabilmek için onun arkasında yer alan geleneğin ideolojik, siyasal, sosyolojik kökenlerini, yani İttihatçılığı iyi bilmek gerekir.

KAYNAKLAR

Abadan, Yavuz (1957). "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt 14. Sayı: 1-4: 1-37.

Abbas, Nazile (2009). *Yıldız Sarayı Baskını Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı*. İstanbul: Bilge Karınca Yayını.

Acun, Fatma (1999). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme Ve Süreklilik". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı: 155-167.

Ahmad, Feroz (1986*). İttihat ve Terakki*. (Çev. Nuran Yavuz). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, Feroz (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akbulut, Uğur (2013). "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831–1876)". *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/5 Spring. Ankara-Turkey: 31-57.

Akça, Gürsoy (2007). "Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü". *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 6. Sayı: 1: 57-68.

Akçura, Yusuf (1987). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akşin-Kunt-Ödekan-Toprak. Sina-Metin-Ayla-Zafer (1995). *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600–1908*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, Sina (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: İmge Kitapevi.

Akyol, Taha (2008). *Ama Hangi Atatürk*. İstanbul: Doğan Kitap.

Arai, Masami (2009). "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası; Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 180–196.

Argin, Şükrü (2009). "Türk Aydınının Devlet Aşkı ve Aşkın Devlet Anlayışı". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası; Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 84-112.

Arıkan, Gülay (1994). *Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler*. Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arslan, Ali (2003/2). "Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 6: 115–135.

Aslan, Taner (2009). "Meşrutiyet Aleyhtarlığına Dair Bazı Düşünceler". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. Cilt XXIV. Sayı 2: 1–30.

Atatürk, Mustafa Kemal (1962). *Nutuk Cilt: II 1920-1927*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Atay, Falih Rıfkı (2004). *Zeytindağı*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Aydemir, Ş. Süreyya (2009). *Tek Adam Mustafa Kemal 1881- 1919*; *Cilt I*. 30. Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Aydın, Suavi (2009). "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet İki Ayrı Siyaset", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 117-129.

Aytekin, Arif (2013). "Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşünsel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi (SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences) Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 30: 313–329.

Avcı, Yasemin (2007). "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Sayı 21: 1–18.

Bayur, Yusuf Hikmet (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Behar, Büşra Ersanlı (1992). *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929- 1937)*. İstanbul: AFA Yayınları.

Berber, Şarika Gedikli (2011). "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt XXVIII. Sayı 81: 219–239.

Belge, Murat (2009a). "Türkiye'de Siyasi Düşüncenin Ana Çizgileri". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 39-63.

Belge, Murat (2009b). "Mustafa Kemal ve Kemalizm". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 6. Baskı: 29-44.

Berkes, Niyazi (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Berkes, Niyazi (2011). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bilgegil, M. Kaya (1980). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Bilgin, Vedat (2002). "21. Yüzyılda Türk Modernleşmesinde Paradigma Değişimi". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Özel Sayısı*: 231–254.

Birecikli, İhsan Burak (2012). "Sultan II. Abdülhamit'e Karşı Başarısız Bir Darbe Teşebbüsü". *Batman Unıversıty International articipated Science And Culture Symposium*. 18–20 April: 683–697.

Bulut, Yücel (2009). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Pozitivizm, Terakki ve Batılılaşma Meselelerine Dair". *Sosyoloji Dergisi*. 3. Dizi. 19. Sayı: 151–166.

Celkan, Hikmet Yıldırım (1990). *Ziya Gökalp'ın Eğitim Sosyolojisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ceylan, Ayhan (2008). "Tunuslu Islahatçılar Ve Yeni Osmanlılar Hareketinde Anayasacılık". *100. Yılında İkinci Meşrutiyet Milletlerarası Kongresi*. 7–10 Mayıs: 29–45.

Çabuk, Vahid (2004). *Hedefteki Sultan II. Abdülhamit*. İstanbul: Truva Yayınları.

Çakar, Yasemin Özgün (2009). "Otoriter Düzenleme Zihniyeti Olarak Anayasacılık". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 9; Dönemler ve Zihniyetler*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 259-285.

Çavdar, Tevfik (1999). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839 –1950)*. Ankara: İmge Kitapevi.

Çelik, Nur Betül (2009). "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 2; Kemalizm.* İstanbul. İletişim Yayınevi. 6. Baskı: 75-92.

Çetin, Halis (2007). *Modernleşme Krizi*. Ankara: Orion Yayınları.

Çetin, Halis (2004). "Özgürlüğe Karşı Güvenlik: Hayek'in "Kölelik Yolu" Eserini Yeniden Okumak". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt 5. Sayı 1: 1-23.

Çetinkaya, Bayram Ali (2008a). "Meşrutiyet Dönemi (1876–1909) Aydın ve Devlet Adamının/Bürokratının Kimlik Yapısı". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XII/2: 75-120.

Çetinkaya, Y. Doğan (2008b). "1908 Devriminde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetine Dönüşüm". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. No: 38: 125–140.

Çetinsaya, Gökhan (2009a). "İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 1; Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı. 265-277.

Çetinsaya, Gökhan (2009b). "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 9; Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 54-72.

Çiğdem, Ahmet (2009). "Entellektüeller ve İdeolojiler". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 9; Dönemler ve Zihniyetler.* İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 112-125.

Demirtaş, Barış (2007). "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri". *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl 8. Sayı 13: 389 – 408.

Doğan, Recai (1998). "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili". *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXVII: 407-442.

Doğaner, Yasemin (2012). "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın". *Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters*. Cilt 29 Sayı 1. Haziran: 109–121.

D. Dochherty, Thomas (1995). "*Postmodernizm: Bir Giriş", "Postmodernist Burjuva Liberalizmi"*. (Çev. Yavuz Alagon). Ankara: Sarmal Yayınları.

Durdu, Mehmet Burak (2003). "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması Ve Etkileri". *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. Sayı 14: 291–318.

Durukan, Kaan (2009). "Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima Türk Liberalizminin Kökenleri". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 1; Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 143-156.

Edmondson, Ramsour Ernest (2009). *Genç Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul: Etkin Yayınları.

Ekinci, Ekrem Buğra (2006). *İslam Hukuku*. İstanbul: Arı Yayınları.

Engin, İsmail (1992). "1860–1908 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'ndeki Pozitivist Ve Materyalist Akımlarda "Kültürel Değişme" Olgusu". *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. Sayı 3: 179–191.

Erdoğan, Mustafa (2003). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.

Ergenekan, Melis (2011). "Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi". *Global Media Journal Turkish Edition*. 1(2): 106–120.

Ergut, Ferdan (2009). *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ersanlı, Büşra (1996). *İktidar ve Tarih*. İstanbul: Afa Yayınları.

Haşlak, İrfan (2000). "Milliyetçilik ve Modernleşme: XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği". *Bilgi* (3): 49–61.

Haydaroğlu, İlknur (1995). "II. Abdülhamit'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. Sayı 28. Cilt 17: 109–133.

Gevgilili, Ali (2009). "Kemalizm ve Bonapartizm". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 2; Kemalizm*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 6. Baskı: 192-197.

Gökalp, Ziya (2017). *Kızıl Elma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökalp, Ziya (1973). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınevi.

Gökalp Ziya (1982). *Makaleler II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Ziya (1980). *Makaleler IX*: *Yeni Gün-Yeni Türkiye-Cumhuriyet Gazetelerindeki Yazılar.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökbayır, Satılmış (2012). "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 3 (1): 61–96.

Gurbetoğlu, Ali (2007). "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Ahlak Eğitimi Ve Ahlaki Değerler (1908–1918)". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt IV. Sayı: I: 81–101.

Gürkaynak, Muharrrem (2003). "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimle Fakültesi Dergisi*. Cilt 9. Sayı 2: 275-290.

Gökbilgin, Tayyib (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Güneş, Günver (2010). "Taşradan Meşrutiyet'e Bakış: II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (1908–1918)". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl 6. Sayı 11. Bahar: 1–169.

Güzel, Şehmus (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi: Cilt 3*. İstanbul. İletişim Yayınları: 858-878.

Hale, William (1996). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze*. (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Hil Yayın.

Hanioğlu, M. Şükrü (1992). *Batılılaşma*. İslam Ansiklopedisi. Cilt 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hanioğlu, M. Şükrü (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889–1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M.Şükrü (2009a). "İttihatçılık". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 9; Dönemler ve Zihniyetler*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 249-259.

Hanioğlu, M. Şükrü (2009b). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*. 2. Baskı. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

İnan, Yusuf Ziya (1978). *Jön Türklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine*. İstanbul: Bayramaşık Yayınevi.

İnalcık, Halil (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (Çev: Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İrem, Nazlı (2004). "Jakobenizm-Cumhuriyetçilik Açmazında Kemalist Radikalizm". *Journal of Faculty of Business*. Vol. 5. No:2: 1-25.

Kaçmazoğlu, H. Bayram (2009). "Bazı Bilim İnsanlarının Türkiye'deki Siyasal Düşün Tarihine Katkıları Üzerine Bir Deneme". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 9; Dönemler ve Zihniyetler*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 233-249.

Kansu, Aykut (2009). "Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı-Muhafazakâr Düşüncenin İthali". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 1; Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 277-296.

Kansu, Aykut (1995). *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karabekir, Kazım (Seri 11). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896- 1909*. İstanbul: Emre Yayınları.

Karal, Enver Ziya (1995). *Osmanlı Tarihi*. Cilt: VII. 5. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2007). *Bir Sürgün*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaömerlioğlu, M. Asım (2009). "Türkiye'de Köycülük". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 2; Kemalizm*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 6. Baskı: 172-184.

Karpat, Kemal H (2010a). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınevi.

Karpat, Kemal H (2010b). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kasalak, Kadir (2009). "Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 20: 69–78.

Kapcı, Hikmet Zeki (2010). "Terakki-i Maarif Cemiyeti Nizamnamesi". *History Studies*. Volume 2/1: 260–272.

Keyder, Çağlar (2007). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kemal, Yahya (1973). *Çocukluğum, Gençliğim Siyasi ve Edebi Hatıralarım.* İstanbul: Baha Matbası.

Kılıç, Selda (2011). "1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları". *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. Sayı: 30: 27–40.

Kırmızı, Abdülhamit (2008). "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilali'nin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti". *1908–2008 Jön Türk Devrimi'nin 100. Yılı Uluslararası Kongre*. 28–30 Mayıs: 332–355.

Küçük, Cevdet (2006). *Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat*, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu). Ankara. Phoenix Yayınevi.

Koç, Murat (2008). "Ömer Seyfettin'in Eserlerinde II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki". *BİLİG*. Sayı: 47. Cilt 47: 121–146.

Koçak, Cemil (2009). "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 1; Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi.* İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 72-83.

Koçal, A. Vedat (2013). "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Otoriter Yönetim Geleneğinin Sosyo-Ekonomik Kökleri". *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt:6. Sayı: 2: 244–258.

Korlaelçi, Murtaza (2009). "Pozitivist Düşüncenin İthali". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 1; Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 214-223.

Korlaelçi, Murtaza (2014). *Pozitivizm Türkiye'ye Girişi*. Ankara. Kadim Yayınevi.

Korkusuz, Mehmet Hişyar (2005). "Osmanlı Zımnı Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin Paradoksal Modernleşme-Demokratikleşme Gerilimi". *Avrupa Günlüğü Euro Agenda*. Issue 7: 275–289.

Köker, Levent (2004). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Köker, Levent (2009). "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 2; Kemalizm*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 6. Baskı: 97-102.

Kuran, Ahmet Bedevi (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. 2. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kurtaran, Uğur (2011). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 8. Sonbahar: 57-71.

Kutlay, Naci (2010). *İttihat Terakki ve Kürtler*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Kuzu, Burhan (1992). “Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum”. *Ankara* Üniversitesi *SBF DERGİSİ*. Cilt 47. Sayı 1: 335–369.

Lewis, Bernard (2007). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Mahçupyan, Etyen (2009). “Osmanlı’dan Bugüne Parçalı Kamusal Alanda “Toplum” Meselesi”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 9; Dönemler ve Zihniyetler*. İstanbul. İletişim Yayınevi. 8. Baskı: 273-285.

Malkoç, Eminalp (2007). "Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza, Yaşamı ve Düşünce Dünyası". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens. Dergisi*. Vol. 6. No. 11: 93-162.

Mardin, Şerif (2009a). *Türk Modernleşmesi*. 19. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (2009a). “Yeni Osmanlılar”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. İletişim Yayınevi. 8. Baskı. İstanbul: 42-54.

Mardin, Şerif (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, Nuray (2009). “Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2; Kemalizm*. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınevi.

Nicole, A.N.M. Van Os (2009). “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. 8. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınevi: 335-348.

Odabaşı, Arda (2006). “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Dergilerinden Genç Kalemler”. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.* Doktora Tezi. İstanbul. İletişim Bilimleri Bilim Dalı.

Oğuz, Ahmet (2013). "Türk Demokrasi Tahinde Muhalefet Geleneğinin Oluşması Açısından Sultan II. Abdülhamit ve Dönemi". *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 2: 109-120.

Oğuz, Mustafa (2009). "Osmanlı Devleti'nin Durumu Hakkında Cevdet Paşa'nın Görüşleri". *TÜBAR*. Cilt XXVI. Güz: 143-159.

Ortaylı, İlber (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 26. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.

Örmeci, Ozan (2010). "Jön Türkler Ve İttihat ve Terakki". *Journal Of The Hıstory School Tarih Okulu*. Cilt VIII. Eylül-Aralık: 95-109.

Örs, Orhan (2013). "Kuruluşundan Birinci Dünya Savasına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi.* Bahar: 676-716. .

Özdemir- Çiydem- Aktaş, Yavuz, Erol, Elif (2014). "Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı". *Kastamonu Eğitim Dergisi*. Cilt 22. No 1: 321-338.

Özkaya, Yücel (2012). "Birinci Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usulü Hakkında Bir Lahiya". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları* Merkezi. 395-415.

Parla, Taha (2008a). *Atatürk'ün Nutuk'u*, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları/Cilt 1*. 3. Baskı. İstanbul: Deniz Yayınları.

Parla, Taha (2008b). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türkiye'de siyasal Kültürün Resmi Kaynakları/Cilt 2*. 3. *Baskı. İstanbul*: Deniz Yayınları.

Parla, Taha (2008c). *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u, Türkiye'de siyasal Kültürün Resmi Kaynakları/Cilt 3*. 3. Baskı. İstanbul: Deniz Yayınları.

Parla, Taha (1993). *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*. 2.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Perin, Cevdet (1946). *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*. İstanbul: Pulhan Matbaası.

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç (1974). *Sovyet Gözüyle Jön Türkler.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Pınarcı, Gülden A. (2013). "Kadın Dergileri". *Atılım Üniversitesi E- Bülten.* Sayı 29. Yıl 8: 1-15.

Ramsaur, E. Ernest (2004). *Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Reyhan, Cenk (2009). "Prens Sabahaddin". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi.* 8. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınevi: 146-156.

Sesli-Demir, Mutlu-Şeyhmus (2010). "Türk Siyasi Elitlerin Toplumsal Kökeni (1920–1950)". *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı 21. Temmuz–Ağustos–Eylül: 1-30.

Sencer, Muzaffer (1992). *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*. 2. Baskı. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Somel, Şükrü Akşin (2009). "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839- 1913)". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. 8. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınevi: 88-117.

Söğütlü, İlyas (2010). "Jön Türkler ve Türkiye'nin Batılılaşması". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 11(1): 1-28.

Şahin, Köksal (2012). "Çok Partili Dönem Öncesi Türkiye'de Demokratik Gelişim Ve Basının Bu Süreçteki Yeri". *Bilgi (3).* 2000/2: 29-71.

Şıvgın, Hale (2012). "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü". *Akademik Bakış.* Cilt 6. Sayı 11. Kış: 63-80.

Şirin, İbrahim (2000). "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı". OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi). Sayı: 11: 555-574.

Tanör, Bülent (1999). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980).* 3.Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Tekin, Yusuf (2000). "Osmanlı'da Demokrasi Tartışmalarının Miladı Olarak Meşrutiyet Öncesi Tartışma Platformu". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt V. Sayı 3: 145-173.

Tunaya, Tarık Zafer (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 II. Meşrutiyet Dönemi*. 2. Baskı. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (1986). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi 1918–1922*. 2. Baskı. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (2011). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3 İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (2004). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tuncay, Mete (2009). "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2; Kemalizm*. 6. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınevi: 92-97.

Tuncay Mete-Koçak Cemil-Özdemir Hikmet-Boratav Korkut-Hilav Selahattin-Katoğlu Murat-Ödekan Ayla (1989). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908–1980.* (Ed. Sina Akşin). İstanbul: Cem Yayınevi.

Türe, Fatih (2005). "Türkiye'de Siyasal Egemenlik Kavramının Gelişimi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihsel Süreç". Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. Sayı 4: 28-51.

Tokluoğlu, Ceylan (2013). Ziya Gökalp ve Türkçülük. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt 68. No 3: 113-139.

Touraine, Alain (1995). *Modernliğin Eleştirisi.* (Çev. Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Unal, Taşkın (2008). "Klasik Dönemde Osmanlı Eğitim Kurumları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Volume 1/3: 346-366.

Uzun, Hakan (2005). "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi". *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi.* Cilt 6. Sayı 2: 145-162.

Uzunçarşılı, Hakkı (1965). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ülken, Hilmi Ziya (1966). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. Konya: Selçuk Yayınları.

Ünder, Hasan (2009). "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Yeri". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2, Kemalizm.* 6. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınevi: 138-155.

Ülgener, Sabri (1983). *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler*. Ankara: Der Yayınları.

Üstel, Füsun (2009). "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. 8. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınevi:166-180.

Varlık, M. Bülent (2009). "Ülkü: Halkevleri Mecmuası". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2, Kemalizm*. 6. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınevi: 258-272.

Yeşilkaya, Neşe G. (2009). "Halkevleri". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2, Kemalizm.* 6. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınevi:113-119.

Yetkin, Aydın (2013). "Kemalizm ve Düzenin Laikleştirilmesi: Teorik Bir Bakış". *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*. Cilt 2. Sayı 1: 57-82.

Yıldırım, Yılmaz (2008). "Osmanlı Modernleşmesinde Cemaat-Toplum Yapılaşması: Yeni Osmanlı Düşüncesi Örneği". *Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt X. Sayı 3: 1-22.

Yıldız, Ahmet (2009). "Kemalist Milliyetçilik". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2, Kemalizm*. 6.Baskı. İstanbul. İletişim Yayınevi: 58-64.

Yurtseven, Yılmaz (2007). "Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din ve Siyasi Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt XI. Sayı 1–2: 1255-1283.

Zeyrek, Suat (2012). "II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bazı Düşünceler: Darbe mi? Devrim mi?". *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. Sayı 32. Güz: 201-228.

Zürcher, Erik Jan (2009). "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm*. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınevi: 44-56.

Zürcher, Erik Jan (2008). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. (Çev. Nüzhet Salihoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, Erik Jan (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çev. Yasemin Saner). 25. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Tamer USTA
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 06.04.1988/ Giresun
e-posta : tmrusta@outlook.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü	2010

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2014	**A.S.P.İ.M.**	**Proje Asistanı**
2015	**A.B.**	**İ.K.M.**

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı : **ÜDS** (62.5)